

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

Издавач:

МИНИСТЕРСТВО ЗА ОДБРАНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Адреса на Редакцијата:

Министерство за одбрана

Списание „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“

ул. „Орце Николов“ 66 1000 Скопје

Телефони: 3282-058, 3282-299 и тел. факс 3113-527

Интернет адреса: WEB на Министерството за

одбрана: www.morm.gov.mk, публикации, СОВРЕМЕНА

МАКЕДОНСКА ОДБРАНА на македонски и на англиски јазик

Списанието излегува два пати годишно.

Цената на еден примерок е 70 денари.

Претплата за 2005 година изнесува 140 денари (плус поштенски трошоци).

Претплата за странство е двојно поголема (плус поштенски трошоци).

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

ТЕОРЕТСКО СПИСАНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА НА РМ

ИЗДАВАЧКИ СОВЕТ

Талат ЦАФЕРИ, претседател
проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ
Апостол АРБЕЛСКИ
проф. д-р *Росе* СМИЛЕСКИ, полковник
проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ
проф. д-р *Марина* МИТРЕВСКА
Мирослав СТОЈАНОВСКИ, генерал мајор
д-р *Назми* МАЛИКИ
д-р *Петар* АТАНАСОВ

УРЕДУВАЧКИ ОДБОР

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ
проф. д-р *Сокле* КОЧОСКИ, полковник
проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ
Жанет РИСТОСКА
проф. д-р *Зоран* НАЦЕВ
д-р *Оливер* БАКРЕСКИ
Добре ТРАЈАНОВСКИ, потполковник

Главен и одговорен уредник: проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ
Заменик главен уредник: проф. д-р *Сокле* КОЧОСКИ, полковник
Технички уредник: *Билјана* ИВАНОВА
Компјутерска обработка: *Александар* АТАНАСОВ
Ликовно решение на корица: *Кочо* ФИДАНОВСКИ
Лектор: *Жанет* РИСТОСКА

Печат: „БМ-АБА“ ДОО - Струмица

Сите права се резервирани

Се забранува репродуцирање на публикацијата и нејзините делови, како и нивно трансформирање во разни медиуми: електронски, магнетни ленти, механичко фотокопирање, снимање и друго, без писмено одобрение на издавачот и авторите.

All rights reserved

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means: electronic, electrostatic, magnetic tape, mechanical photocopying, recording or otherwise, without permission in writing from the publisher and authors.

Според мислењето на Министерството за култура бр. 07-7144/2 од 27. 12. 1999 година, за списанието „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ се плаќа повластена даночна стапка.

СОДРЖИНА

Талат ЦАФЕРИ	
КОЛКУ РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА Е БЛИСКУ ДО	
ЧЛЕНСТВОТО ВО НАТО?	9

1

*Општо-теоретски, доктринарно-стратешки и други теми
од областа на одбраната*

Трајан ГОЦЕВСКИ	
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ПРЕД ПОРТТЕ НА НАТО -	
КОЦКАТА Е ФРЛЕНА	15
Митко КОТОВЧЕВСКИ	
ПАНБУНТ	25
Методи ХАЏИ-ЈАНЕВ	
ЛЕГАЛНОСТА НА ВОЈНАТА ПРОТИВ ТЕРОРИЗМОТ ВО	
ИМЕ НА ПРАВОТО НА САМООДБРАНА И ПРАВОТО НА	
ПРЕДВРЕМЕНА САМООДБРАНА	43

2

*Геополитички, геостратешки, военополитички и теми
од меѓународен ангажман во областа на одбраната*

Марина МИТРЕВСКА	
ГРАДЕЊЕ НА МИР: ПРЕДИЗВИЦИ И КОНЦЕПТ НА КРИЗНИОТ	
МЕНАџМЕНТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	61
Оливер БАКРЕСКИ	
КООРДИНАЦИЈА НА СИСТЕМОТ ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕД-	
НОСТ НА ДРЖАВНАТА ЗАЕДНИЦА СРБИЈА И ЦРНА ГОРА	73

4

Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема

Славко АНГЕЛЕВСКИ

**СОВРЕМЕН ПРИОД ПРИ МОДЕЛИРАЊЕТО НА
СЛОЖЕНИТЕ БОРБЕНИ ДЕЈСТВА..... 87**

Пеце МИЈОВСКИ

**ПРИМЕНА НА АЛТЕРНАТИВНИТЕ ГОРИВА КАЈ
ПОВЕЌЕГОРИВНИТЕ МОТОРИ..... 103**

Миодраг СТАЈИЌ

**БЕЗБЕДНОСТА И ЗАШТИТАТА НА КЛАСИФИЦИРАНИТЕ
ИНФОРМАЦИИ КОИ СЕ ЧУВААТ, ОБРАБОТУВААТ И
ПРЕНЕСУВААТ ПРЕКУ КОМУНИКАЦИСКО-
ИНФОРМАТИЧКИТЕ СИСТЕМИ 115**

Владимир ТРЕНДАФИЛОВСКИ

**ТРАНСФОРМАЦИЈА НА РАЧНАТА ФРЛАЧКА ВО
ПОВЕЌЕНАМЕНСКО ОРУДИЕ СО ВОВЕДУВАЊЕ НОВИ
МОДЕЛИ ГРАНАТИ И НИШАНСКИ УРЕДИ..... 127**

6

Други рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата

Тони МИЛЕСКИ

**ЕКОЛОШКА БЕЗБЕДНОСТ: ОСНОВЕН КОНЦЕПТ И
РЕГИОНАЛЕН ПРИСТАП..... 143**

Тања МИЛОШЕВСКА

ГЛОБАЛИЗАЦИСКИ БЕЗБЕДНОСНИ ИМПЛИКАЦИИ..... 159

7

Прикази на книги, сбирчни трудови и др. од областа на одбраната

Тања МИЛОШЕВСКА

ПРИКАЗ кон книгата „**КООРДИНАЦИЈА НА БЕЗБЕДНОСНАТА**

ЗАЕДНИЦА ВО Р. МАКЕДОНИЈА“ од д-р Оливер Бакрески 173

Жанет РИСТОСКА

ПРИКАЗ кон книгата „**КРИЗЕН МЕНАџМЕНТ**“

од д-р Марина Митревска..... 177

КОЛКУ РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА Е БЛИСКУ ДО ЧЛЕНСТВОТО ВО НАТО?

Талат ЦАФЕРИ

заменик-министер во Министерството за одбрана

Неодамна, еден мој колега истакне дека сè е мерливо и закономерно, па и прашањето „Колку Република Македонија е блиску до членството во НАТО?“. Сосема сум согласен со тоа. Дека е тоа така покажуваат бројни истражувања на објективни индикатори, како што се индексот на демократијата и корупцијата, мерливоста на политичките, демократските, одбранбено-безбедносните и социјалните реформи, како и развојот на методологиите за мерливост на подготвеноста на кандидатите за членство во НАТО. Мерливоста на подготвеноста за членство претпоставува и мерливост на конкретизираните и суштествени области на политичкиот консензус, општата согласност, но и согласноста и консензусот во конкретни области на ниво на унапредување на регионалната соработка на ниво на регионалните одбранбени реформи.

Имајќи го веќе изградено политичкиот консензус во правец на евроатланските интеграции, би можеле да кажеме дека на РМ ѝ преостанува само да ја спроведе зацртаната политика за членство. Меѓутоа, една успешна политика за членство треба да се спроведува во комплексна, последователна и долгорочна перспектива кон подобрување на стабилноста, на економската состојба и социјалните услови, како и да биде ориентирана кон реалните резултати на сите институционални облици од секторот безбедност.

Политиката и практиката на напредокот кон НАТО интеграцијата обединуваат неколку комплементарни содржини. Тоа се политичката апроксимација на системот со Алијансата; гарантирање на сопствената безбедност со сопствени капацитети; придонес во активности и мисии за зачувување на мирот; учество во регионални и глобални безбедносни иницијативи и мисии за менаџирање на кризи; и/или унапредување на кооперативноста, колективноста и интеграцијата.

Политичката апроксимација со Алијансата е содржина на која Република Македонија ѝ посветува посебно внимание и тоа во контекст на сопствената трансформација.

Создавањето ефикасен безбедносен систем за Република Македонија не е процес сам за себе. Република Македонија е свесна дека НАТО се менува и дека таа ќе мора да се прилагоди на тие промени и затоа внимателно ја следи трансформацијата на Алијансата за да се осигура дека нејзините планови се адекватни на законите по заедничката безбедност.

Република Македонија на членството во НАТО гледа како на основен предуслов за долгорочна стабилност и безбедност. Алокацијата на ресурсите и развојот на сопствената одбрана и безбедност ги подредува на спроведувањето на одбранбените реформи и идентификувањето на начините на кои вооружените сили ќе пружат конструктивен и ефикасен придонес кон идните операции на Алијансата.

Меѓутоа, Република Македонија не гледа само на сопствените и на реформите на Алијансата, туку и на своите партнери особена на оние од Јадранската група. Следејќи ги промените кај нив, ги воочивме нивните правни и други ограничувања кои би можеле да се појават при упатувањето на националните континенти во меѓународните мисии; ги согледавме нивните капацитети кои би можеле да бидат комплементарни со нашите; со еден збор, учевме посредно од нивните искуства, а верувам и тие од нашите.

Во тој контекст во рамките на одбранбените реформи се остварени неколку клучни аспекти на имплементација на зацртаните одбранбени планови.

Соочена со новото стратемиско и безбедносно опкружување, новите закани и предизвици и потребата за изградба на конзистентен одбранбен систем, Република Македонија пристапи кон темелна трансформација на одбраната на АРМ.

Во рамките на таа трансформација, освен суштинските промени направени за да можат вооружените сили да ги достават потребните способности и капацитети, се работи и на уредување на кризниот менаџмент и на реалните потреби и можности за поддршка на демократски избраните цивилни власти.

Од функционален и од организациски аспект, интеграциската политика има суштествено учество во меѓународните напори за борба против тероризмот, законите врз глобалната безбедност, зголемување на оперативноста и реформа на самите организации од секторот за безбедност, односно асистенција во изградба на одбранбените институции кај Кавкаските партнери.

Политиката за подготовка на државата за членство во НАТО, во основа ги задава параметрите и го определува темпото на реформите, формира

препорачливи критериуми и врши систематски преглед и оцена. Притоа, мора да се овозможи сите успеси и проблеми на политиката на интеграцијата да се разгледуваат низ призмата на стратегиската перспектива на целосно вклучување во системот на евроатланската општествена, политичка и економска безбедност.

Паралелно со подготовките за членство во НАТО, Република Македонија продолжи со активно учество во програмата Партнерство за мир и во асистенцијата на останатите партнери во изградба на нивните национални одбранбени институции. Во самиот процес на планирање и ревизија, особено внимание се посвети на целосната имплементација на партнерските цели и воените задачи за интероперативност.

Со решавање на кризата во 2001 година и потпишувањето на Рамковниот договор, Република Македонија долгорочно ги стави настрана причините за верските и етнички мотивираното насилство во рамките во државата и создаде модел за решавање на меѓуетничките прашања на Балканот. Во јануари 2004 година, Република Македонија го одбележа крајот на еднодецениското присуство во странските воени сили што ја обезбедуваа нејзината стабилност. Со тоа, Република Македонија од конзумент на безбедноста однадвор, се трансформираше во производител на безбедноста во другите делови од светот. Денес, седмиот последователен контингент на АРМ, заедно со силите на НАТО, учествува во мисијата ИСАФ (ISAF) во Авганистан, додека четвртиот контингент учествува во операцијата „Слобода за Ирак“ (Iraqi Freedom) во Ирак. Дополнително, во подготовка се националните контингенти во состав на Мултинационалната мировна бригада на Југоисточна Европа и здружениот медицински тим за да бидат упатени во поддршка на мисијата во Авганистан, а тим на АРМ во мисија за обука на ирачките безбедносни сили. Во иднина, Република Македонија е решена да продолжи и понатаму постепено да го зголемува својот придонес кон безбедноста и да ги пренесува искуствата и научените лекции од својот развој во други региони во светот.

Резултатите што припадниците на АРМ ги постигнаа ја обврзуваат Република Македонија да продолжи да ги надградува сопствените сили и капацитетите и да ги идентификува областите за нивна понатамошна специјализација.

Сепак, во рамките на севкупните постигнувања, тешко е да се издвои што беше најзначајно од 2003 година до денес.

Ако еден од чекорите беше одговор на очекувањата на сојузниците, соодветно на сопствените ресурси, следниот сигурно е усвојувањето на регионалните принципи на кооперативност.

И токму на овој план во изминатиот период е постигнат можеби и најголемиот напредок во правец на НАТО интеграцијата. Иако регионалната

соработка сама по себе не значи и НАТО членство, регионалната безбедносна и одбранбена политика ја потврдуваат цврстата определба за кооперативност, колективност и интеграција.

Република Македонија ги поддржува настојувањата за вклучување на Босна и Херцеговина и Србија и Црна Гора во Партнерството за мир и е определена на овие две земји да им пружи несебична помош во нивните напори за кооперативна безбедност. Ова не е одделен, спорадичен став само на Република Македонија, туку прагматична намера за соработка и кај другите земји во Регионот, а особено кај членките на А-3.

Соработката во рамките на Јадранската повелба е веќе проверена формула на апроксимација на земјите од Регионот, но во интегративен правец се користат и многу други регионални и глобални иницијативи. Богатството е во комплементарноста на нивната содржина која вклучува не само консултации за безбедносната и одбранбената политика, туку и воено образование, воентехничка соработка, контрола во вооружувањето, соработка во рамките на операциите за поддршка на мирот и операциите за одржување на мирот, идното безбедносно асоцирање, процена и еволуција на националните континенти и уште многу други работи.

Со земјите во Регионот, Република Македонија остварува доолнителна соработка и преку: Пактот за стабилност за Југоисточна Европа; процесот SEDM - за соработка во Југоисточна Европа на ниво на министри за одбрана; процесот SEECP - на соработка на одбранбените администрации со можност за заедничко образование и обука, борба против трговијата на мало и лесно оружје и меѓународниот тероризам; SEESAC – „Clearinghouse“ форматот на Југоисточна Европа за контрола на малото и лесно оружје; SEEGROUP – Управната група за безбедносна соработка во Југоисточна Европа; иницијатива на SEEC – „Clearinghouse“ на Југоисточна Европа и многу други.

Успехот во унапредувањето на демократијата е еден од најважните и критички аргументи за успехот во нашите заеднички напори за добивање покана за членство во ЕУ и НАТО. Поканата ќе биде индивидуална, засебна, но усвоените принципи и практиката на кооперативност, колективност и интегрираност ќе останат заеднички. Оттука следува дека институционалните облици на секторот за безбедност, покрај реформите што ги спроведуваат во сопствениот ресор, треба да бидат едновременно фокусирани и на ефикасноста и вклученоста кон општиот процес на демократизација и демокретски развој и владеење на правото.

Поддршката на мотивацијата на кадрите е клуч кон успехот во реформите. Затоа е значајно во самите реформи да се посвети место на подобри социјални односи, перспективи и кариера за професионалниот состав.

Во рамките на управувањето во секторот за безбедност, реалната информираност на општеството за состојбата, задачите и статусот на реформите е задолжителна.

На крајот, остварувањето на членството во НАТО не е крај на процесот на трансформација на националната безбедносна политика туку тоа е нов важен чекор во процесот во кој МАП членките ќе треба да си ја определат конкретната улога во новиот контекст.

Во тој контекст, Република Македонија не треба толку често да си го поставува прашањето - колку блиску или далеку до членството во НАТО, туку да не дозволи да ја изненади прашањето што следи потоа, и до кое, кога-тогаш, неминовно ќе дојде - „Што откако Република Македонија ќе стане полноправна членка?“.

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ПРЕД ПОРТИТЕ НА НАТО – КОЦКАТА Е ФРЛЕНА ВТОР ПАТ

Трајан ГОЦЕВСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии – Скопје

Апстракт: *Република Македонија уште пред 15 години, со самојто конституирање на својата независност се определила за членство во НАТО. Значи, по осамостојувањето имаа зајочна да води своја автономна политика во сите домени на општествено живеење, како рамноправен меѓународно-правен субјект во меѓународната заедница. Општо, има изградува свои принципи на надворешната политика, а во тие рамки и принципи во одбранбата и безбедносната политика, како неделив дел во остварувањето на своите национални цели.*

Во услови кога силите на ЕУ се уште не го имаат досигнајто највисоко ниво на мултинационалност и можност за целосна и континуирана употреба на воените инструменти за одбрана на националните или европските интереси, Република Македонија како приоритет во својата политика ја има определбата за поскорено зачленување во НАТО.

Република Македонија, секако дека е свесна дека овој процес треба да се спроведи како долготраен, макотрпен, сложен и скап, но изодлив, прифатлив и најдобар од сите алтернативи кои ѝ стојат на располагање.

Со цел да се реализира оваа стратешка цел, Република Македонија воспоставено ги трансформира своите приоритети и ги интензивира реформите потребни за постигање на стандардите неопходни за членство во НАТО.

Клучни зборови: *НАТО колективитет, евроатлантски структури, надворешно-политички приоритети.*

REPUBLIC OF MACEDONIA IN FRONT OF THE GATES OF NATO – THE DICE HAS BEEN THROWN FOR A SECOND TIME

Abstract: *Since the very beginning of constituting its independence, 15 years ago, the Republic of Macedonia has been determined for NATO membership. Thus, after the independence it has started to lead its own autonomous politics in all the domains of social living, as equal internationally legal subject in the international community. Therefore, it has been building own principles of foreign policy, and in those frames also principles of defence and security policy, as inseparable part in achieving the national goals.*

In conditions when the EU forces have not attained the highest level of multinationality yet and the opportunity for full and continuous employment of the military instruments for defence of the national or European interests, as a priority of its policy the Republic of Macedonia has the determination for faster NATO membership.

Republic of Macedonia is of course aware that this process should be comprehended as long-lasting, complex and expensive, but possible, acceptable and the best of all the alternatives at disposal.

In order to realize this strategic goal, the Republic of Macedonia is gradually transforming its priorities and intensifying the reforms necessary for attaining the standards for NATO membership.

Key words: *NATO collectivity, Euro-Atlantic structures, foreign-policy priorities.*

Вовед

Точно пред 15 години, кога социјализмот како поредок почна да се разликува од корен, во јавноста излегов со текст „коцката е фрлена“ во кој за прв пат беше изнесен ставот дека тогашниот одбранбено-заштитен систем на Република Македонија треба да се демантира, и Република Македонија да започне со креирање на сопствен автономен и според стандардите на земјите со развиена демократија, одбранбено-безбедносен систем, како императив на времето што доаѓа. Се разбира, овој став тогаш беше дочекан на нож од страна на еден круг моќници, особено од тогашната ЈНА.

Денес, по петнаесет години, во Република Македонија „коцката е фрлена“ по втор пат, но сега Република Македонија го трча последниот круг пред влегувањето во семејството на држави-членки на Северноатланската политичко-безбедносна алијанса, остварувајќи ја најзначајната цел на својата политика за национална безбедност, утврдена веднаш по нејзиното осамостојување.

Но, за што, всушност станува, збор ?

Крајот на XX век се манифестираше со огромни тектонски промени во Европа, при што дојде до напуштање на една идеологија и дезинтеграција на голем број држави создадени од неа, во т.н Источен или комунистички блок. Наспроти ова, на другата страна, се случи проширувањето на ЕУ и промовирање на нејзината заедничка надворешна и безбедносна политика, а НАТО се трансформира во согласност со новата реалност и новите предизвици и ги отвори вратите за прием на новите држави,

кои наместо еднопартискиот систем се определија за парламентарната демократија и пазарната економија.

Како резултат на глобалните движења во Европа во овој период Балканот го зафати бурата на немири и конфликти. Наместо со процесите на демократизација, модернизација и евроатлантски интеграции, Балканот се соочи со јакнење на националистичките движења и драматичното прашање на малцинските права.

Република Македонија ги избегна кризите и војната што се водеше на територијата на поранешна Југославија во првата половина на минатата деценија. Во тој период таа беше именувана како држава со цивилизациски пристап во решавање на проблемите, мирољубива и проевропска земја. Република Македонија во 2001 година се соочи со конфликт кој одзеде човечки животи и го наруши мирот во државата. Оваа ситуација негативно се одрази во развојот на државата и во процесите за доближување кон евроатлантските интеграции. Конфликтот остави длабоки последици за кои државата треба напорно да работи за да се справи со нив, што, секако, влијае и врз динамиката за зачленување во ЕУ и во НАТО.

Република Македонија, после кризата од 2001 година, е многу поинаква и поразлична држава од онаа држава од пред Рамковниот договор. Во Република Македонија се промовира нова филозофија на меѓуетнички соживот, и е направен напредок во повеќе сегменти на општествено-политичкото живеење. Може да се каже дека се направени промени во клучните сегменти на општеството¹, кои понатаму можат да генерираат стабилност и просперитет на државата и нејзино приближување кон НАТО и кон ЕУ.

Асоцирањето на Република Македонија во НАТО е тема која е секојдневно присутна во нашата јавност. Посебна актуелност и важност на темата ѝ дава и тоа што во Република Македонија се присутни НАТО претставници, работат одредени стручни тимови на НАТО за реформирање на одбраната и приближување кон НАТО, а извештаите на тимовите на НАТО за нашата подготвеност се сè попозитивни и сл.

Република Македонија и НАТО

Република Македонија уште од самиот почеток од конституирањето на својата независност се определи за членство во НАТО. Настојувањето на НАТО на северноатлантското подрачје да се изгради нова безбедносна архитектура, да се обезбеди поголема стабилност и безбедност, без да се повлекуваат линии на разделба, да се гради мир и безбедност во сите држави се совпаѓа со политиката што ја гради нашата држава.

---

¹ Донесена е програма за имплементација на Рамковниот договор. Изменет е Уставот, донесени се десетици нови закони, меѓу кои и законите за финансирање на локалната самоуправа, за територијалната поделба и други системски закони.

Значи, по осамостојувањето РМ започна да води своја автономна политика во сите домени на општественото живеење, како рамноправен субјект во меѓународната заедница. Оттаму, таа изградува свои принципи на надворешната политика, а во тие рамки и принципи во одбранбената и безбедносната политика, како неделив дел во остварувањето на националните интереси и цели.

Креирањето на политиката на одбраната на Република Македонија може да се подели на три фаза:

1. Одбранбено осамостојување на Република Македонија, кое траеше до мај 1992 година.

2. Дефинирање на националната безбедносна и одбранбена политика и почетното структурирање на одбранбено-заштитен систем, кој траеше до 1995 година.

3. Институционализација на политиката на национална безбедност и на системот на националната одбрана, интензивирање на чекорите за асоцирање во колективните системи за безбедност и НАТО, како крајна цел на нашата национална одбранбена политика.

Поаѓајќи од легитимните безбедносни аспекти на Република Македонија, системот на нашата одбрана се темели врз принципите на:

- вооружена одбрана со ангажирање на сите ресурси со кои располага државата; и

- директна заштита и гаранции на нашите безбедносни интереси во рамките на НАТО.

За реализирање на оваа стратешка определба, Република Македонија презеде низа активности кои водат до нејзиното остварување. Така, ќе наброиме само дел од нив:

- на 11.06.1992 година министерот за одбрана со писмо се обрати до НАТО и до соседните земји, во кое се објаснија принципите врз кои ќе се гради одбраната на Република Македонија и намерите за нејзино интегрирање во НАТО;

- Собранието на РМ на 23 декември 1993 година донесе Одлука за стапување на РМ во членство во Северноатлантската договорна организација-НАТО;

- Република Македонија беше една од првите држави која ја поздрави и поддржа иницијативата "Партнерството за мир" во јануари 1994 година, а во ноември 1995 година стана нејзина членка(оваа година е 10 годишнина од партнерството);

- во 1996 година Македонија го потпиша СОФА договорот и Дополнителниот протокол на договорот РМ-НАТО, со кој се регулира

статусот на силите меѓу државите членки на Алијансата и на ПЗМ;

- од јули 1996 година РМ има свои офицери за врски во седиштето на НАТО во Брисел и во Координативната ќелија на ПЗМ во Монс. РМ се вклучи и во процесот ПАРП, а од јуни 1997 година стана членка на ЕАПС, кој претставува широка рамка за соработка меѓу партнерите.

Со приемот во "Партнерството за мир", Македонија го направи првиот чекор што води кон наша интеграција во оваа структура.

Партнерството за мир е главниот механизам за зајакнување на практичните безбедносни врски меѓу Алијансата и партнерите. Преку конкретни програми што ги рефлектираат индивидуалните капацитети и интереси на партнерите, државите сојузнички и партнерите работат на планирањето и буџетирањето на националната одбрана и демократска контрола над вооружените сили.

Во периодот по Студената војна, се појави нова Европа, со поголема интегрираност и со развиена евроатлантска безбедносна структура, во која НАТО игра централна улога. Притоа, Алијансата игра централно место во напорите за воспоставување нови шеми на соработка и заемно разбирање ширум евроатлантскиот регион и се заложил за нови и суштински активности во интерес на пошироката стабилност. Затоа НАТО мора да ја одржува колективната одбрана, да ја зајакнува трансатлантската врска и да обезбеди рамнотежа, која на европските сојузници ќе им обезбеди преземање на поголема одговорност. Во рамките на тоа, Алијансата мора да ги продлабочува своите односи со партнерите и да се подготвува за пристапување на нови членки.²

Проширувањето на НАТО треба да придонесе за унапредување на безбедноста на сите држави на северноатлантското подрачје, вклучувајќи ја и Македонија, со:

- поттикнување и поддршка на демократските реформи, вклучувајќи ја цивилната и демократска контрола над војската;

- поттикнување на новите членки на Алијансата на соработка, консултации и консензус со кои се карактеризираат односите меѓу постојаните членки на Алијансата;

- нагласување на заедничката одбрана и ширење на предностите и зголемување на транспарентноста во одбранбеното планирање и воените буџети, најавување на веројатноста за појава на нестабилност што може да се создаде со остварување само на сопствена одбрана;

---

² The Reader's Guide to the NATO Summit in the Washington 23-35 April 1999, The Alliance's Strategic Concept, Office of Information and Press NATO, Brussels (ISBN 92-845-0132-6), p.47

- зајакнување на способностите на Алијансата за подобрување на европската и на меѓународната безбедност, вклучувајќи ги и мировните активности преземани од страна на ОБСЕ и Советот за безбедност, како и други нови мисии итн.³

НАТО ја отсликува трансатлантската врска преку која безбедноста на Северна Америка е перманентно поврзана со безбедноста на Европа. Тоа е практичен израз за ефикасен колективен напор помеѓу нејзините членки во поддршката на нејзините безбедносни интереси.⁴

Фундаменталниот пристап на Алијансата е заедничката заложба за меѓусебна соработка меѓу земјите членки заснована врз заемната поврзаност за нивната безбедност. Солидарноста и кохезијата во рамките на Алијансата обезбедуваат ниту една земја-членка да не биде приморана да се потпира само на сопствените национални ресурси во справување со основните безбедносни предизвици. Без да се лишат земјите членки од нивното право и должност да ги заземат своите суверени должности на полето на одбраната, Алијансата им овозможува да ги реализираат основните национални безбедносни цели преку колективен напор. Накратко, Алијансата е асоцијација на слободни држави обединети во нивната решеност да ја сочуваат својата безбедност преку заемни гаранции и стабилни односи со други земји.⁵

Патот кон зачленувањето во НАТО е долготраен и макотрпен, со оглед на спротивставувањето на некои од државите кои, како резултат на минатот сè уште не можат да се помират со постоењето на Република Македонија како самостојна и суверена држава.

Секако дека приемот во НАТО бара исполнување на определени критериуми кои е потребно да бидат во насока на определена доградба на сегашниот одбранбен систем и постигнување повисок степен на кооперативност и компатибилност со одбранбените системи на земјите-членки на НАТО.⁶

Нашата определба за членство во НАТО не значи желба НАТО да ја брани територијата на Македонија. Напротив, тоа е желба на Македонија за рамноправно учество со другите членки на НАТО во развојот на демократијата и стабилноста на Европа.

³ Study on NATO Elargement, September, 1995, page 2

⁴ NATO Handbook, *NATO Office of Information and Press*, 1110 Brussels, Belgium, 2001, 30

⁵ Ibid, 33

⁶ Пошироко види: Т.Гоцевски, *Современи тенденции во одбраната*, Македонска ризница, Куманово, 1997, 253

Со полноправното членство во НАТО Република Македонија ќе има рамноправна улога како и останатите држави-членки, но и можност да учествува во градењето на мирот и стабилноста на Европа, можност за создавање услови за придонесување за јакнење на мирот и можност за рамноправен партнер со земјите кои сакаат да градат мир и безбедност.

Република Македонија интензивно работи на пропишаните стандарди и својата политика ја има насочено кон исполнување на условите кои им се наметнуваат на државите кандидати, а се однесуваат пред сè на:

- развојот на демократијата во државата;
- цивилната контрола над војската;
- градењето добри односи со соседите;
- развој на пазарната економија, како и
- поддршка на мировните операции.

Во согласност со овој критериум Македонија веќе учествува во градење и одржување на мирот во пооделни региони во светот и се разбира, активно е влучена во активностите што се остваруваат во рамките на Партнерството за мир.

Во ова време на драматични промени во Европа и во светот, неопходно е Република Македонија да соработува со нејзините партнери и пријатели за да може да придонесе во спречување на нови ризици по безбедноста на земјата. Во таа насока Македонија се приклучи кон светските напори за сузбивање на глобалната закана во светот- тероризмот. Македонија ја искажа својата определба за целосна солидарност и поддршка на меѓународната заедница во борбата против тероризмот и во таа насока ќе понудиме конкретни мерки со цел да придонесеме кон глобалните напори против оваа закана.

На самитот во Прага (2002 г.) на нашата држава и беше оддадено признание за постигнатиот напредок на полето на реформите. Од нас се очекува да бидеме и активен партнер во глобалната борба против тероризмот, но и активен партнер во спроведување на мисии во зачувување на мирот. Со испраќањето на наши војници во Авганистан и Ирак, Република Македонија докажа дека е способна да биде дел од НАТО и да биде рамноправен партнер заедно со другите држави членки на Алијансата.

Исто така во завршната декларација на неодамна завршениот самит на НАТО во Прага беше потврден прогресот во Република Македонија и брзото враќање на патот на реформите и вкупната демократизација на државата. Македонија треба да ги одработи планираните реформи и да ги постигне европските стандарди не само заради формалното членство во НАТО, туку, пред се, заради нас самите и просперитетот на државата во која живееме во која мора да се почитуваат европските и цивилизациските вредности.

Во Прага добивме поддршка од Албанија и од Хрватска за нашата иницијатива за поинтензивна регионална соработка во одбраната и

безбедноста, идеја која во целост ја поддржаа и САД, а се операционализира и реализира во изминатиот период.

На Самитот во Истанбул (јуни 2004г.), Република Македонија го доби очекуваното признание за прогресот во реформите и имплементацијата на Годишната национална програма за членство (ГНПЧ) и се охрабрува да продолжи со спроведувањето на потребните реформи кои ќе ја приближат до членството во НАТО. Исто така, поздравен е нејзиниот придонес за регионалната соработка и безбедност. Во коминикето од Самитот се нагласува дека НАТО и понатаму ќе продолжи да им помага на земјите од Јадранската група во нивните реформски напори, меѓутоа нивните кандидатури ќе ги оценува поединечно” врз основа на прогресот кои тие ќе го направат врз основа на целите од Акциониот план за членство (Membership Action Plan - MAP) кој ќе остане основна алатка преку која ќе се проценува подготвеноста на аспирантите за членство.

Република Македонија своето членство во НАТО го смета како трајна обврска за што во државата постои широк политички и општествен консензус.

Зачленувањето во НАТО треба целосно да го затвори безбедносното прашање во земјата како прв приоритет, да ги избрише границите и да ги приближи интересите на сите граѓани во Република Македонија, без разлика на нивната етничка припадност и секоја друга разлика. Тоа би придонесло за формирање на неизбежната толеранција која води во преградките на граѓанското општество каде има сè помалку етноси, а сè повеќе граѓани.

Секако дека Алијансата е подготвена да ѝ помогне на Македонија во остварување на замислената цел. Сè повеќе е извесно дека нашиот прием зависи од нас самите, од тоа колку ќе бидеме упорни и истрајни во реализирање на веќе започнатите реформи.

Во овој контекст треба да се поздрават поддршката од страна на западните земји за промовирање на реформите во безбедносниот сектор затоа што нивното искуство придонесе многу побрзо и многу подобро да се имплементираат новите решенија во оваа сфера. Насоките од западните земји можат само позитивно да влијаат при процесот на спроведување на реформите во безбедносниот сектор и постигањето на НАТО стандардите. Нашата потреба од заокружување на реформите во безбедносниот сектор, меѓу другото е детерминирана и од нашата заложба за целосно интегрирање во НАТО за што постои општ консензус од сите политички субјекти, но и од граѓаните на Република Македонија.⁷

⁷ Донесена е Национална концепција за безбедност и одбрана. Интензивно се работи на реформите на вооружените сили, се работи на концептот за интегрално чување на границите, Министерството за одбрана работи на Стратегискиот одбранбен преглед и сл.

НАТО и понатаму треба да опстојува, и да биде подготвен да функционира, со основна цел, и во иднина да ја унапредува безбедносната архитектура на Европа, да ја зголеми стабилноста на сите држави во северноатлантското подрачје и пошироко. НАТО треба да се залага за преземање политички и одбранбени мерки и активности за изградба на заеднички процес на интеграција и соработка со постојните мултилатерални институции во Европа, како што се ЕУ и ОБСЕ, институции кои, според своите функции треба да имаат значајно место и улога во одржувањето на мирот и безбедноста.

Сето досега изнесено зборува за сериозноста на напорите што ги прави Р. Македонија на патот кон рамноправно членство во НАТО.

За заокружување на активностите во периодот пред добивање на поканата за членство во НАТО, Владата на Република Македонија донесе одлука за подготовка на национална програма за промовирање на резултатите и искуствата на Македонија на патот до НАТО, која треба да ја охрабри и подготви нашата, но и светската јавност за искрајноста, подготвеноста и зрелоста на Македонија за полноправна членка на НАТО.

1

*Општо-теоретски,
доктринарно-стратешки и други теми од областа на одбраната*

ПАНБУНТ

Митко КОТОВЧЕВСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии

Апстракт: Панбунтој претставува нова глобална закана со далекусежни последици за глобалната безбедност во декадиите кои следаат. Стратешките цели на панбунтој кои настапува се поагресивно на меѓународната сцена стигнуваат се поамбициозни и порадикални. Новата глобална безбедносна заедница претставува резултат на смртоносни намери и радикални цели на поголем број мошне опасни и непредвидливи актери—шесте најголеми глобални терористички организации кои го формираат јадројто на панбунтој, огромен број организации во светот и одреден број влади кои бесшестидено ги поддржуваат во реализацијата на нивните „свети цели“. Одговорот на новата растечка глобална безбедносна закана ќе биде комплексен со долгорочни и длабоко осмислени политики. Стратегијата за справување со панбунтој неминовно ќе треба подеднакво да ги вклучи како воената, така и невоената компонента.

Клучни зборови: панбунт, глобален тероризам, глобални терористички организации, контртерористичка стратегија.

PUN INSURGENCY

Abstract: The pun insurgency represents a new global threat with long-lasting consequences on global security in the following decades. The strategic aims of pun insurgency appear more aggressive on the international scene and become more ambitious and more radical. The new global security threat represent the result of deadly intentions and radical goals on great number very danger and unpredictable actors—the six greatest global terrorist organizations which construct core of pun insurgency, a numbers of organizations in the world and distinct number of governments which unsparely support realization in their "saintly goals".

The response of the rapidly new global security threat is going to be a complex, with long-lasting and profound devised procedures. Counterinsurgency strategy must equally involve military and non-military component.

Key words: pun insurgency, global terrorism, global terrorist organizations, counter terrorist strategy.

Вовед

Во часовите кога САД и целиот свет го потресуваа ужасните слики од најкрвавите и уништувачки терористички напади во историјата на цивилизациите, претседателот Џорџ Буш изјави: „Ова е нов вид војна“. Неговата изјава за „новиот вид војна“ уште долго време ќе го „потресува“ светот и ќе претставува предмет на значајни научно–теоретски експликации.

Всушност, со овој сверски терористички атак само се круниса една фаза на терористичкото насилство кое имаше една континуирана растечка линија на движење во текот на последната декада на изминатиот век.

Ново во овие настани беше размерот на уништувањето, крволочноста и мотивите кои ќе доминираат во почетокот на 21 век–век на глобализација која на тероризмот ќе му детерминира глобални карактеристики и цели во целиот свет. САД станаа само една од нивните најатрактивни и примарни цели.

„Новите“ терористи се поддржани од моќни глобални организации распространети насекаде низ светот, кои имаат постигнато суверен статус во управувањето со „војната“, во собирањето средства за водење на војната, вклучувајќи го и објавувањето на војната. Новиот „бран“ на терористи создаде „војска“ и стратегија за која САД и другите држави во современиот свет сè уште немаат одговор, односно соодветни одбранбени мерки. Новиот одговор на новата глобална безбедносна закана неминовно ќе бара и нова стратегија, односно потреба да се дефинира овој начин на војна и поврзани закани на начин кој ќе доведе до создавање на ефективна стратегија.

Нивните глобални мотиви, глобални способности и употребата на оружјето за масовно уништување, односно оружјето за масовни ефекти навистина претставуваат реална основа за дефинирање нов вид војна–на која првично и беше залепена етикетата „глобална војна на тероризмот“.

Со традиционалните дефиниции на тероризмот недоволно се објаснуваат / опишуваат/ нападите од 11ти септември, бидејќи тероризмот повеќе беше елабориран како криминал отколку како воено дејство, односно како акт на војување. Според сите званични американски ставови нападот беше прогласен како чин на објавување на војна на САД иако никој отворено не ја презеде одговорноста за извршениот смртоносен напад.

Целта на напаѓачите не беше само да ги заплашат владите и општествата, туку и да креираат средина која ќе обедини голем број муслимани против западните идеали и општества. Во „фатвата“ објавена во 1998 год. од страна на Осам бин Ладен, како основни цели ги застапува беа: „ослободувањето на Мека, повлекувањето на војската на САД и нивните сојузници од исламските земји и тоа „поразени и неспособни да му се заканат на кој било муслиман“.

Со овој чин беше надминат прагот на традиционалниот тероризам и се отвори вратата на пеколот на нова современа глобална закана–глобален бунт, односно панбунт насочен кон менување на глобалниот баланс на моќта во современиот свет.

1. Поимно–теоретска определба на панбунтот

Панбунтот претставува организирано движење на недржавни лица насочено кон отфрлање на определени вредности, култури или општества на глобално ниво преку употреба на субверзија и вооружен конфликт, со крајна цел воспоставување нов поредок во светот. Целта на панбунтот е идентична со целта на бунтот само што е издигната на едно повисоко–меѓународно ниво. Панбунтовниците учествуваат во спроведување на определени акти на насилство–од тероризам до војување распространето насекаде во светот со цел да се отфрлат воспоставените системи на владеење и да се изврши промена на владеачките гарнитурите во државите–цел на нивните напади. Овој начин на војна може да претставува страотно тешка–„војна без крај“ и што е најопасно–„војна со флуиден непријател“.

Концептот на панбунт не се однесува само на една терористичка организација, напротив тоа е мрежа–колективитет на поголем број терористички организации разместени насекаде во светот. Овие организации имаат воспоставено глобална оперативна мрежа, длабоко поврзана и синхронизирана.

Оваа воспоставена структура на терористичките организации им овозможува заемна помош, заштита и поддршка и во неа е многу е тешко да се изолираат определени групи без да се оствари врска /без да се поврзат/ со други организации кои обезбедуваат директна помош, директна поддршка, индиректна помош или организации кои се стремат кон остварување на слични цели.

Терористичките организации, започнувајќи од оние со глобална моќ и глобален опфат, па сè до оние со локална моќ (на локално ниво) се длабоко меѓусебно поврзани, односно постои висок степен на нивно меѓусебно подржување и соработка.

2. Глобалните терористички организации–срцето на панбунтот

Како глобални терористички организации САД во своите извештаи за модел на меѓународниот тероризам ги имаат потенцирано следниве терористички организации: Абу Нидал Организација (АНО), Ал Гама ал Исламија (Исламистичка група), Хезболах, Ал Џихад (Египетски исламски џихад), Муџахедин е Калк организација (МЕК) и Ал Каеда.

Овие шест радикални групи базирани врз исламот го претставуваат срцето на панбунтот. Секоја од овие организации ја поддржува идејата за создавање на исламско–палестинска држава во Израел и елиминација на американското присуство и влијание во Средниот Исток. Некои од овие глобални терористички организации се стремат кон воспоставување на нов светски поредок под закрила на муслиманските екстремистички сфаќања.

Глобалните терористички организации доста успешно оперираат и функционираат на глобално ниво со помош на мрежи инсталирани насекаде низ светот. Колективно тие поседуваат капацитети и располагаат со оперативни можности да ги остварат своите крајно радикални цели во која било држава. Реализацијата на нивните идеолошки цели ја загрозува безбедноста на државите надвор од границите на нивните „матични територии“. Во време на модерна комуникациска технологија, интернет и способности за слободно и неограничено движење, се создава еден вид на „виртуелна нација“ која поседува огромен квантум на средства за моќ, вклучувајќи ги информациите, „вооружените сили“ и економската моќ. Најзначајната кохезивна сила што ги поседува овие моќни организации се изразува преку радикалните исламски верувања и силното заедничко спротиставување на вредностите на западната култура.

Панбунтот кој со својата грозоморна методологија настапува на светската сцена претставува нов феномен. Глобализацијата создаде значајни претпоставки терористичките организации да дејствуваат на меѓународен план, им понуди механизми со кои се зголемува нивното влијание врз многубројни популации и ги оспособи за напади на определени влади на другите држави.

Ал Каеда и сите други соучесници кои се одговорни за нападите на САД (определени држави, организации и други терористички групи) кои ги поддржуваа нејзините планови се дел од „алијансата“ на панбунтовниците кои посакуваат директна или индиректна промена на балансот на глобалната моќ и воспоставување на нов светски поредок заснован на екстремните исламистички сфаќања /радикални исламски правила/.

Гледањето на глобалните терористи како панбунтовници ни овозможува создавање на појасна и попрецизна слика на неколку значајни елементи кои се од суштинско значење за успешно водење на војната против тероризмот на повеќе нивоа.

Новата глобална закана станува сè поголема и поопасна и претставува резултанта на смртоносните намери и радикални цели на поголем број непредвидливи актери—шесте глобални терористички организации кои го формираат јадрото на панбунтот, огромен број организации во светот како и определен број влади кои беспопштедно ги поддржуваат во нивната „света должност“. Аналогно на тоа, војната против тероризмот неминовно ќе бара вклучување на широк спектар на активности, вклучувајќи употреба на воена сила, политички, информациски и други напори за да се победат глобалните терористи, да се уништат нивните воени бази и да се елиминира (неутрализира) изворот на нивното незадоволство.

Нивните закани секогаш се нешто повеќе од криминал, но под нивото на формална—конвенционална војна.

Нивното повикување на „света војна“ против сите Американци и припадници на западната култура се „идентификувани“ како оправдана цел. Ако овој злосторнички чин се издигне на пиедалот на формална војна, тогаш терористите ќе се издигнат на ранг на борци со сите права и привилегии кои произлегуваат од Женевската конвенција.

Исто како што една нација не може да си објави војна самата на себе си кога се бори со бунтовниците во својата држава, од истите причини и меѓународната заедница нема основа формално да објави војна против панбунтот (кој ќе се одигрува во глобални рамки).

Овие и слични импликации недвосмислено сугерираат на заклучок дека терористите не можат да се третираат како законски борци, ниту пак само како обични криминалци.

Анализирано низ призмата на панбунтовништвото станува сосема јасно дека оваа категорија треба да биде третирана како глобални бунтовници кои не ја заслужуваат законската заштита на криминалците, ниту статусот на воени борци. Најблискиот термин за нивно прецизно детерминирање е воен криминал и аналогно на тоа воени криминалци бидејќи тие спроведуваат незаконско војување, незаконска војна и тоа не само според причините туку и според начинот на нејзиното водење.

Нивните акти на тероризам преминуваат многу меѓународни граници, вклучуваат многу меѓународни актери и преминуваат голем број од постојните судски надлежности.

Во исто време, овој нов феномен–облик на масовна примена на смртоносна сила со далекусежни страотни последици на глобален план „излегува“ надвор од сите постојни дефиниции, етикети и правила кои ги познава досегашната воена теорија и пракса, но и пошироко.

Ќе биде потребно меѓународната заедница во најскоро време да развие нов пристап и нови конвенции со цел создавање на неопходни претпоставки за успешно справување со заканите од панбунтот чиј пробен полигон со сигурност сè повеќе и повеќе станува бунтот во Ирак. Ирак станува жестоко бојно поле–дел од првиот глобален бунт во светот. Вооружениот бунт во Ирак сè повеќе се интернационализира, станува сè пожесток со мошне изразени интензивни борбени дејства во кои во просек умира по еден американски војник на ден, но секој час има напади на американските војници. Американските трошоци за помош на ирачките сили изнесуваат една милијарда долари годишно, но сето тоа не е доволно да се спречат секојдневните напади на бунтовниците кои доаѓаат од голем број муслимански држави во светот. Според пишувањето на голем број европски експерти, многу светски региони, вклучувајќи го и кавкаскиот, се под удар на „глобален цихад кој нема светска команда, но акциите му се здружени“ (Клод Монице, 2004).

3. Основни цели и стратегија на панбунтот

Шесте најголеми и најопасни терористички организации кои оперираат на глобално ниво поседуваат слична визија, прецизно утврдени цели и имаат формирано општоприфатена идеолошка основа за панбунтот.

Нивниот поглед кон победата е фокусиран преку создавањето радикални исламистички режими во државите на Средниот Исток и Централна Азија, а потоа да ги уништат или елиминираат САД и западното влијание во Средниот Исток и врз исламскиот свет. За нивните „свети цели“ пишував уште пред крвавите настани од 11ти септември 2001 година кога просторот на Балканот послужи како една од експерименталните арени на ова што денес жестоко се случува во Ирак, но и пошироко во Европа, Азија и Африка, каде што разграноците на Ал Каеда, но и на другите сегменти од глобалната терористичка мрежа се наоѓаат во офанзива. Некои од овие глобални терористички организации – првенствено Ал Каеда се надеваат /веруваат/ дека ќе остварат позиција на глобална доминација со промена на постојниот баланс на моќта во современата меѓународна заедница.

Во нивниот нов глобален „освојувачки поход“ глобалните терористички групи во голема мерка ја користат и поддршката од регионалните и локалните терористички организации кои не мора да бидат поврзани со радикалното исламистичко движење. Овие организации и групи се подготвени да работат заедно со цел да ја мултиплицираат нивната моќ дури и во ситуација кога постојат значајни разлики во нивните идеологии или определени религиозни матрици. Сите овие нови „војски“ можеме да ги набљудуваме како сегменти на глобалната и разорна сила на панбунтот кој станува сè поголема закана, не само за безбедноста на САД и Западот, туку станува сериозна закана и за севкупната глобална безбедност.

Во нивните секојдневни напори да го променат глобалниот баланс на моќта, глобалните терористички организации кои што ја претставуваат сржта на панбунтот, во нивната агенда како приоритетни имаат зацртани четири основни цели:¹

- Да се уништи Израел и да се отстранат неверниците од Средниот Исток.
- Да се обедини исламскиот свет против САД и немуслиманските култури.
- Набавка на оружје за масовно уништување за остварување на нивниот статус и моќ.

---

¹ Combating Terrorism in a Globalized World, Report by the National War College Task Force on Combating Terrorism, National War College, May 2002, p.p 15

• Воспоставување нов регионален и глобален баланс на моќта во корист на оние кои имаат радикални исламски погледи.

Реализацијата на овие цели ќе биде неопходна за зацврстување на нивната база на моќта од која панбунтовниците ќе можат да ги отфрлат владите и да ги заменат со радикални исламистички режими.

Стратегијата на глобалните терористички групи укажува на фактот дека тие во поглед на моќта се наоѓаат во инфериорна позиција. За таа цел, тие мора да дејствуваат асиметрично сметајќи истовремено на помошта од другите терористички групи, влади обединети против Западот, како и на поголемиот дел од исламската популација.

Основните цели на стратегијата на панбунтот се:²

• Да му демонстрираат на исламскиот свет дека терористите се подготвени да ја понесат војната против САД со цел да постигнат идеолошки престиж и поддршка за нивните цели.

• Да ги вовлечат силите на САД и на Западот во регионот и да ги ангажираат во долготраен облик на герилско војување.

• Да ги обединат муслиманските секти /фракции/, односно да го елиминираат нивниот раздор /неслога/ против силите на коалицијата.

• Да се освојат срцата и умот на муслиманскиот народ.

• Да поттикнат бунтовничко војување насекаде низ светот за отфрлање на идеалите на Западот и да се воспостави нов светски поредок заснован врз радикалните исламистички сфаќања.

За остварување на нивните крајни цели нема однапред утврдени дати и рокови бидејќи, според нив, факторот време како мошне значаен фактор на војната и војувањето, секогаш ќе биде на нивната страна.

Хо Ши Мин обидувајќи се да утврди колку долготрајни можат да бидат бунтовите ќе потенцира: „Вие ќе убиете десет наши луѓе а ние еден ваш, на крајот на Вас ќе ви се здосади, а на нас не“. Неговата максима за ефектите од истрајноста и долготрајноста на нападите, бунтовниците и панбунтовниците солидно ја имаат разбрано и успешно ја применуваат.

Денес, кога САД сè подлабоко се вовлекуваат во новиот пекол наречен Среден Исток, регион со силно изразена нестабилност и високо интентивни акти на терористичко насилство, можат уште повеќе да бидат ангажирани заедно со силите на Западот штом насилството ќе се прошири. Тоа, всушност е една од основните цели на панбунтовниците—да ги заплеткаат своите противници во долготрајна и жестока исцрпувачка војна во „нивниот регион“.

² Ibid. p.p15

Како поддршка на овој панбунт терористичките организации усвоија транснационална стратегија определена со нејзините глобални, долготрајни, распространети, децентрализирани, комплексни и идеолошки атрибути. Оваа стратегија предвидува и софистицирано користење на модерните медиуми и технологија, телекомуникациите, антиглобалистичките чувства (расположение), техниките за индоктринација, како и сериозно вклучување–регрутација на обесправените гласови на Муслиманите.

Нивното обраќање до широките маси (активни учесници и пасивни симпатизери) е мошне ефективно во ширењето и обезбедување на пасивната поддршка, како и мобилизирањето на нови борци со чии наредби ќе бидат испратени да гинат на бојните полиња како што беа Авганистан, Кашмир, Косово, Филипините, денес во Ирак и насекаде каде што ќе треба да се „освојат срцата и душите“ на нивните браќа, да се наметнат нивните радикални религиозни сфаќања со цел да се потиснат или уништат неверниците на чело со големиот Сатана–САД и неговите западни сојузници.

Тоа во исто време претставува инсталирање на еден нов вид религиозен тоталитаризам или бинладенизам против кој и што (ќе) се води Третата светска војна. Светски познатиот став–мојата религија мора да биде доминантна, афирмирана и безрезервно прифатена од верниците (тенденција која проповеда екслузивност на нивната вистина), дури иако сите други ја негираат–тоа е бинладенизмот.

Ако 11ти септември го означи вистинскиот почеток на Третата светска војна, мора јасно да потенцираме дека тоа не е „обична војна за искоренување на тероризмот (кој претставува само средство за остварување на нивните цели), туку тоа ќе биде војна против една идеологија на религиозниот тоталитаризам–бинладенизам или војна против моќниот генератор на новиот „прв глобален бунт во светот“. Бинладенизмот ги претставува срцето и душата на панбунтот во кој САД не се борат против еден унифициран непријател, туку против мутирачкиот вирус на антиамериканизмот, но и пошироко, против мутирачкиот вирус кој е насочен против сите нивни сојузници во една наредна, повисока фаза. Бин Ладен и неговото учење ја претставуваат нејекстремната верзија на исламскиот религиозен екслузивитет кој не признава верска разноликост. Војната против религиозниот тоталитаризам може и мора да се води не само на бојното поле, туку и во џамиите, црквите, синагогите, училиштата со помош на имамите, рабините и свештениците.

Глобалниот тероризам со своите ефекти претставува силен мотивирачки фактор кој остварува успешно влијание врз значителен дел од муслиманската интелигенција–база за создавање успешно лидерство, финансиска поддршка и целосна логистика за реализација на целите на панбунтот.

Постојат повеќе техники (испробани методи) кои помагаат во остварување (придобивање) на поддршката за реализација на целите на глобалниот тероризам:³

- Харизматичната привлечност на личност како што е Осам Бин Ладен;
- Езотеричните повици базирани на идеолошките тврдења–определби и социјалните неправди /незадоволства/.
- Демонстрација на воениот потенцијал насочени кон искористување на ранливоста на Западот со асиметрични методи, и
- Терористички активности кои имаат за цел да ги провоцираат САД и да предизвикаат одговор кој ќе биде репресивен.

Ограничувањето на можностите за принуда во голема мерка се рефлектираат врз зајакнувањето на волјата–определбата на тие граѓани за поддршка на глобалниот тероризам. Личните, социјалните, политичко–културните и религиозните обиди за разединување се покажуваат како непопустливи спрема западното влијание.

Како резултат на овие „психо–социјални“ културни, религиозни, политички бариери за продор во „срцето и душата“ на целните групи, САД и нивните сојузници во голема мерка ќе зависат од ангажираноста на модерните исламски лидери во елиминирањето на причините за формирање и егзистирање на терористичките организации во овој регион и пошироко. Неопходно ќе биде во наредниот период да се направи активен продор и да се разниша цврстината и способноста на овие терористички организации, со цел да не бидат во можност успешно да организираат, планираат, спроведуваат, синхронизираат и спроведуваат идни терористички операции. Посебно е значајно да се елиминираат сите нивни можности за изведување мегатерористички напади со катастрофални последици.

Развиената мрежа на училишта и кампови, како и рапространетоста на терористичките организации во повеќе од 60 држави, во голема мерка го отежнува уништувањето на мрежите за поддршка на глобалните терористички организации кои се градат континуирано во изминатите години. Нивните корења длабоко се вовлекле и во структурите на определени влади, значајни институции од каде добиваат голема поддршка и можност за проширување на нивното влијание во сите сегменти и на сите нивоа на општеството.

Панбунтовничките организации сè повеќе ја сфаќаат огромната важност и значење на психолошкиот и информатичкиот удар и високиот деструктивен потенцијал што се јавува кога се променува бојното поле во војна (подалеку од базичните бојни полиња на бунтовниците).

³ Ibidem. стр.16

Со воспоставување на добри контраразузнавачки служби и солиден систем на ефективна безбедност против сите безбедносни закани, интелгентен бунтовнички лидер може да формира силно поврзана и непробојна организација. Тоа би обезбедило висок степен на тајност (таинственост) неопходна пред извршувањето на нападите врз витални цели. Успешното прикривање на нивните намери во сите фази на дејствување претставува основен предуслов за постигнување висок степен на ефикасност на операцијата и оневозможување на спротивната страна да дејствува превентивно, односно ефективно да го возврати ударот.

Можеме уште еднаш да констатираме дека навистина станува збор за висок степен на инфилтрација и раширеност на нивното влијание и на нивните мрежи не само во конкретните општества, во Големиот Блиски Исток, туку и во останатите региони на современиот свет.

4. Тенденциите и опасните замки на панбунтот

Воената интервенција на САД во Ирак само ги потврди ставовите дека со грубата примена на воена сила, нема да се постигнат позначајни резултати во глобалната војна против меѓународниот тероризам.

Напротив, интензивните борбени дејства послужиле како нов момент, односно иницира нов, уште поголем бран на регрутација на млади луѓе во новите панбунтовнички вооружени структури, го зголемија бројот на метите /атрактивните цели/. Краците на октоподот на исламскиот фундаменталистички тероризам почнуваат да се шират насекаде низ регионот но и пошироко, исто како што тоа го направија против советската окупација во Авганистан.

Досегашното искуство недвосмислено говори дека најветувачката стратегија против терористите од овој „вид“, односно против панбунтовништвото подразбира проширување на зоната на цивилна стабилност. Воената (не)стабилност само по себе не е многу делотворна и ефикасна опција. Ова решение не само што не може да ги натера младите луѓе да се откажат од насилство, туку напротив, дури може да придонесе во нивната мобилизација и забрзано привлекување на голем број нови регрути-приврзаници.

Според определени сознанија, силите на САД во оваа „војна“ ќе постигнат определени ефекти, но не ќе бидат во можност да им зададат решителен, односно примарен удар на овие сили кои непречено оперираат во овој кризен регион.

Состојбата станува уште покомплицирана со неуспехот на разузнавачко-безбедносните служби на САД да обезбедат доволно цврсти докази за постоење на оружје за масовно уништување во Ирак. Со тоа во голема мерка се отежнуваат нивните напори за обезбедување поддршка од

домашната и меѓународната јавност за изведување на сличен „одбранбен удар“ против некоја друга, лоша–тиранска држава со идентитични цели како режимот на Садам Хусеин во Ирак.

Садам Хусеин и неговиот режим се поразени, но дали целите во оваа „голема војна“ се остварени со претворањето на една озлогласена држава во пропадната држава? Тоа е еднакво на неуспех, што недвосмислено се потврдува и со огромната човечка и економска цена на окупацијата. Војната сè повеќе се пролонгира, шансите да се оствари брза победа сè повеќе се топат и единствено извесно во морето на неизвесности во Големиот Блиски Исток е дека војната ќе биде многу долготрајна, со голем број жестоки битки кои ќе продолжат и ќе кулминираат во наредниот период.

Во овој сложен геополитички, геостратешки и воен контекст ќе биде мошне тешко да се оствари планираната „невозможна мисија“. Нејзините проектирани цели се да се изврши трансформација на невидливиот–(флуиден) непријател во локален противник принудувајќи го да се концентрира на локален фронт, држејќи го подалеку од територијата на САД и на антитерористичката коалиција.

Но терористичко–бунтовничката логика многу се разликува од логиката на владите и не одговара на традиционалното „одбивање“ и притисок. Напротив, современите општества може да станат дури и поранливи во однос на терористичките напади со намалување на нивото на нивното внимание потребно за поефикасна одбрана од оваа растечка закана.

Развојот и сериозноста на настаните во Големиот Блиски Исток потврдуваат дека новата „војна“ против овие жестоки современи безбедносни закани станува многу потешка, поубиствена, понеизвесна, пософистицирана и фокусирана на лесни цели.

Во периодот на Студената војна суперсилите им ја ограничуваа можноста на бунтовниците да се „појават“ на конвенционалното бојно поле. Денес ситуацијата почнува радикално да се менува така што современите (пан)бунтовнички групи се движат во насока на нивна „промоција“ и појавување на конвенционалното бојно поле. Брзиот пристап до високо софистицирани оружја со висок дострел, модернизацијата и прецизноста за погодување на целта, „збогатени“ со нивниот фанатизам подгреан со повторното будење на етничките и религиозните страсти, можат да направат пустош насекаде низ светот.

Денес панбунтовничките структури ја усовршуваат терористичката технологија да дејствуваат „надвор–подалеку од сопствениот двор“. Можноста за изведување на поголеми растојанија, изведување на операции за длабоко продирање, како и нивната психолошка подготвеност за војна може да

кулминираат во жестоки напади на политички, воени, економски, културни или произволни цели далеку од базичните бојни полиња на бунтовниците.

Глобализацијата, зголемената миграција и комуникација, зголемениот пристап до информации, слободниот тек на идеи и технологии ќе ја зголемат нивната можност да оперираат на непријателски терен /„далечни бојни полиња“/ со речиси истата леснотија со која оперираат на домашен терен. Нивниот пеколен „прозорец кон светот“–нивните нови видици, секојдневно се збогатуваат со имплементација на драгоцените искуства од функционирањето на мултинационалните корпорации, големите разузнавачки организации /агенции/, меѓународните организации на активисти, како и преку примерите за активностите на нивните вистински браќа во меѓународните криминални организации. Најзначајно на оваа релација за „излез на меѓународната сцена“ е нивното свесно поврзување на трите витални елементи–економијата, безбедноста и војската, како и со вештото користење на индиректната помош и поддршка од страна на определени демократски држави.

Овој општ, нов и страотно опасен феномен на бунтовниците им овозможи да отворат свои политички канцеларии и да оформат организации во голем број демократски држави, феномен кој е зајакнат и со формирањето и продлабочување на врските помеѓу дијаспората и (пан)бунтовничките структури. Затворањето на очите пред овие проблеми во иднина ќе претставува меч со две острици првенствено за овие „гостопримливи држави“. Нивните влади до скоро беа убедени дека „гостите“ со своите ангажмани и користењето на огромни фондови со кои пропагираат проширување на насилството и недемократски активности воопшто, „не ги прекршувале законите на нивните земји“. Оваа политика само им ги зголеми шансите на идните панбунтовници целосно да се доближат нивните идни цели за напад и нивните потенцијални жртви да ги удрат однатре.

Нивните амбиции се движат во насока во блиска иднина да бидат целосно подготвени на конвенционален начин да им се спротистават на конвенционалните сили на државите–копнените сили и морнарицата. Исто така, нивна интенција е да стекнат капацитети и да бидат подготвени и за дејства по воздухопловните сили, на почеток против хеликоптерите и транспортните авиони. Во ситуација кога пристапот до современите борбени средства со голема уништувачка моќ, можностите за тренинг, областа на операции, се нерегулирани а силите на глобалниот бунт постануваат сè посериозен и „потежок“ непријател на кои единствено ќе може да им парираат само елитните сили на државите. Нивната моќ ќе биде мултиплицирана и со примена на добри техники за масовна индоктринација, со усовршеноста на народните движења и нивниот отпор, како и со усовршеноста на технологијата за контрола на

бојното поле, како и со примена на други софистицирани информатички технологии.

5. Импликациите за контратерористичка стратегија

Карактеризирањето на заканата од глобалниот тероризам како панбунт на меѓусебно поврзани терористички организации, мошне сериозно ни покажува дека овој опасен глобален проблем има далекусежни безбедносни, но и геополитички, военополитички и геостратегиски импликации. Овој нов феномен и глобален безбедносен проблем е многу покомплексен и многу повеќедимензионален од самиот феномен Осама Бин Ладен и „неговата“ Ал Каеда, како предводник на првиот глобален бунт во светот.

Аналогно на оваа констатација, фокусирањето на единствено на елиминацијата на Осама Бин Ладен или елиминацијата на терористичките организации претставува кусогледо поимање на заканата кое однапред ќе биде осудено на неуспех.

Стратегијата на уништување треба целосно да биде насочена кон остварување на повеќе клучни цели со цел да се порази панбунтот:⁴

- Воспоставување на меѓународна, глобална средина во која тероризмот ќе стане неприфатливо средство за остварување на општествени или политички промени.

- Опфаќање на терористичките организации на сите нивоа на спектарот, односно не само оние терористички организации кои оперираат на глобално ниво.

- Нескротен, панбунтот ќе претставува сериозна смртоносна закана за безбедноста на САД, (но и на сите други држави во светот), посебно поради можноста за употреба на оружјето за масовно уништување.

- Гледано од идеолошка перспектива, панбунтот е сличен со другите идеолошки движења спротивни на демократијата, како што се нацизмот, фашизмот и според определени западни сфаќања и комунизмот.

- Државите кои што се непријателски настроени кон САД и во иднина ќе продолжат прикриено да го поддржуваат тероризмот сè додека сметаат дека придобивките го надминуваат ризикот.

- Интегрираната стратегија (за борба против оваа закана) ќе треба да ги вклучи сите средства на моќ и ќе треба да ги обедини коалиционите и сојузнички потенцијали со цел успешно да проникнат и да ја уништат оваа закана.

---

⁴ Ibidem. стр.19

- САД (но и сите држави во светот) имаат морална должност да ја бранат демократијата, бидејќи таа подеднакво им се заканува на сите (не) демократски општества во светот.

Со оглед на сложеноста и комплексноста на оваа современа безбедносна закана, новата стратегија ќе мора истовремено да го користи влијанието на ресурсите и способностите на САД и на нејзините партнери против терористичките организации кои оперираат на сите три нивоа–локално (државно), регионално и глобално.

Стратегијата не треба да биде насочена само кон терористичките организации, туку интегрално и против оние кои ги поддржуваат нивните крволочни активности.

Во почетната фаза ќе биде неопходно да се елиминира можноста определени поединци, групи, организации и држави да го поддржуваат и да се ангажираат во изведувањето на терористички акти–повторно на сите нивоа и во сите форми. Во подоцнежните фази ќе треба да се создадат услови за искоренување на тероризмот во што е можно поголеми размери.

Ефективната стратегија треба да се стреми кон прикажување–претставување на тероризмот како непрактично и непродуктивно средство. Фокусот треба да биде ставен на тероризмот како методологија повеќе отколку во лимитирањето на напорите во специфичните региони, определени видови на тероризам извршени од страна на определена етничка група.

Оваа стратегија треба да биде широка, сеопфатна, со голем опфат и целосно поддржана во нејзините обиди за успешно справување со тероризмот насекаде во светот.

6. Справување со панбунтот

Ако државите и меѓународната заедница не успеат да го спречат остварувањето на целите на панбунтовниците, во наредниот период сите ќе бидеме сведоци на голем бран на пројавување–избувнување, поддршка и влошување на воените конфликти. Овој вид на внатрешно организирани и надворешно потпомогнати и синхронизирани конфликти ќе предизвикаат сериозни безбедносни последици на домашно, регионално и глобално ниво. Панбунтовниците ќе бидат водени од силно манифестираната етничка лојалност, квазирелигиозните авторитативни идеали, како и од определени економски цели, но најмалку од некоја модерна политичка идеологија. Со воспоставување на демократијата и демократските принципи на владеење во нивните општества ќе се отвори можност за елиминирање на нивната моќ за мобилизација на нивните сили по пат на алтернативна политичка идеологија, бидејќи само демократија може да триумфира над сите други политички идеологии.

За успешно справување и елиминирање на сите етнички и религиозни тензии и судири, владите ќе мора да пристапат кон воспоставување и изградба на мултикултурализмот–мултиетичност, мултирелигиозност и мултијазичност. Овие мерки се од суштинско значење првенствено во оние општества во кои постои критична маса на конфликтна енергија за појава и егзистирање на панбунтовништвото и негово проширување во „сличните општества“. Само воспоставувањето политика со која можат да се надминат сите етнички и религиозно засновани сили и политики што ги делат националните идентитети, може да претставува силна брана за заштита од инфицирање на општествата со вирусот на панбунтовништвото.

Најдобар начин за справување со тероризмот, бунтовништвото и панбунтовништвото е да се спречи неговата појава, односно да се елиминираат причините кои го претставуваат најсилниот генератор на овие закани. Неопходно е да се преземат сите неопходни превентивни мерки и развивање на разни солуции со кои ќе се оневозможи ескалацијата и трансформацијата на ненасилните во насилни конфликти.

Со цел да се ублажат или елиминираат факторите кои го поттикнуваат тероризмот (а во тој контекст и панбунтот) влијателните американски експерти од оваа област сугерират дека во наредниот период САД ќе треба да се фокусираат на:

- „создавање поволна клима за одржување на економскиот развој;
- промовирање одговорни и демократски влади;
- промовирање на описменувањето и образованието во исламскиот свет и неразвиените земји;
- вклучување во операциите на информирање во кои се критикува концептот на тероризам и дискредитирање на поддршката на истиот и
- обновување на напорите за постигнување мир и стабилност на Средниот Исток.“⁵

Овие мерки се неопходни и ургентни за оние држави и региони кои се идентификувани како области со висок степен на ризик. Во овие познати терористички и бунтовнички „зони на злото“ ќе биде неопходна брза промоција на нивниот развој. За таа цел нужно е определување на една стратешка рамка во која ќе бидат утврдени приоритети за распределување на странската–меѓународна помош која ќе се фокусира врз стимулирање на економскиот развој, просветување–образование и изградба на политички системи кои ќе продуцираат толеранција и отвореност.

---

⁵ Combating Terrorism in a Globalise World, Report by the National War College Task Force on Combating Terrorism, National War College, May 2002, p.p 57

Овие мерки ќе треба да добијат приоритети во оние општества во кои постои инфизираност на поголем број од популацијата со вирусот на тероризмот и бунтовништвото и голем број на нивни симпатизери. Цивилизираните земји ќе мора да им понудат можност со цел да им покажат дека современите отворени општества обезбедуваат подобра алтернатива отколку општествата „креирани“ од страна на терористите и бунтовниците и нивните стратегии.

Во овој контекст, неопходно е да потенцираме дека тероризмот и бунтовништвото во голема мерка се хранат и од неразумните одговори на владата или од неконтролираната–непропорционална употреба на сила, насилство и крвави репресии во справувањето со истите.

Суштинска компонента за успешно справување со овие закани, покрај воената, претставува и примената на невоената компонента која опфаќа одредени форми на дејствување на политички, социо–економски, правен, информациски план. Непходна сфера на оперирање претставува континуираното делување и во странство со цел да се прекинат нивните соработки со дијаспората и со другите структури на меѓународниот тероризам и меѓународниот организиран криминал. Владата на државата мора да создаде општествен амбиент во кој(пан)бунтовничката организација ќе се соочи со практична опција–или да се приклучи кон политичките тенденции или да претрпи организациски колапс, односно нејзина изолација, а во втората фаза нејзино политичко, економски и воено уништување.

Добрата противбунтовничка политика бара долгорочни и длабоко осмислени постапки, но и многу трпение. Солидно синхронизираната воена и невоена кампања, без користење тешка артилерија и избегнување на уништувањето на животите на цивилите, на нивните имоти, во голема мерка ќе го стеснува маневарскиот простор на панбунтовниците. Државата мора без заобиколување да ги спречи криминалците да се трансформираат во борци за слобода и градители на нации и општества според нивната филозофија и религија. За успешно задушување на панбунтовништвото, државите ќе мора да го спречат приливот/трансферот/ на оружје од сите типови и да ги блокираат и неутрализираат сите извори на нивното финансирање. Друг неопходен чекор во елиминирањето на ова зло е да се „исуши водата во која плива рибата“, односно примена на стратегија со која ќе изврши трансформирање на непријателот во пријател–победувајќи ги и придобивајќи ги и активните и пасивните поддржувачи на панбунтовништвото за подолг временски период.

На транснационалните панбунтовнички мрежи државите ќе мора да им се спротистават и со склучување на мултилатерални и безбедносни договори, особено во сферата на размена на разузнавачките информации. Клучот за борба со панбунтовниците на меѓународно ниво е да се продере во нивната

методологија на дејствување, односно да се простудира нивниот „код“ како тие го злоупотребуваат меѓународниот систем за остварување на нивните цели на глобален план.

Значајно за успешно уништување на единството и моќта на глобалниот тероризам ќе биде неопходно разликување од корен на нивните надворешни /но и внатрешни/ извори на поддршка—морална, политичка, материјална и тоа во сите фази и на сите нивоа—од најниско до највисоко ниво.

Исто така, значајно е да се разликуваат и/или уништат гравитационите центри на панбунтот со цел да се неутрализираат неговите ефекти. Уништување на еден или повеќе гравитациони центри на панбунтот ќе предизвика уништување на терористичките организации. Како основни гравитациони центри на панбунтот кои во исто време може да претставуваат негова „Ахилова петица“ (ако успешно се удри во нивниот витален дел), можеме да ги потенцираме лидерството—харизматичното водство, идеологијата која се фокусира на моќта и која бара доминација во светот, финансиите—клучен извор на нивната моќ и нивната командна и контролна мрежа која на терористите им овозможува да оперираат на глобално ниво.

Единствена надеж за елиминирање или редуцирање на панбунтот, чија основа (суштина) ја претставува новиот вид на т.н бунтовнички тероризам е добро да се познава непријателот, добро да се познаваат неговите стратегии и тактики. Во следната фаза ќе биде неопходно да се спречи нивното имплементирање во функција на успешно спроведување на нивните идни пеколни активности кои во наредниот период ќе имаат тенденција на постојано ширење и зајакнување.

Заклучок

Светот денес се соочува со една нова сериозна глобална безбедносна закана која почна се поотворено и пожестокно да се појавува на меѓународната сцена.

Панбунтот, односно првиот глобален бунт во светот (ќе) претставува резултат на двата вида на терористички закани, само на едно многу повисоко квалитативно ниво. Едниот вид на терористичка закана доаѓа од радикалните исламисти (посветена на глобалниот дихад со нихилистички приод кон насилството) и вториот вид на терористичка закана која доаѓа од нео—традиционалните исламисти (посветени на враќањето на традиционалниот ислам во муслиманските општества).

Вториот вид закана има силни корени во денешните муслимански општества и појасна агенда на кратки патеки. Оваа категорија на неотрадиционални исламисти има поголеми амбиции за натпревар во политичкиот систем иако имаат антилиберална агенда, вклучувајќи и употреба на терористички акти за реализација на нивните цели. Спојот на овие опасни трендови во оваа мошне суптилна сфера ќе ја претставува резултатата на една страотно мултиплицирана безбедносна закана која прогресивно ќе се зголемува и во почетната фаза ќе се фокусира во арапскиот и муслиманскиот свет.

Продукт на овие состојби ќе претставува серија граѓански војни во муслиманскиот свет, првенствено по ескалацијата на крвавиот конфликт во Ирак. Тоа (ќе) ја отвори и Пандорината кутија наречена панбунт, односно прв глобален бунт во светот.

Како потврда на овие грозоморни предвидувања се надоврзуваат и анализите на американските разузнавачки експерти, посебно прогнозите на аналитичарите на ЦИА за светот во 2020 година. Според нивните сознанија, исламистичкиот радикализам и тероризам од Југоисточна Азија ќе се прошири на Запад и ќе ги голтне централноазиските земји. Во извештајот насловен како „Карта на глобалната иднина, експертите прогнозираат дека радикалниот екстремизам во светот ќе продолжи да расте, а Ал Каеда ќе ја потиснат децентрализираните милитантни групи, со слична идеологија. Според овие аналитичари, постои голема опасност од широките движења на исламските екстремисти блиски до Ал Каеда, кои лесно може да се претопат со локалните сепаратистички движења. Најголемата загриженост за безбедноста доаѓа од можноста терористите да набават биолошки агенси, или што е помалку веројатно (но сепак невозможно—забелешка на авторот) и до нуклеарна бомба.

Новата глобална закана почнува да надвиснува врз безбедноста на современиот свет. Прашање е дали меѓународната заедница правовремено и солидно ќе се подготви за успешно справување со новото зло кое неминовно ќе ги одбележува наредните декади на новиот век.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Eric, Laurent. (2003). Les secrets inavouables d'un conflit. Puon.
2. Falk, Richard. (2003). The great terror war. Olive Branch Press.

ДОКУМЕНТИ:

1. Combating Terrorism in a Globalised World. (May 2002). Report by the National War College Task Force on Combating Terrorism, National War College.
2. New Publication. (March 2004). Chaillot Paper 68. Institute for Security Studies.
3. Terrorism and Armed Conflict: Report on a seminar co-organized by the International Peace Research Institute Oslo (PRIO) and Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Voksen Aysen, Oslo, 8-9 December, 2002.

ЛЕГАЛНОСТА НА ВОЈНАТА ПРОТИВ ТЕРОРИЗМОТ ВО ИМЕ НА ПРАВОТО НА САМООДБРАНА И ПРАВОТО НА ПРЕДВРЕМЕНА САМООДБРАНА

Методи ХАЏИ-ЈАНЕВ

Армија на Република Македонија

Апстракт: Новата димензија на која почива практикувањето на тероризмот ги надминува рамките на постојната легислатива која ја генерира меѓународното право. Неизвестните варијабли кои во ова насока се поставени пред меѓународното право, не само што парализираат и го прават нефункционално во поглед на последиците од терористичките дејства, туку и создаваат конфузни и конфликтни ситуации на нормите и правилата кои го сочинуваат меѓународното право. Овие кон siderации во меѓународните односи, предизвикуваат последици од кои во отсуство на ефективни позитивни норми, вакуумот на меѓународната регулатива се пополнива со волонтиаристичката акција на ентузијастите. На тој начин во меѓународната практика се зради еден оштен принцип на употреба на сила, кој доколку не биде навреме канализиран и регулиран со соодветна регулатива може да предизвика последици по целокупниот меѓународен систем. Овој наслов има за цел: **прво**, да ги посочи причините за меѓународној кој постои во правилата на меѓународното право, а воедно и да даде јасна слика за причините кои што ги предизвикуваат конфузиите околу правилата за употреба на сила во меѓународното право и **второ**, да укаже на употребата од засилување на постојната антитерористичка легислатива, со што ова ќе има проактивен и превентивен карактер.

Клучни зборови: меѓународно право, употреба на сила, терористички акти, право на самоодбрана, антиципиралка - превремена самоодбрана.

THE LEGALITY OF WAR AGAINST TERRORISM IN THE NAME OF THE RIGHT OF SELF-DEFENCE AND THE RIGHT OF ANTICIPATORY SELF-DEFENCE

Abstract: *The new dimension on which practicing of the terrorism rely overcomes the existing frames of the legislative that has been generated by the International Law. The unknown variation which in that sense are standing in front of the International Law, not only paralyze and make it useless in a view of terrorist activity, but create confusions and conflict situation among the norms and existing rules that create International Law. This consideration in international relationship creates consequences from which in absence of effective positive norms, the vacuum of international regulative is fulfilling by voluntary activity of the entity. In this way, in international practice a very dangerous principle of use of force is being built, which if it is not canalized and regulated with adequate regulative can create consequences that will affect all international system. This title has two goals. First, to show the reason of interstice that exist in the rules of International law, also to show the clear image for reasons that create confusions over the rules of use of force in International law and second, to show the necessity of reinforcement of existing legislative with which it will have proactive and preventive role.*

Key words: International law, use of force, terrorist act, right of self-defence, right of anticipatory self-defence

Вовед

Аналите на историјата го вбројуваат тероризмот како феномен кој постојано е присутен во човековото опстојување. Како тактика тој е ползуван секогаш од страна на послабиот кон посилниот. Анализата на статистиката на терористичките напади покажува дека до Втората светска војна, тероризмот е во сенка на војната која во главно била главното средство со кое се расчистувале проблемите генерирани од политиката. За разлика од тоа тероризмот повеќе или помалку е придружен дел на постојниот конфликт или, пак, се ползувал за време на вооружен конфликт помеѓу одредени субјекти кога било задвижено *ius in bellum* (правото во војна). Меѓутоа, со ставањето на војната “*ad acta*” по завршувањето на Втората светска војна во име на креирање на еден похуман свет, тероризмот како метод за остварување на одредени цели започнува да еволуира со позабрзано темпо. Брзата еволуција на тероризмот, пак, во свет на техничко-технолошка “експлозија”, задолжително на тероризмот му дава меѓународна димензија (се мисли на пристапот кој би требало да се има кон него). Во еден таков медиум во кој тероризмот ги користи вредностите на системот во кој опстојува за сопствено усовршување, единствено нешто кое би требало да му застане на патот, како што тоа го направи и со војната, е меѓународното право. Меѓутоа, меѓународното право, пред сè, заради сè уште традиционалниот концепт на сувереност кој е евидентен во сфаќањето на субјектите на меѓународното право, засега не е подготвено да ја преземе водечката улога во спречувањето на ова зло. Тримиот

и инертен систем на ова право не содржи правила кои се доволно силни и целосни за да го “вклучат” тероризмот и да создадат поволна легална почва за негово сузбивање и неутрализирање. Ваквата состојба создава магла од која:

прво: во отсуство на легална рамка се пасивизираат сите чекори за решителна борба против акт кој не е дефиниран и урамен (се мисли на терористичкиот акт), и

втора: од таа магла како нус-продукт излегува “хибрид” (се мисли на тероризмот), кој заради гломазноста на системот на меѓународното право (во поглед на промена на постојните и усвојување на нови принципи) егзистира и му се заканува на самиот систем. За што, всушност, станува збор? Зошто постои магла која создава проблеми околу правилата кои се неопходни за да се урами тероризмот како феномен? Зошто тоа претставува основа за уништување на системот? Тоа се прашања кои би требало да се одговорат движејќи се низ порите и правилата на меѓународното право со цел да се расветлат проблемите кои постојат на оваа линија - право на самоодбрана и тероризам. Денес, речиси повеќе од јасно е дека спречувањето на тероризмот со употреба на сила како единствена метода е погубно. Тоа е една од методите која треба да се користи, но не е единствена. Од друга страна, доколку би се сконцентrirале на употребата на сила како едно од средствата за справувањето со тероризмот мораме да ја провериме легалноста на употребата на сила и тоа повторно во меѓународно правни рамки. Во спротивно доколку употребата на сила е сведена на волунтаристичка акција на унилатерална сила, таа сама по себе е погубна бидејќи по дефиниција би била надвор од принципите кои важат помеѓу цивилизираните народи и правилата на меѓународното право кои се важечки денес. Тоа пак, не води до правилата во меѓународното право, кои ја регулираат употребата на сила.

Употребата на сила во меѓународното право

Предвечерието на Втората светска војна го навестуваше она што се случи по завршувањето на Втората светска војна во поглед на забрана на војната. Повелбата на ОН која беше прифатена како највисок документ се воздигна како водич во решавањето на проблемите во меѓународното право. Во неа е евидентна кодификацијата на одредени правила, но истовремено е направен и прогресивен развој на некои принципи во меѓународното право-“*ius cogens*”, норми со кои се сменети одредени текови и однесувања. Од Преамбулата како и од записниците за тоа каква била атмосферата при креирањето на Повелбата може да се почувствува згрозеноста на цивилизираните народи од ужасот на војната. Ова е битно за да може да се разберат понатамошните анализи на правилата кои се од интерес на оваа расправа.

Сè на сè, употребата на сила е сведена на минимум, со интенција на задолжителна и ефективна контрола при нејзината употреба од страна на субјектите на меѓународното право. Првите одредби кои се однесуваат на употребата на сила не запираат кај членот 2 од Повелбата. Режимот кој го креира членот 2 од Повелбата им наметнува обврска на земјите-членки да се

воздржат од закана со сила или употреба на сила врз територијалниот интегритет или политичка независност врз друга држава.¹ Понатаму се прецизира дека "ОН не се овластени да се мешаат во работи и проблеми кои се наоѓаат строго во рамките на внатрешната надлежност на секоја држава". Ова ограничување на употребата на сила е генерално и не се однесува непосредно на употреба на сила при вршење на терористички акт, туку општо во сите случаи кога е употребена сила. Тоа значи дека доколку се докаже дека употребата на сила е дело на терористички акт, ќе биде санкционирана врз основа на овој член за забрана на употреба на сила. Така на пример, ако хипотетички се докаже дека извесен терористички акт е организиран и/или извршен од службено лице на државата за која постои сомневање дека се служи со методи на тероризам, преку што се меша во внатрешните односи на друга држава, државата која стои зад овој акт ќе биде повикана на одговорност (и тоа по двата основа за повикување на објективна одговорност), во склад со одредбите за меѓународна одговорност на државата.²

Засилување на забраната за употреба на сила преку служење со тероризам постои и во одредбите на Резолуцијата 2625 (1970) - позната како Декларација за принципите на меѓународното право во врска со пријателските односи меѓународните.³ Одредбите од оваа Резолуција ги обврзуваат ентитетите на тоа да спречуваат организирање, поддршка, пружање помош или земање активно учество во внатрешни конфликти на друга држава или во терористички акти против друга држава и им налага да не толерираат подготовка на акти на сопствена територија кои вклучуваат закана од употреба или употреба на сила⁴.

Понатамошната анализа на членот 2 не води до употребата на сила како ексклузивно право на СБ при ОН преку два наврата и тоа:

- прво: во него се истакнува дека ова начело не оди на штета на примената на принудни мерки предвидени со Глава VII од Повелбата (член 2 точка 4 и 7) и
- второ: поврзано со претходното, согласно со ограничената сувереност на ентитетите, Повелбата го обезбедува функционирањето на механизмите

---

¹ Види: "The Law of the United Nation", Charter 1 "The prohibition of the Use of Force"; Charter of the United Nations (San Francisco, June 26, 1945).

² За ова пошироко види: Фрчковски, Тупурковски, Ортаковски, "Меѓународно јавно право", Скопје 1995, стр 76-79.

³ Според толкувањето на Меѓународниот суд на правдата одредбите во оваа Декларација се со значење на вообичаени норми на меѓународното право. За ова види: International Court of Justice Reports 1986, pp 100 and 107.

⁴ Види пошироко во: Turk D., "Views and Opinions", - International Law and Terrorism, Studies and Articles, 1987, стр 30-36.

за преземање принудни мерки (вооружена интервенција) за заштита на мирот и безбедноста во случај на решавањето на споровите по пат на принуда како крајна мерка предвидена со член 42, по исцрпувањето на членовите: 39,40, и 41 од Повелбата.

Тоа значи дека членот 42 (познат и како “правен лек”) како “ексклузивно” право за употреба на сила го лоцира во самата Организација на Обединетите нации. Имено, според членот 42, Советот за безбедност има право да употреби вооружена сила (преку воздух, вода и копно) за заштита на светскиот мир и безбедност. Сепак, мора да се нагласи дека употребата на вооружена сила во име на уривање на режим - државен терор, досега во праксата не е познат како случај сам за себе. Рушењето на режимот при ваквите интервенции е со цел да се спречи хуманитарната катастрофа што таквиот режим може да ја предизвика.⁵ Тоа, пак, повторно ја дава општоста на легислативата во поглед на тероризмот.

Третиот случај во кој употребата на сила во меѓународното право е регулирана со материјална норма е случајот на индивидуална и колективна самоодбрана⁶. Членот 51 од Повелбата го дозволува задвижувањето на ова право под неколку услови кои мора да се исполнети кумулативно.

Прво, употребата на сила за самоодбрана е можна - дозволена, ако има директен акт на **агресија** врз државата која го активира членот 51 од Повелбата. Од ова, произлегува дека не се дозволува употреба на сила за самоодбрана во случај на индиректна интервенција (пропаганда, економска агресија, и разни форми на прикриено непријателство - специјална војна);

Второ, вооружениот напад треба да е сериозен. Проблемите се активираат и овде, заради општоста на терминот "сериозен". Повелбата на ОН му дава мандат на Советот за безбедност да изврши оцена за тоа дали е извршен агресивен напад.

---

⁵ При НАТО нападите врз Ирак, како дел од психолошките операции, биле дистрибуирани летоци во кои се истакнувало дека нападите кои ги врши НАТО се со цел уривање на режимот на Садам Хусеин. види пошироко: Unconventional Warfare Planing - Part III, USArmy, J.F.Kendy Special Warfare center January, 1994, стр 15. Интервенцијата во Могадишу, Сомалија во 1993 г., од страна на САД за заробување на тамошните водачи на една од страните во судир во граѓанската војна, беше изведена под изговор на спречување на хуманитарна катастрофа и натамошно нарушување на мирот во тој регион. Воздушните напади на НАТО врз СРЈ, во 1999 година, покрај останатото имаа за цел уривање на режимот на Милошевиќ, за што беа дистрибуирани летоци во кои на српско-хрватски јазик беше укажано до населението дека нападите се со цел уривање на режимот на Слободан Милошевиќ, а не против народот на СРЈ. Последните напади над Авганистан имаа две цели: 1 одговор врз основа на правото на самоодбрана, во однос на првиот аспект на разгледување - државен тероризам и 2. како дополнителна цел беше уривање на талибанскиот режим.

⁶ За ова пошироко види во: Kunz I. "Individual and Collective Self - defence in Article 51 of the Charter of the UN", AJIL, 1947, стр 875

Трето, правото на самоодбрана може да се активира само ако е "испровоцирано" со противправен акт. Ова е битно да се знае ако се има предвид фактот дека државата не може да се повика на правото на самоодбрана, во случај на употреба на сила заради спроведување на принудни мерки на ОН (врз основа на членот 42) или против држава која е веќе во правно дозволено користење на правото на самоодбрана согласно членот 51 од Повелбата на ОН.

Четврто, употребената сила во самоодбрана треба да биде приближно пропорционална на вооружената сила, ангажирана во агресивниот напад. Во спротивно би постоело пречекорување или злоупотреба на правото на самоодбрана. Заклучокот е дека, одбранбените мерки на државата треба да бидат соодветни за да го спречат нападот, таа сама одлучува кои мерки ќе ги преземе за таа цел (што е релативно, во услови на силно влијание на Меѓународната заедница).

Петто, правото на самоодбрана е легално само доколку истовремено се одвиваат агресивни дејства, или попрецизно, против постојан, актуелен (напад кој се одвива) и веќе извршен напад. Се чини дека мислењето кое постои дека не е дозволено да се активира правото на самоодбрана ниту еден час пред да биде извршена агесијата, не дозволува да се злоупотреби ова право за некаква си превентивна војна. Правото на самоодбрана, во склад со кажаново, не може да се користи за освојување туѓи територии, ниту, пак, може да се користи како основа за преземање казнени експедиции. Во тој контекст, државата е должна веднаш да го извести Советот за безбедност за преземените активности, што пак, ја активира должноста на Советот за безбедност, во согласност со неговите овластувања, да ги преземе неопходните мерки за воспоставување на состојбата која е во врска со извршената агесија, а е со цел воспоставување на мирот и безбедноста. Со ова, се врши суспензија на индивидуалното право на самоодбрана предвидено со Повелбата (под влијание т.н. *implied restriction*). Ако во согласност со членот 39, Советот за безбедност утврди дека е извршен вооружен напад, ќе даде препораки, или ќе реши какви мерки ќе се преземат. Во согласност со Повелбата на ОН, Советот за безбедност дејствува во име на членовите на ОН.

Шесто, од моментот кога Советот за безбедност презел соодветни мерки против агресорот (условено од "лобито" и интересот во реалноста), индивидуалното право на самоодбрана преминува во колективно право на самоодбрана. Од овде би заклучиле дека, правото на индивидуална самоодбрана е со привремен карактер и е преодна етапа за вклучување на колективниот систем во остварувањето на ова право (член 24 точка 1).

Со тоа, регулирањето на употребата на сила, непосредно со посебен член кој креира материјални позитивни норми од Повелбата, е исцрпено. На

тој начин значително се сменети одредени принципи кои до стапувањето на сила на овој принцип имале поинаков тек. Ваквата промена најповеќе се одрази на принципот кој е дел од обичајното право *ius ad bellum* (право на војна).

Останатите документи кои регулираат режим поврзан со употребата на сила гледано во светлото на *ius in bellum*, а се донесени по Повелбата, се исто така, во овој дух за кој подоцна ќе се изгради став познат како документи за “хуманизирање на меѓународното право”. Во овие документи секако дека се вбројуваат Женевските конвенции од 1949 година и двата нивни Протокола од 1977 година, како акти кои во поглед на тероризмот имаат општ (индиректен) пристап и антитерористичките конвенции кои имаат посебен (директен) пристап на уредување на тероризмот во меѓународното право.⁷

Од друга страна од деталното толкување на членот 51 од Повелбата може да се заклучи дека овој член нема реална енергија да поддржи било каква активност со која би се оправдала употребата на сила во војната против тероризмот во име на правото на самоодбрана. Имено, тактиката на терористичките напади не е фронтална, конвенционална-војување со формации на бојни полиња, онаква каква што била практикувана во времето кога се донесувани споменатите документи. Терористите не вршат перманентни напади, немаат настапување – задвижување на трупи од една кон друга територија со цел освојување во класична смисла на зборот. Нивните напади се “ад-хок” краткотрајни и слични со оние на герилците, но не и идентични. Тие не почитуваат правила кои постојат (се мисли на одредбите на Женевските конвенции од 1949 година), не носат отворено оружје, немаат обележја, а се поистоветуваат со борците за слобода. Тие не водат грижа за цивилните жртви, поимот заробеник е нешто што се користи за манипулација, па во нивниот жаргон тој е заложник кој најчесто е жртва. Тука некаде би требало да се бара одговорот за прашањето за маглата која настанува, а кое го поставивме малку погоре во текстот. Уште повеќе, со распаѓањето на Советскиот Сојуз и завршувањето на студената војна светот доби поинакви димензии. Состојбата на “еквилибриум” и идејата за балансот на сили помеѓу двата пола е одмината. Меѓутоа, транзицијата која настана на политички план

---

⁷ Женевските конвенции од 1949 година и двата протокола I и II од 1977 година не содржат материјални норми кои се однесуваат директно на тероризмот. Уште повеќе, во записниците од расправите на овие Документи може да се најдат забелешки во кои јасно се настојува да се заобиколи регулирањето на тероризмот. Тоа впрочем се потврдува и со фактот дека не постои одредба која го уредува терористот како што тоа го прави со борците, шпионите, командосите, заробениците и останатите субјекти кои воопшто постојат во вооружен конфликт. Види пошироко во: "Женевски Конвенции од 12. Август 1949 година и Дополнителни Протоколи I и II од 1977 г." Црвен крст на Македонија, Скопје 1994 година.

не беше следена и во поглед на правото. Регулативите на правилата на Меѓународното право, пред сè заради сложениот систем (се мисли процедурите за донесување на одредена конвенција, или повеќе менување на одредени принципи е доста бавен) не соодветствуваат и немаат содржина која е адекватна на тероризмот денес. Во едни такви услови Меѓународната заедница е пасивизирана и без легална поткрепа за одредна акција, па единствено што ѝ останува е само да се сочувствува со жртвата на терористичкиот напад.

Одговорот на прашањето за потенцијалната опасност од уништувањето на системот лежи во два аргумента:

Прво: неутралноста на Меѓународниот систем по ова прашање остава простор за волонтаристичка акција која може да се злоупотреби од страна на ентитет кој би се чувствувал загрозен (САД, Велика Британија, Русија и сл.), повикувајќи се на принцип кој е подзаборавен со прогресивниот развој на Повелбата, но не е непознат за обичајното право (се мисли на антиципирачката самоодбрана) и

Второ: Мутирањето на тероризмот отиде дотаму што постои латентен натпревар помеѓу терористичките групи за катастрофалноста на нападите, кои тие ги извршуваат, а најновите податоци за интензивната заинтересираност на Ал-Каеда за нуклеарно оружје го навестуваат ужасот кој би следел. Во едни вакви услови најзагрозените кои беа споменати погоре се повикуваат на инхерентноста на самоодбраната.

Овие аргументи не водат до анализата која е актуелна за најновите збиднувања и опасностите кои би следеле од таквите збиднувања. Прашањето на предвремената самоодбрана како можност за употреба на сила и легалноста на истата е сè уште отворено.

Ваквите заклучоци како потреба ја наметнуваат анализата на прашањето за легалноста на антиципирачката самоодбрана и опасностите од истата.

Антиципирачката самоодбрана и тероризмот

Од анализата на новиот концепт на кој се заснова правото на самоодбрана јасно произлегува дека употребата на сила во име на предвремена самоодбрана (заштита на сопствени граѓани и добра со употреба на сила на туѓа територија) е недозволен. Меѓутоа, праксата на државите покажува дека не е непозната предвремената интервенција – употреба на сила на туѓа територија за заштита на сопствените граѓани во име на правото на самоодбрана.⁸ Значи не станува збор за класична предвремена самоодбрана

⁸ Bowett, "The Use of Force for The Protection of Nationals Abroad", in The current Legal Regulation of the Use of Force 39,39-51 passim (A. Cassese ed. 1986). Посебно битно овде е, да се направи разлика помеѓу правото на интервенција за заштита на сопствените државјани и имот од хуманитарната интервенција.

туку за она што е познато како “Preemptive strike”, што подоцна во политичките и судските дебати е оправдувано со правото на самоодбрана.

Ако перцепцијата на овој принцип е директна и во контекст на членот 2 (4) од Повелбата кој даде сосема нова димензија на забраната на употреба на сила,⁹ без да ја земеме предвид историјата на настанувањето, ќе заклучиме дека истиот ја забранува употребата на сила на туѓа територија предвремено (во име на заштита на сопствени граѓани и добра). Ако, пак, го гледаме развојот и праксата на обичајните норми низ историјата, ќе видиме дека овој принцип не ја забранува употребата на сила за таа цел.

Во секој случај конфузиите кои настануваат на овој план, односно за правата кои ги генерира принципот *ius ad bellum* се должат на тоа што во членот 2(4) од Повелбата, не се употребуваат термините "војна" и "агресија" како посебно забранети, а не е јасно и дали само вооружената интервенција е забранета или пак, е забранета и некоја друга интервенција.¹⁰ Ако се има ова предвид и ако се земе предвид толкувањето на членот 51 од Повелбата (дадено погоре во текстот) најверојатно ќе може да се разбере причината за постоењето различни ставови во теоријата и праксата. Фактот дека изворите на меѓународното право не завршуваат со позитивните норми во меѓународните договори на цивилизираните народи нè упатува на тоа дека анализата на легислативата која го регулира правото на употреба на сила, гледана во контекстот на тероризмот, треба да ја прошириме со дополнителните извори на меѓународното право. Фрлајќи поглед на нив се запираме кај мислењата и ставовите на експертите, Меѓународниот суд на правдата, изјавите на високи претставници и секако праксата на принципите од страна на оригинарните субјекти на меѓународното право-ентитетите. Од друга страна, само по себе се наметнува и прашањето за неопходноста на анализата од овие расправи во случај на терористичките акти. Потребата од ваквата анализа ја наметнуваат најновите збиднувања диктирани од еволуирањето на тероризмот од една страна и унилатералните потфати (оправдувани со принципите кои ќе бидат третираны) на субјектите од друга страна. Ваквата поставеност на нештата е причина за разгледување на линија: антиципирачка самоодбрана - тероризам.

Дебатите кои се водени на оваа фреквенција во теоријата најдобро го отсликуваат разидувањето по ова прашање. Во тој контекст на пример, Хигинс (Higgins) зборува за директната спротиставеност на одредени “*ius cogens*” норми

⁹ Пред 1970 погледите на некои автори биле на релација дека заканата од употреба на сила и употреба на сила претставувале рестрикција за постоење на вооружени сили, за ова пошироко види во: S. Williams & A. Mestral, An introduction to International Law (2d ed. 1987);

¹⁰ The Law of the United Nation Charter; 1. The prohibition of the Use of Force; Charter of the United Nations (San Francisco, June 26, 1945)

од меѓународното право во врска со интервенцијата на туѓа територија, посочувајќи го за тоа “Договорот за гаранција” од 16. август 1960 година склучен помеѓу Велика Британија, Грција, Турција и Кипар. Задржувајќи се на членот 4, Хигинс заклучува дека: "... правото да се интервенира на туѓа територија е во директен конфликт со правото на самоопределување и легалното право на забрана на употреба на сила..."¹¹.

Од посебно значење е и анализата која професорот Мајкл Рајсман ја прави на “Договорот за пријателство” од 26. февруари 1926 година склучен меѓу Советскиот Сојуз и Персија.¹² Во тој контекст во дебатата која ја води за правото на предвремена употреба на сила во име на правото на самоодбрана, професорот Рајсман го негира правото на предвремена самоодбрана. Аргументот кој тој го изнесува е членот 2(4) од Повелбата на ОН. Според него, овој член е нова “*ius cogens*” норма која што како составен дел од корпусот на Повелбата е креирана како резултат на прогресивен развој со стапувањето на сила на Повелбата на ОН. Оваа теза тој ја поткрепува повикувајќи се на режимот кој го генерираат членот 103 од Повелбата на ОН и членовите 53 и 64 од Виенската конвенција за Договорно право од 1969 година. Тоа значи дека договорот од 1926 година, или поточно членот 6 е дерогиран, според сфаќањето на професорот за важењето на членот 2(4) од Повелбата на ОН.

Шахтер (Schachter) по ова прашање е на ставот дека антиципирачката самоодбрана може да се гледа низ светлата на *lex ferenda* и *lex lata*. Објаснувајќи ги своите ставови, пристапот *lex ferenda* тој го поткрепува со т.н. “Caroline” формула. Посочувајќи го ваквиот став тој се повикува на изјавата на државниот секретар Даниел Вебстер (Daniel Webster) дадена во дипломатската нота до Британија (во неа се вели: „самоодбраната мора да се примени во случаи во кои е неодложна, и не остава избор за размислување...”). Од друга страна, иако многу влади и Советот за безбедност ја одбија оправданоста на нападот на

¹¹ Williams S. & Mestral, A. An introduction to International Law 47 - 48 (2d ed. 1987); Higgins, International War and International Law, in 3 The Feature of International Legal Order 81,99 - 100 (R. Falk & C. Black eds. 1971)

¹² Со овој Договор се предвидувало "во случај на узурпација (во смисла на воена интервенција врз Персија) или ако трета страна сака да ја искористи персиската територија за организирање на операции врз Русија, Русија да има легално право да ги развие сопствените сили на персиска територија со цел да спроведе акција за самоодбрана на територијата на Русија". Истото право, Русија ќе го има ако надворешна сила од персиска територија ќе се заканува на границата на Русија и останатиот дел од Советскиот Сојуз, во случај кога и по повикот од Советскиот Сојуз до Владата на Персија да преземе мерки Владата на Персија не е во состојба да го спречи тоа"... "По завршувањето на опасноста, Русија е должна да ги повлече сопствените сили", (член 6 од Договорот). Иако Иран (поранешна Персија) два пати се одрекна од нивната важност, прво 1959 и повторно во 1979 година, Советскиот Сојуз повикувајќи се на членот 6 од овој Договор го сметаше за важечки. Пошироко види во: Williams S. & Mestral, A. An introduction to International Law 53 - 56 (2d ed. 1987).

Израел врз нуклеарниот реактор на Ирак, имаше и делегати кои на дебатите кои се воде во СБ по ова прашање, сметаа дека праксата од случајот: „Caroline Case” за антиципирачката самоодбрана е прифатлива за Израел како вообичаено право. На крај Шахтер од оваа изјава заклучува дека, "инхерентно" право е да се употреби правото на самоодбрана кога ситуацијата е таква што постои очигледен напад кој не дозволува размислување.¹³

Боувет М. (Bowett M) по ова прашање е со став дека: "... најавторитетно за толкувањето на одредбите од Повелбата е Генералното собрание на ОН, а со тоа и на членот 2(4)... Во таа насока, во Декларацијата за Принципите на Пријателските односи, и покрај тоа што не се сугерира ништо за интересенцијата, се забранува правото на самоодбрана да се користи за заштита на сопствените државјани на туѓа територија..."¹⁴

По ова прашање Меѓународниот суд на правдата, како еден од креаторите на меѓународното право, исто така, нагласува дека: "...државите немаат право на вооружен одговор против акт кој не содржи вооружен напад што може да се нарече агресија" ...¹⁵

Ставот, пак, на Бенџамин Нетанјаху (Benjamin Netenjahu) е дека: "... Во согласност со режимот на антитерористичките конвенции, доколку се докаже дека една држава сноси меѓународна одговорност, таа држава треба да биде подложена на санкции и повикана на одговорност..."¹⁶

Настрана од ставовите на теоретичарите, употребата на сила за заштита на сопствените државјани (во име на чл. 51 од Повелбата) т.е. примена на антиципирачка самоодбрана во светската пракса досега е забележана во неколку наврати.¹⁷ На 14. 04. 1986 САД бомбардираше цели во Либија, при што во изјавата на претседателот Реган како оправдување за нападот беше

¹³ За ова пошироко види: Schachter A., "In Defense of International Rules on the Use of Force", 53 U.Chi.L.Rev. 113,132 (1986)

¹⁴ Bowett M., " The Use of Force for The Protection of Nationals Abroad", in The curent Legal Regulation of the Use of Force 39,39-51 passim (A. Cassese ed. 1986)

¹⁵ ICJ Reports, 1986, pp 110-111.

¹⁶ Terrorism: How The West Can Win, edited by Benjamin Netenjahu, Ferrar, Stratus and Giroux, 1986

¹⁷ На пример во 1951 г. Велика Британија, употреба на силата со цел да ги заштити животите на Британците во Иран, 1956 г. - Велика Британија презема слични акции во Египет, 1960 г.- Интервенција на Белгија во Конго за да ги заштити животите на белгиските државјани и други европски државјани, 1965г. - САД десантира сили во Доминиканската Република со цел да заштити луѓе и објекти, 1975 г. - САД на 12. 05. 1975 г. со комбинација од воздушни напади и десантирање на 200 моринци интервенираше во Камбоџа, 1976 г. - Израел приземјувајќи ги терористите на аеродромот во Ентебе во Уганда со цел да ги спаси киднапираните патници на авионот кој се обраќал на релација од Тел Авив до Париз, од палестинските терористи. На 24/25 Април 1980 г., САД презеде неуспешна акција да ги заштити американските заложници задржани во американската амбасада во Техеран, На 15.04.1986 г. во име на самоодбрана САД презема вооружена акција против Либија која беше осудена од стана на ГС како: "прекршување на Повелбата и меѓународното право" види: Rezolution of the UN General Assembly No 41/38

повикувањето на чл. 51¹⁸. Во Октомври 1985 Израел изврши воздушен напад над штабот на Палестинската ослободителна организација (ПЛО), како одговор на терористичките напади кои ги презеде оваа организација. Во 1985 година четири авиони на САД пресретнаа египетски авион кој бил киднапиран и го приземја во Италија.¹⁹

За да го разбереме вакуумот кој е резултат на општоста и надживеаноста на постојната легислатива на меѓународните правила најверојатно ќе треба да се навлезе малку подлабоко во проблемот. Тоа значи пристапот од позиција на *de lege lata* кон предвремената употреба на сила мора да се поврзе со дефинирањето на поимите “вооружен напад” и “одбрана”, бидејќи тоа се клучните термини во членот 51 од Повелбата кои го задвижуваат ова право. Дефинирањето пак на терминот задолжително не упатува на постојните и угледни речници во кои постои толкување на соодветни термини. Од неколку различни речници (меѓу кои и престижните: Webster Enciclopedic Dictionary i Oxford Dictionary) во кои постои толкување на овој термин, како заклучок се изведува дека се подразбира акција која бара “задвижување напред”-се мисли на сили. Во традиционална смисла сепак терминот не подразбира и “закана” онака како што тоа се подразбира со примената на антиципирачката самоодбрана. Исто така, во членот 51 јасно се гледа и тенденцијата на креаторите на овој член во зборовите ...”вооружен напад кој се одвива во моментот...”, (каде впрочем и се лимитира *ius ad bellum*). Значи не станува збор за напад кој евентуално би се случил. За разлика од овој член каде е дозволено унилатерално државата да применува сила до одреден момент (премин од *ius ad bellum* во *ius in bellum* види погоре во толкувањето на членот 51), во членот 39 од Повелбата три термини се наведуваат кога се дозволува употребата на сила, во склад со членот 42 исто така од Повелбата. Тоа е во случај кога: “постои закана за мирот”, кога има “нарушување на мирот” и во случај на “агресија”. Сепак, канализирањето кое го прави членот 51 со привремената оправданост на унилатералната употреба на сила (додека Советот за безбедност не донесе одлука за понатамошната активност) се чини дека е во светлото на членот 31 од Виенската Конвенција од 1969 година.²⁰

Згора на тоа се чини дека интенцијата за промената на дел од правото во ерата на Гроциус предизвикана со промената во кодот на социјалните и

¹⁸ За изјавата на претседателот Реган види во: Presidential Statment of April 14.1986, U.S. Dept. of State, Selected Documents No. 24

¹⁹ За ова пошироко види во: Stone, "Legal Contrtol of International Cnflct" 1959, Maitland Publications Pty. Ltd.,65 York Street, Sydey, N.S.W. 2000, Australia.

²⁰ Според овој член “договорите треба да се толкуваат во име на целта и причината за која се донесени”. Ако се има предвид текстот на Преамбулата на Повелбата тогаш е јасна забраната за легализирањето на антиципирачката самоодбрана.

хуманистичките вредности кај цивилизираните народи е евидентна и преку ставањето на војната “*ad acta*”. Со тој чин се напушти и концептот на *bellum iustum*. Осудата на Израел од страна на Советот за безбедност за unilateralnata акција во 1981 година на територијата на Ирак е, исто така, показател за овие тези.²¹

Од сè што досега беше кажано за употребата на сила на туѓа територија (заштита на сопствените граѓани и добра на туѓа територија од терористички акти во име на правото на самоодбрана), може да се заклучи дека членот 51 од Повелбата во праксата помеѓу државите почнува да добива ново значење, особено по настаните од 11. септември 2001 година.²² Тоа пак, укажува на потребата од разгледувањето на прашањето за правото на самоодбрана (вклучувајќи ја и антиципирачката самоодбрана) во случај на терористички акт.

Правото на самоодбрана во случај на терористички акт

Од толкувањето на членот 51 можеше да се заклучи дека задвижувањето на ова право, независно дали се работи за индивидуална или колективна самоодбрана е само доколку постои акт на агресија, актот на агресија да е противправен, а одговорот на употребената сила мора да биде приближно пропорционален. Спорадичните инциденти, притоа не се сметаат за основа која би го задвижила ова право. Од друга страна, тактиката на терористите не познава перманентни организирани борбени дејства, онакви какви ги имале во предвид креаторите на членот 51 во времето кога овој принцип стапил на сила. Сепак, САД и коалиционите партнери со цел да ги оправдаат своите напади врз Авганистан се повикаа најпрвин на правото на самоодбрана, а подоцна во случајот со Ирак и на правото на антиципирачката самоодбрана применувајќи го притоа “*de lege lata*” принципот на толкување, за што пак видовме дека ставовите во поглед на оправданоста се поделени.

Тоа пак, не води кон прашањето и проблемот на агресијата која квалитативно (по обемот на употреба на сила и вооружени акции во согласност со вообичаеното право) и квантитативно (во смисла на времетраењето во склад со вообичаеното право) се разликува од интервенцијата.

Хендикепот на блоковската ера ја остави Повелбата на ОН без дефиниција за агресијата. Изговорот кој е мошне значен за ставот на

²¹ O'Brien Reprisals, Deterrence and Self-defense in Counter terror Operations' 30 Va.J. Of International Law (1990) 421, at 426

²² По повод нападите од 11. септември 2001 година, САД објавија војна на тероризмот повикувајќи се на правото на самоодбрана на чл 51 од Повелбата за ова пошироко види: Rempel J. "Terrorism", International Law and International Justice, Mennonite Central Committee, Canada, 2001.

креаторите на Повелбата е дека е прерано да се дефинира агресијата, или дека тоа не е неопходно. Компензацијата во тој поглед е направена преку членот 39, според кој Советот на безбедност е овластен преку парцијална оценка на секој конкретен случај, по своја слободна процена, да утврди дали постои загрозување или нарушување на мирот, или акт на агресија, а во врска со тоа и да реши какви мерки ќе преземе (лобирањето како можност притоа не е исклучено). Сепак, времето на хуманизирање на меѓународното право влијаеше на тоа Генералното собрание на ОН во 1974 година да усвои Резолуција за дефиниција на агресијата. Согласно дефиницијата, агресијата е "употреба на воена сила од страна на една држава против суверенитетот, територијалниот интегритет или политичката независност на друга држава, или на кој и да е начин кој не е во согласност со Повелбата на ОН, или на она што е истакнато со оваа дефиниција" (член 1). Првата употреба на сила од страна на една држава ќе претставува *prima facie* доказ за акт на агресија, дури и во случај на полесни повреди на мирот (член 2).

Членот 3 под поимот агресија ги наведува следните акти, сметајќи го за ирелевантно прашањето дали е или не е објавена војна:

- инвазија, напад на вооружени сили на една држава против територијата на друга држава, или воена окупација како резултат на таква инвазија или напад, или анексија со употреба на сила;

- бомбардирање, или употреба на какво било оружје против територијата на друга држава;

- блокада на пристаништа или поморски брегови на една држава извршена со вооружен напад на друга;

- напад на копнените или воздухопловните вооружени сили врз копнените или воздухопловните вооружени сили врз копнени, поморски или воздушни сили на друга држава;

- употреба на вооружените сили што една држава ги држи на територијата на друга, спротивно на условите предвидени со спогодба врз основа на која тие таму се наоѓаат;

- ако некоја држава која ѝ ја ставила на располагање својата територија на друга држава, дозволи таа да се користи за изведување на акти на агресија против трета држава;

- испраќање на вооружени банди, групи, нерегуларни сили или платеници, кои вршат акти на вооружена сила против друга држава.

Од она што може да се заклучи преку анализата на Резолуцијата на Генералното собрание од 1974 е дека преовладува терминот *држава* против *држава*, што е јасен одраз на времето во кое е донесена најповеќе заради фактот што државата како ентитет е оригинерен субјект на меѓународното право, а меѓународните организации и нивното влијание во овој период се уште во

зародиш. Анализата која би ја направиле понатаму на оваа Резолуција не запира кај **членот 4** од каде може да се види дека нејзините креатори се свесни за динамиката на одвивање на борбените дејства и динамиката на развојот на технологијата, заради што, укажуваат на фактот дека: **"набројувањето на сите случаи не е можно заради што му е дозволено на Советот за безбедност да одлучи и во други случаи дека е извршена агресија"**. Фактот кој со оваа Резолуција е присутен преку нејзиниот член 5 е мошне битен за нашата анализа, а тоа е дека агресијата не може да се правда со политичка, економска, воена или друга природа.

Времето во кое е донесена оваа резолуција, случајно или не, се поклопува со времето од кое аналитичарите започнуваат да ги бараат промерните во ставовите на влијателните "играчи" во меѓународното право по прашање на антиципирачката самоодбрана.²³ Примерот со нападите врз САД од 11. септември е најдобар показател за зародишот на една нова енергија која се појавува во Меѓународната заедница во погледот на ова прашање. Сега логично би се поставило прашањето за тоа дали активноста на САД и коалиционите партнери е оправдана и дали СБ не стана заложник на интересите на САД и го прекрши меѓународното право. Ако се земат предвид претходните расправи, а и ако се знае дека нападите беа извршени не од ентитет, туку од организација стануваат оправдани сомневањата дадени во прашањето кое го поставивме. Меѓутоа, ако се знае и дека *ius in bellum* преточено во одредбите на Женевските конвенции од 1949 година и двата Протокола од 1977г. немаат материјални норми кои генерираат конкретни правила, или принципи со кои се опфатени терористите, а и ако се земе предвид Резолуцијата од 1974 година, тогаш се дава одговорот за оправдувањето на ваквите постапки.

Резолуцијата на ОН од 1974 година за дефинирање на агресијата, посебно на членот 4, беше основа за донесувањето на Резолуцијата на Советот за безбедност 1368 од 12 септември 2002 год.²⁴ Во неа Советот ги осудува нападите од 11. септември и го потврдува правото на самоодбрана на државите. Меѓутоа, понатаму се вели дека: "...Советот за безбедност ја изразува својата подготвеност да ги преземе сите потребни чекори да одговори на нападите од 11 септември..."²⁵

²³ Пред 1970 погледите на некои автори биле на ралација дека заканата од употреба на сила и употреба на сила претставувале рестрикција за постоење на вооружени сили, за ова пошироко види во: Michel Bothe. "Terrorism and the Legality of Pre-emptive Force", *EJIL*, 2003;

²⁴ Resolution of the UN General Assembly No.1368

²⁵ Resolution of the UN General Assembly No.1368

Ваквата определба на Советот многумина ја коментираат како обврска која што Советот ја презел според членот 51, во насока на заштита на државата жртва на агресија. Сепак, во изјавата на амбасадорот на САД во ОН Џон Негропонти (John Negroponte) кој пред Генералното собрание нагласи дека правото на самоодбрана на САД бара понатамошна акција на САД со почитување на меѓународните организации и другите држави²⁶, покажува дека и покрај тоа што започнува легализирање на промените на принципот *ius ad bellum*, принципите кои *ius in bellum* ги налага мора да се почитуваат и се сè уште важечки.

Изјавата на генералниот секретар на ОН, сепак фрла светло врз оправдувањата на кои се повикува САД кои се повторно во овој дух. Во својата изјава од 9. октомври 2001 година, генералниот секретар подвлече дека "...САД не е нападната од друга нација туку од организација која е поддржувана од друга нација"...²⁷ Со тоа полека, но сигурно аргументот *de lege ferenda* беше прикачен кон примената на принципот на самоодбрана.

За разлика од овој случај во кој повеќе или помалку легислативата е јасна, случајот со Ирак создаде една нова и многу опасна конекција. Прашањето за опасноста ќе го објасниме подолу. Она на што би требало да се осврнеме е да ја објасниме "тенката црвена" линија по која САД се движеше во бранењето на своите ставови.

Понесени од еуфоријата од септемвриските настани, во својата Стратегија прашањето со предвремената употреба на сила е под "адвокатура" и на *lex ferenda* и на *lex lata*.

На вакви основи иако, доста поагресивно и обидувајќи се да го заобиколи Советот за безбедност на ОН, САД побараа поддршка за напад над Ирак за кој сметаа дека е закана не само по безбедноста на САД туку и за целокупната светска безбедност. Оправдувањата до кои САД се држат во Стратегијата се во духот на Caroline формулата. Аргументите, кои притоа ги изнесуваат се доста реални и содржајни. Фактите кои погоре беа изнесени за тактиката на терористите се реалност.

Од една страна, веќе видовме дека правилата на војување не содржат легислатива со која би го уредиле-дефинирале тероризмот. Сите документи во кои се содржани записниците за расправата на оваа тема се со долги дискусии и без јасни заклучоци од кој се остава можност за унилатерално толкување. Антитерористичката легислативе, исто така е оскудна со *ius cogens* норми.

²⁶ Пошироко види: I. Brownlie, "Principles of Public International Law Third Edition", Oxford 1979, p.315

²⁷ I. Brownlie, "Principles of Public International Law Third Edition", Oxford 1979, p.316

Од друга страна, пак, техничко-технолошкиот развој отиде толку далеку што нападот може да се изврши без задвижување на сили, а притоа да се предизвикаат катастрофални последици, на кои веќе сме сведоци. Традиционалните дефиниции за вооружен напад (онака како што се дефинирани во членот 51) едноставно не функционираат. Оттука, во Националната стратегија на САД се вели: ... ”ние не можеме да чекаме нашиот непријател да удри прв”...²⁸

Знаејќи ја улогата на САД во меѓународното политичко милје, а имајќи ги предвид и збиднувањата кои се секојдневие на релација: тероризам – меѓународно право, ставовите на САД полесно стануваат разбирливи.

Заклучок

Кога би ги сумирале резултатите, слободно заклучуваме дека и двете страни ја бараат правдата, во услови кога правото е немоќно. Тоа би било исто како да имаме позитивни норми од систем кој не постои, на пример од предвоена Југославија. Компаративната анализа на секој правник би се свела на исто, дека би настанал хаос. Ваквите констелации ја наметнуваат потребата од организирано мултилатерално менување на правото. Не индивидуално преку градење на принципи од праксата. Причините се во тоа што тоа е опасно. Таквиот принцип кој бара согласност на сите цивилизирани народи не смее да се остава на премолчено градење на обичај. Дотолку повеќе што ваквата пракса *de facto* ќе ја легализира употребата на сила надвор од ОН. Во тој контекст хипотетички се наметнува прашањето: што би се случило кога Северна Кореа би се почувствувала загромена од Јужна Кореа и само врз основа на тоа да изврши напад, или кога тоа би се случило помеѓу Индија и Пакистан. Ваквите размислувања ја лоцираат одговорноста на Меѓународната заедница за итноста на збиднувањата. Судир помеѓу Индија и Пакистан би бил погубен за целото човештво, ако се знае арсеналот на нуклеарно оружје со кое располагаат и едните и другите. Од друга страна правото нема само *post festum* улога, туку и улога на предупредување, одвраќање од акција. Токму постојните принципи се такви за еден систем на рамнотежа кој е надживеан. Или поточно, ако САД извршеше напад врз СССР (и обратно) тие ќе вратеа. Тоа ги одвраќаше од такви потфати. Сега не постои таков носител-енитет. Се работи за организација која има меѓународни димензии. Ако САД биде нападната од нуклеарно оружје кому таа да возврати врз основа на правото на самоодбрана па макар и пропорционално онака како што е пропишано.

Како и да е, проблемите кои современиот тероризам ги предизвикува на меѓународен план, а со тоа и во меѓународното право, се повеќе од евидентни, што, пак, бара итен пристап кон засилување на постојниот анти-терористички режим и поставување на нови универзални меѓународни стандарди, чие задолжително практикување од страна на меѓународните институции, ќе овозможи превентивно

²⁸ U.S. National Security Strategy 2002.

дејствување кон ова зло, наместо пост-фестум. Фактот дека меѓународните организации (ОН посебно) како институции во меѓународното право ја имаат водечката улога во воспоставување на потребната регулатива јасно укажува на потребата од тоа да излезот од ваквата конфликтна ситуација се бара преку заедничкото дејствување во меѓународните институции кои се способни да се справат со тероризмот.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. "The Law of the United Nation", Charter 1 "The prohibition of the Use of Force"; Charter of the United Nations (San Francisco, June 26, 1945).
2. Фрчковски, Тупурковски, Ортаковски, "Меѓународно јавно право", Скопје 1995,
3. International Court of Justice "ICJ Reports" 1986, pp 100 and 107.
4. Turk D., "Views and Opinions", - International Law and Terrorism, Studies and Articles, 1987,
5. I. Brownlie, "Principles of Public International Law Third Edition", Oxford 1979
6. US Army, "Unconventional Warfare Planning - Part III", J.F. Keady Special Warfare center January, 1994,
7. Kunz I. "Individual and Collective Self - defence in Article 51 of the Charter of the UN", AJIL, 1947
8. "Женевски Конвенции од 12. Август 1949 година и Дополнителни Протоколи I и II од 1977 г." Црвен крст на Македонија, Скопје 1994 година
9. Bowett, "The Use of Force for The Protection of Nationals Abroad", in The current Legal Regulation of the Use of Force 39,39-51 passim (A. Cassese ed. 1986).
10. S. Williams & A. Mestral, An introduction to International Law (2d ed. 1987);
11. Higgins, "International War and International Law", in 3 The Feature of International Legal Order 81,99 - 100 (R. Falk & C. Black eds. 1971)
12. Schachter A., "In Defense of International Rules on the Use of Force" (1986)
13. Benjamin Netanjahu, "Terrorism: How The West Can Win", edited by Ferrar, Stratus and Giroux, 1986.
14. Resolution of the UN General Assembly No 41/38
15. Presidential Statment of April 14.1986, U.S. Dept. of State, Selected Документс No. 24
16. Stone, "Legal Control of International Conflict" 1959, Maitland Publications Pty. Ltd., 65 York Street, Sydney, N.S.W. 2000, Australia.
17. O'Brien Reprisals, "Deterrence and Self-defense in Counter terror Operations" 30 Va.J. Of International Law (1990) 421, at 426
18. Rempel J. "Terrorism", International Law and International Justice, Mennonite Central Committee, Canada, 2001.
19. Michel Bothe. "Terrorism and the Legality of Pre-emptive Force", *EJIL*, 2003;
20. Resolution of the UN General Assembly No, 1368
21. U.S. National Security Strategy 2002.

ГРАДЕЊЕ НА МИР: ПРЕДИЗВИЦИ И КОНЦЕПТ НА КРИЗНИОТ МЕНАЏМЕНТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Марина МИТРЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии – Скопје

Апстракт: Во фокусот на истражувањето се ставени предизвиците и концепциите на кризниот менаџмент во постконфликтна Македонија. Она што овој истражувачки проект е и неопходноста од воспоставување национален систем за кризен менаџмент во Република Македонија, со што ќе се зајакнат и ефектите од негово благовремено менаџирање на конфликтите и кризи. Превентивното дејствување во сферата на мирот и безбедноста низ широка превентивна акција треба да преиспитава тежистите на национално дејствување. Ваквиот истражувачки проект е сублимиран во истражувањето, во кој е понуден модел за кризен менаџмент во Република Македонија, концептски лоциран, со утврдени карактеристики на идното негово организациско-функционално дејствување. Основната концепција е дека националната безбедност ја детерминираат и системските и субсистемските, односно, и меѓународното ниво. Затоа, елементите кои ќе придонесат за елиминирање или намалување на осетливоста на државата и загрозувањата, имаат посебно значење. Овдештаму, базичната концепција на истражувањето е дека системот за кризен менаџмент во Република Македонија е еден од условите за успешно постконфликтно менаџирање на кризи, со комплементирање на различни методи и техники кои ќе бидат насочени не само во функција на менаџирање на конфликтите и кризи туку ќе произведуваат и стабилизирани социо-политички елементи во државата, а тие ќе ги експлицираат и на регионален план.

Клучни зборови: мир, криза, конфликт, кризен менаџмент.

PEACE BUILDING: CHALLENGES AND THE CRISIS MANAGEMENT CONCEPT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: The work focuses on the challenges and the crisis management in post-conflict Macedonia. The work emphasizes the necessity for a National Crisis Management System in the Republic of Macedonia, which would also strengthen the effects of timely management of conflicts and crises. Preventive acting in the sphere of peace and security through broad

preventive action should represent the focal point of national action. Such approach is sublimed in the work, which offers a crisis management model in the Republic of Macedonia, conceptually located, and with established characteristics for its future organizational-functional acting. The crucial statement is that the national security is determined by both systemic and sub-systemic, that is to say, the international level. Therefore, the elements that would contribute for elimination and decreasing of fragility of the state and hazards have special meaning. Thus, the basic statement of the work is that the Crisis Management System in the Republic of Macedonia is one of the conditions for successful post-conflict crisis management. It can be achieved by complementing different methods and techniques that would be directed not only in function of conflict and crisis management but also would produce stabilizing socio-political elements in the state, and export them at regional plan.

Key words: *peace, crisis, conflict, crisis management.*

Вовед

Четири години по избувнувањето на вооружениот конфликт и потпишувањето на Рамковниот договор, Република Македонија се наоѓа во фаза на постконфликтно градење на мирот. Оваа е една од причините зошто од успешноста на оваа фаза зависи не само санирањето на последиците од конфликтот, туку и спречување истата да не се повтори. Од тие причини, на завршувањето на вооружената фаза на еден конфликт треба и мора да се гледа како на почеток на нова фаза во превенција на нов повторен бран на насилство низ активно општествено градење на мирот.(1)

Постконфликтното градење на мирот се соочува со низа предизвици и проблеми, и како таков е предмет на бројни анализи. (2) Секако, дека една од нив е и анализата на кризниот менаџмент. Во таа смисла, анализата треба да даде одговор на прашањата: прво, дали создавањето систем за кризен менаџмент ќе помогне навремено и ефикасно да се справиме со ризиците и заканите кои постојат во постконфликтното градење на мирот во Македонија? Второ, дали ефективната имплементација на овој систем значи градење систем за безбедност што ќе биде способен во исто време да ги заштити интересите на граѓаните, да создаде услови за развој и спроведување на економската, социјалната и останатите политики кои ќе овозможат стабилизација на Македонија?

Генерално земено, во изминатиот период менаџирањето на кризите е приоритетна тема на безбедносните агенди на меѓународните, владините и невладините организации. Овој пат, како предизвик од новото безбедносно опкружување исполнето со неklasичните закани и предизвици за безбедноста.(3) Ангажирањето во превенција, менаџирањето и постконфликтно градење на мирот, секако дека отвори една сфера на прашања за која има малку научени лекции.(4)

Затоа, во Република Македонија во рамките на овој тежок и сложен процес на постконфликтно градење на мирот, концептот за менаџирање со кризи може да даде позитивен придонес. Имено, неговата инаугурација може да помогне во градењето безбедност и создавање држава-произведувач на безбедност. Постојат сериозни индикатори кои укажуваат на предизвиците и потребата од сериозно третирање на концептот за управување со кризи во рамките на процесот на постконфликтно градење на мирот и безбедноста во Македонија. Затоа е неспорна потребата од консензус на

сите фактори а не само на политички, за организациско поставување на системот за управување со кризи, не само како услов, односно, стандард за наше интегрирање во евроатланските безбедносни структури, туку, најнапред како наша реална потреба.

Токму затоа, еден од приоритетите за нас е создавање систем за управување со кризи кој ќе може навремено и ефикасно да се справи со ризиците и со заканите кои за жал не ја одминуваат и Македонија. Тоа значи дека треба да сме во состојба сами да си ги решиме проблемите во духот на демократското време во кое живееме. Затоа, можеби македонската формула за систем за управување со кризи е сложена, но треба да ја најдеме пред сè ние самите. Но никако во насока на “ад хок”, или пак, погрешно законско понудено решение. Освен тоа, треба да се препознае и признае дека различните потреби и различните безбедносни ризици не можат да се сместат во универзален системски одговор за управување со кризи, па како такви да се внесат во национален цивилен кризен менаџмент. Но затоа базичните принципи на демократската контрола на безбедносниот сектор треба да го опфатат и делот на кризниот менаџмент. Оттаму, генералната определба е исправна. На Македонија и е потребен систем за управување со кризи и се разбира закон. Колку побргу се донесе законот, толку подобро. Тие ќе помогнат во перманентното следење на состојбата и во постконфликтниот период ќе се покаже како мошне важна етапа во дефинитивното стабилизирање на државата. Тоа претставува извонредна позитивна можност за Македонија, која може само дополнително да не стимулира во процесот на стабилизирање и интегрирање во евроатлантските безбедносни институции.

1. Предизвици за кризниот менаџмент во Република Македонија

Како предуслов за успешно остварување на безбедноста, менаџирањето со кризите стана дел и од агендата на постконфликтната Македонија. Потребата произлезе како концептуален одговор на повеќе димензии.

Прва, различниот општествен контекст во кој кризите се појавуваат и влијаат врз уникатните карактеристики и димензии на самата криза. Во Република Македонија, причините за идна кризата, односно дали нејзините структурни корени се во политички, економски, социјални или безбедносни предизвици се поради состојбата во постконфликтниот период, кога мирот и зеленото светло кон стабилизација, развој и интеграција, и даваат специфичен карактер на кризата и бараат соодветен механизам за нејзино менаџирање. Постконфликтното градење на мирот бара брзо дијагностицирање, односно, антиципирањето на кризите во различен општествен контекст. Притоа, секогаш треба да се имаат предвид нејзините специфичности. Тие секогаш треба да не водат и кон одговор кога, кој и како се справува со кризата. Дали е подобро навремено градење на систем за менаџирање со кризи, или пак, систем кој “само ќе лечи, а неи да спречи”.

Второ, да се отвори прашањето на кризата во контекст на постконфликтна Македонија, од што понатаму ќе зависи нејзиното успешно

дијагностицирање и отстранување на причините за кризи.

Трето, за безбедносните предизвици во постконфликтна Македонија, едно од клучните прашања е како и на кој начин да се одговори на барањата за реформите во безбедносниот сектор.

Четврто, новото безбедносно опкружување и предизвиците за безбедноста. Во изминатиот период, Република Македонија имаше можност од прва рака да ја согледа природата на асиметричните закани и да се соочи со последиците од недоволната координираност на органите на државната управа и безбедносните служби. Искуствата ни говорат дека современите ризици и закани дејствуваат помеѓу ресорските надлежности, ги надминуваат ресурсите и способностите на одделните владини институции и ги надминуваат границите на поединечните држави. Овие закани не ги засегаат само безбедноста и одбранбената политика туку и политиките во доменот на останатите ресори: надворешната, економската и социјалната политика, здравството и политиката на заштитата на животната средина. Креирањето безбедносен систем способен да се справи со овие предизвици и да даде поддршка на целокупната политика на Владата, подразбира ефикасна координација на овие ресори на највисоко ниво. (5)

Петто, напуштање на традиционалната одбрана и преминување кон превенција на кризи. Имено, денес, безбедноста во Европа, во основа ја карактеризираат нагорни односи на кооперација и заемна соработка, што е еден од показателите дека полека, но сигурно, се отстрануваат можностите за една поголема конвенционална војна. Но, од друга страна, во поедини региони, како што е и Југоисточна Европа токму како последица на распаѓањето на биполарниот свет и големите социјалистички држави (како што е примерот со Република Македонија) се појавија многу кризи и кризни ситуации.

Исто така, идните стратегиски реалности по терористичките напади во САД, Шпанија и Русија укажуваат на тоа дека опасностите од невоени и асиметрични закани се појавуваат во неочекувани облици и со разорен интензитет.

На сегашниот степен на цивилизациски развој, односно, во последно време како последица на техничко-технолошкиот развој, глобализацијата и климатските промени, сè почести се и елементарните, техничко-технолошките и другите непогоди со огромни размери, кои многу често ги надминуваат и вкупните потенцијали на една држава.

Оттука, државите се приморани да се организираат за да можат да се справат со овие кризи и кризни ситуации. Имено, државите мора да изнајдат решенија за управување со кризите, и тоа, почнувајќи од нивната превенција, па сè до нивното саморазрешување.

Во таа смисла, најновата Концепција за национална безбедност и одбрана на Република Македонија во себе содржи посебен дел насловен како Менаџирање со кризи, каде се дадени насоките и основата за организација и развој на овој систем. Во таа смисла, императив за Македонија е градење на систем за менаџирање со кризи.

Шесто, создавањето систем за кризен менаџмент што може навремено и ефикасно да се справи со ризиците и заканите на современиот свет, значи градење на систем за безбедност што ќе биде способен во исто време да ги заштити интересите на граѓаните, да создаде услови за одржлив развој и спроведување на економската, социјалната и останатите политики на Владата и да го надгради надворешно-политичкиот кредибилитет на нашата држава. Воспоставувањето на овој механизам ќе овозможи централно следење и процена на заканите, ризиците и анализа на податоците, ефикасна цивилна контрола на безбедносниот систем во кризни ситуации на највисоко политичко ниво и координација на активностите на институциите на системот и безбедносните служби. (6)

Седмо, немањето регулатива ниту пракса на координирање на процената на криза. Заради тоа, мора да се постават целите во процесот на управувањето, да се испланираат основните активности, да се определат општите принципи и структурната рамка од која се очекува да се влијае врз кризата. Во услови кога главните закани ги нема, тие се заменети со многу поголем број помалку предвидливи ризици, кои се многу присутни и многу директни, тешки за анализирање и непостојани. Сето тоа покажува дека постои континуирана потреба од делотворен, контролиран одговор, организирано раководење со кризите, мерки и комуникации кои би можеле да бидат вклучени, поединачно или колективно, во контролата на кризите и обликувањето на идните насоки и задоволување на политичките фактори и раководители со кризи. Од извонредно значење е категоризацијата на целите на системот за менаџирање со кризи, и тоа: да се придонесе кон намалување на тензиите и нивна превенција, со што, директно се влијае врз безбедноста на државата: ефикасно раководење со кризите, со што ќе се спречи тие да ескалираат и да прераснат во војна; да се обезбедат цивилни и воени подготовки. Комплексноста на условите за дејствување условува квалитативно различен начин во превенција преку контролиран одговор и подготвеност за акција на сите нивоа на кризата. Во поединости овој пристап рефлектира: користење политички, економски и социјални инструменти, исто како и воени; поголемо истакнување на превенцијата на конфликтите, одржување на мирот и кризен менаџмент. (7)

Потребата од промовирање на системот за менаџирање на кризи, односно, управување со кризи во Република Македонија подразбира организација, уредување и мерки со цел: да се стават кризите под контрола и да се овозможат услови за обликување на идната насока на кризата.

Исто така, во процесот на координирање на кризата во Република Македонија ќе мора да се определат главните активности за управување со кризата, придружено со секоја состојба на кризата која сугерира едноставна матрица преку целиот процес на управување со кризата. Праксата на координирање на процената на криза е потребна, поради тоа што активностите на раководење со криза се сложени, и тие опфаќаат: мониторинг, откривање на кризата, опаѓање на интензитетот на кризата, преговори и градење мир.

Формалниот список на задачи треба да вклучи имплементација на сите активности на планирање придружено со формални одлуки, грижејќи се за специфичните акции кои се преземаат со стратешко опциско разгледување, и тоа преку задолжителна координација со сите во текот на кризата.

Осму, во системот нема институција задолжена за превенција и за справување со кризи. Создавањето систем за управување со кризи, кој ќе може навремено и ефикасно да се справи со ризиците и опасностите на современиот свет, за Македонија значи градење систем за безбедност што ќе биде способен во исто време да ги заштити интересите на граѓаните, да создаде услови за одржлив развој и за спроведување на економската, социјалната и другите политики, со што директно ќе се придонесе во надградбата на надворешнополитичкиот кредибилитет на државата и исполнување на еден од условите за задоволување на стандардите на НАТО И ЕУ.

Со формирањето институција за превенција и справување со кризи би требало да се одбегнат ситуациите што, на пример ги имавме пред и во текот на конфликтот во 2001 година. Притоа, нашата држава “*ad hoc*” реагираше и во емот на кризата организираше Координативно тело за справување со кризи, во чии рамки се формира и Центар за менаџмент на кризи. Оваа беше добро решение. Но приоритет за нас е создавање систем за управување со кризи кој ќе може навремено и ефикасно да се справи со ризиците и со заканите кои за жал не ја одминуваат и Македонија.

2. Концепт за кризен менаџмент во Република Македонија

За реализација на концептот за кризен менаџмент, несомнено, се бараат низа претпоставки, меѓу кои најзначајни се:

- развој на ефикасна организација на системот за кризен менаџмент, односно систем за управување со кризи;
- обезбедување законски и други услови од страна на државата за да се

воспостави и систем за кризен менаџмент компатибилен со светските стандарди;

- перманентна и задолжителна обука на персоналот кој ќе работи во овој систем.(8)

Еден поглед од нашите искуства ќе покаже дека:

- се потребни опсежни подготовки, опремување, оспособување и планирање на сите институции на системот за прифаќање на предизвиците кои ги носат конфликтот и кризата, бидејќи развојот на кризите е тешко предвидлив;

- треба да се изгради систем на целосна транспарентност меѓу сите институции кои учествуваат во решавањето на кризите, ставање во функција на расположивата инфраструктура и на националните ресурси;

- уште во мирно време треба целосно да се регулира статусот на граѓаните кои како последица на кризата од политички, економски, социјални, демографски, етнички или верски мотиви ќе станат предмет на присилни миграции;

- улогата на институциите на меѓународната заедница мора да биде поефикасна, навремена и целосна, доколку се сака последиците од кризите да бидат во подносливи граници;

- улогата во решавањето на кризите и последиците по земјите кои учествуваат во тој процес мора однапред да биде разбрана, поддржана и материјално компензирана од меѓународната заедница;

- прашањето за националната безбедност на сите земји-учеснички во решавањето на кризите мора да биде приоритетно и поддржано од меѓународната заедница;

- искуствата покажуваат дека регионалниот пристап во надминувањето на кризите, регионалните контингенти и регионалната координација се клучни за излез од кризните зони;

- координацијата на активностите и планирањето на мисиите на НАТО, на ЗЕУ и на ОБСЕ се покажа како неопходна за излез од зоната на кризата.(9)

Мошне се значајни напорите на Владата и на Министерството за одбрана во изготвувањето на нов Предлог-закон за управување со кризи. Позитивна страна на Предлог-законот е што тргнува од одредбите на Националната концепција за безбедност и одбрана која, меѓу другото, дава насоки за регулирање на целата област поврзана со безбедноста и одбраната на граѓаните, на нивните материјални вредности и на државата. Исто така, во еден дел од содржината на Законот се стандардизирани некои решенија од земјите-членки на НАТО И Европската унија. Со предложениот текст на законот ќе се обезбеди остварување на неколку цели, и тоа: подобрување на координацијата на разузнавачките заедници, а со тоа и на квалитетот на

информациите што служат за процена на загроеноста на безбедноста на земјата. Со новиот закон се воспоставува систем за управување со кризи, кој ќе треба да обезбеди навремена, брза и ефикасна превенција и реакција во случај на загроеност на луѓето, на нивниот имот и живот и загрозување на безбедноста на државата, а со Законот се воспоставува и координирана рационална и ефикасна потреба на ресурсите во случај на кризни состојби во државата. Исто така, во новата верзија на Предлог-законот се внесени две новини, и тоа: Парламентот ќе има постојана контрола врз органите на државната управа и Владата при разрешувањето на која било кризна ситуација, а претседателот на државата единствено може да донесе одлука за ставање во употреба на дел од Армијата за надминување на кризните состојби.

Оттука, Република Македонија заради навремено подготвување на одговор на „свентуална криза“ или пак, „кризна состојба“ со којашто би се загрозиле виталните вредности на државата ќе мора да организира кризен менаџмент, односно систем за управување со кризи. Оваа констатација произлегува од целокупната анализа, која нуди и одговор на двете поставени прашања во воведниот дел. Имено, анализата укажува дека на Република Македонија и е потребен систем за управување со кризи. Притоа треба да се тргне од една важна детерминанта во креирањето на системот за управување со кризи, а тоа е формираното Координативното тело за справување со кризи и Центар за менаџмент со кризи. Владата на Република Македонија за време на кризата во 2001 година ги формираше овие тела, со цел да може оперативно, ефикасно и стручно да ги води работите околу управувањето со кризата.

Во состав на Координативно тело за справување со кризи влегуваа:

- заменикот на претседателот на Владата;
- министерот за одбрана;
- министерот за внатрешни работи;
- министерот за надворешни работи;
- министерот за правда;
- началникот на Генералштабот на АРМ;
- директорот на Бирото за безбедност;
- член од Кабинетот на Претседателот на Република Македонија;
- раководителот на Работната група за менаџмент со кризи.

Основната задача на Координативното тело за справување со кризи беше да ги координира, насочува и обединува активностите на органите на државната управа во справување на кризите, вклучувајќи ги единиците на Армијата и Полицијата и да предлага употреба на единицата за борба против тероризмот.

Исто така, во интерес на ефикасното управување со кризите, Владата на Република Македонија формираше и Работна група за менаџмент со кризи,

односно Центар за менаџмент со кризи.

Центарот за менаџмент со кризи се состои од:

- раководител на Центарот;
- заменик на раководителот на Центарот;
- по еден претставник од: Министерството за одбрана; Министерство за внатрешни работи; Министерство за надворешни работи; Агенцијата за разузнавање; Армијата на Република Македонија и Полицијата.

- Центарот за менаџмент со кризи во однос на справувањето со кризи ги има следниве задачи:

- прибира, обработува, анализира и доставува податоци и информации до Координативното тело за справување со кризи и предлага мерки и активности за справување со кризните ситуации;

- доставува информации до Министерството за одбрана, од Министерството за внатрешни работи и до Агенцијата за разузнавање.

Со цел успешно да се управува кризата, органите на државната управа, Армијата, Полицијата и Агенцијата за разузнавање имаат задача да доставуваат податоци во врска со кризните ситуации до Центарот за менаџмент со кризи.

Исто така, во составот на Центарот за менаџмент на кризи се формираат подгрупи, и тоа за:

- прибирање информации;
- планирање;
- аналитика;
- комуникации и информатика; и
- општи и правни работи.

Оваа се основите од каде треба да се тргне при организациското поставување на системот за управување со кризи. Имено, со цел да се постигне можност за брзо и сеопфатно дејство, односно, заради предлагање на одлуки и обезбедување постојани консултации, координација, навремена реакција, ефикасност и соодветно искористување на расположивите ресурси во случај на кризна состојба, како и обезбедување навремена, квалитетна и реална проценка на загрозеноста на безбедноста на Републиката од ризици и опасности, во Предлог- законот се предлага следната организација на Системот за управување со кризи, и тоа: *Управувачки комитет, Група за проценка и да се основа Дирекција за управување со кризи.*

Управувачкиот комитет, според Предлог-законот треба да биде тело на Владата за координација и управување со системот за управување со кризи. Управувачкиот комитет треба да го сочинуваат министрите: за внатрешни работи, за здравство, за транспорт и врски, за одбрана, за надворешни работи и раководителот на Групата за проценки. Контролниот механизам (кој

недостасуваше во претходните верзии од Предлог- законите) сега треба да се остварува со тоа што во работата на Управувачкиот комитет учествува и еден претставник од Комисијата за безбедност и одбрана на Собранието на Република Македонија и еден претставник од Кабинетот на Претседателот на Република Македонија.

Група за проценка е тело на Владата кое врши постојано проценување на ризиците и опасностите по безбедноста на Републиката и предлага мерки и активности за нивна превенција, рано предупредување и справување со кризна состојба. Групата за проценка треба да биде сочинета од директорите на Бирото за јавна безбедност, Управата за безбедност и контраразузнавање, Агенцијата за разузнавање, директорите и замениците на директорите на Центарот за управување со кризи и Дирекцијата за заштита и спасување, заменикот на началникот на Генералштабот на Армијата, како и раководителот на Службата за безбедност и разузнавање во Министерството за одбрана.

Дирекцијата за управување со кризи е самостоен орган на државната управа. Во извршувањето на работите во врска со управувањето со кризи, се предлага Центарот да ги врши следните работи: обезбедување континуитет во меѓуресорската и меѓународната соработка, консултации и координација во управувањето со кризи, изработка и ажурирање на единствена проценка на ризиците и опасностите по безбедноста на Републиката, предлагање мерки и активности за разрешување на кризна состојба.

Заклучок

Сите важни аспекти на вака поставена организација и координација на институциите во остварувањето на безбедноста и одбраната во Република Македонија ни овозможуваат да извлечеме неколку констатации во однос на „подобриот или пофлексибилниот“ систем во организациска и функционална смисла.

Прво: меѓу нив не постои воспоставена организација, процедури и процес на одлучување за контрола на криза или кризна ситуација;

Второ: кризата во Република Македонија ги отвори сите ранливи прашања на функционирањето на политичките и безбедносните институции во услови кога се бара итен координиран одговор;

Трето: исто така, кризата покажа дека институциите се неуспешни во обидите да ги препознаат своите ингеренции;

Четврто, тешко ги координираа заедничките активности;

Петто, координиран одговор изостана и од страна на безбедносните сили-полицијата и војската. Проблемот излезе како нејасен, односно помеѓу клучните безбедносни институции, војската, и полицијата, и поделбата на одговорноста помеѓу нив. Овие проблеми создадоа впечаток на лоша симулација на кризата.

Шесто, постконфликтниот период отвори нова страница од листата на идните проблеми, односно, можност од идни постконфликтни кризи. Потенцијалот за

нестабилност и несигурност или потенцијалот за конфликт не е и не може да биде целосно елиминиран. Во таа смисла ни теоријата не признава стерилни бесконфликтни општества. Но, она на што укажува е дека структурните фактори не се доволен елемент за да се прекрши правилото на демократско остварување на интересите и потребите. Секогаш се потребни две други компоненти: можности и политичка волја за да се искористат структурните проблеми. Во случајот на постконфликтната Македонија, можностите/ризиците се сè уште присутни: нелегално оружје, корупција, надворешна поддршка за вооружено насилство, нелегални вооружени групи.⁽⁵⁾ Во вакви услови, со воспоставување цивилно менаџирање на кризите, во кое ќе се обезбеди цивилна и демократска контрола врз активностите и силите, ќе се постигне координираност и ефикасност на системот, што е генерална цел, првата е да се спречат, а третата да се ограничат и разрешат кризите. (6)

Затоа, кризниот менаџмент сè уште претставува една од основните и предизвикувачки цели на Владата на Република Македонија.

Постојат повеќе причини за ова, и тоа:

- во Република Македонија кризниот менаџмент не може ефикасно да се остварува преку функциите на безбедносниот сектор, кој се уште е во реформи и потрага по јасно дефинирана функција.

- во Република Македонија не постои систем за справување со кризите како нов предизвик;

- не постои законска регулатива односно Закон за кризен менаџмент.

Оттука, сите овие причини и потребата за надминување на сите негативности ни даваат можност да заклучиме:

- Република Македонија мора да изгради ефикасен систем за кризен менаџмент;

- Системот за управување со кризи се организира и остварува заради превенција, рано предупредување и справување со кризи настанати од ризици и опасности по безбедноста на Република Македонија;

- Управувањето со кризи треба да опфати прибирање на информации, процена, анализа на состојбата, утврдување на целите и задачите, развој и спроведување на потребните дејства;

- Координативното тело за справување со кризи и Центарот за менаџмент со кризи треба да прераснат во Центар за управување со кризи, односно во Центар за кризен менаџмент;

- Центарот за кризен менаџмент треба да биде под ингеренции на Владата на Република Македонија;

- Финансиската и логистичката поддршка на Центарот за кризен менаџмент треба да се обезбеди од средствата на Владата.

Респектирајќи ги овие сознанија и препораки, кои се во духот на градењето современ систем за кризен менаџмент, мора да се напомене дека во максимална можна мерка ги зедовме решенијата што се употребливи и даваат основа за нова организационо-функционална поставеност на еден национален Центар за управување со кризи во Република Македонија.

Понудената анализа и поддршка на Предлог- законот за управување со кризи се резултат на повеќегодишно мое следење на проблематиката на кризниот

менаџмент, општо и конкретно во Република Македонија. Затоа, и во овој текст уште еднаш се навраќам на причините и потребата од овој систем.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ванковска Б., : Разоружувањето и градењето на мирот во Македонија: “поделба на трудот” меѓу половите?, Превенција на конфликти- проект, Фондација Фридрих Еберт, 2004, стр.113
2. Исто, стр.113
3. Brown M.E.: The International Dimensions of Internal Conflict, The MIT Press, Cambridge, 1996.
4. Георгиева Л.: Кризен менаџмент: регионално искуство и дилеми за Македонија, Современа македонска одбрана, бр. 10, Скопје, 2004, стр.56
5. Бучковски В.: Управување со кризи во Република Македонија, Министерство за одбрана на Република Македонија, 2005, стр.13
6. Исто, стр. 14
7. Митревска М.: Кризен менаџмент, Македонска ризница- Куманово, 2005
8. Исто, стр 109
9. Исто, стр. 110
10. EU Crisis Response Stapability: Institutions and Processes for Conflikt PREVENTION AND Management, ICG Issues Report No 2, June 2001, Brussels

КООРДИНАЦИЈА НА СИСТЕМОТ ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ НА ДРЖАВНАТА ЗАЕДНИЦА СРБИЈА И ЦРНА ГОРА

Оливер БАКРЕСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии – Скопје

Апстракт: Координацијата на системот за национална безбедност на државната заедница Србија и Црна Гора се остварува во специфични услови и во период кога е неизвесна судбината на оваа државна заедница. Текстот ја проблематизира оваа претпоставка преку уважување на можноста на „условно“ нерешен внатрешен политички и безбедносен амбиент. Авторот укажува како и во услови на внатрешна но и на надворешна криза ќе бидат ефектуирани механизмите на безбедносниот систем посебно во делото на координацијата на безбедносната заедница. Во трудот најнапред се дефинираат носителите на системот на национална безбедност, институциите за одлучување во областа на безбедноста и одбраната, како и на системот на координација на безбедносниот сектор во Државната Заедница Србија и Црна Гора.

Клучни зборови: координација, безбедносна заедница, национална безбедност.

COORDINATION OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE SERBIA AND MONTENEGRO STATE UNION

Abstract: Coordination of the National Security System of the State Union of Serbia and Montenegro is being attained in specific conditions and in a period of uncertain destiny of this State Union. The work elaborates this premise by respecting the possibility of “provisionally” unsolved political and security setting. The author points how both in conditions of domestic and foreign crisis will be made effective the mechanisms of the security system especially in the realm of coordination of security community. The work first defines the holders of the National Security System, the decision-making institutions in the area of security and defence as well as the Security Sector Coordination System in the State Union of Serbia and Montenegro.

Key words: coordination, security community, national security.

Вовед

Државната Заедница Србија и Црна Гора се наоѓа во Југоисточна Европа на Балканскиот Полуостров. На југ излегува на Јадранско Море и се граничи со Албанија, Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Унгарија, Романија и Бугарија.

Државната Заедница Србија и Црна Гора зафаќа површина од 102.173 км² од кои на Србија ѝ припаѓаат 88.361 км², додека на Црна Гора 13.812 км². Србија и Црна Гора имаат 8.148.576 жители (без Косово и Метохија). Бројот на жители во Србија (без Косово и Метохија) изнесува 7.498.001 а во Црна Гора има 650.575 жители.¹ Бруто националниот доход за 2001 година изнесувал 24 милијарди УСД. Приходот по глава на жител изнесува (2001): 2.293 УСД.²

Државната Заедница Србија и Црна Гора е демократска, повеќепартиска и парламентарна држава, која ја сочинуваат две конститутивни републики: Србија и Црна Гора. Највисокиот правен акт на Државната Заедница е Уставната повелба.³ Целокупната власт е поделена на законодавна, извршна и судска. Според Уставната повелба, законодавната власт ја врши Собранието на Србија и Црна Гора. Извршната власт му е доверена на претседателот на Србија и Црна Гора и на Советот на министри⁴, додека судската власт му припаѓа на Судот на Србија и Црна Гора, чии судии ги именува Собранието на Србија и Црна Гора на предлог на Советот на министрите на период од шест години. Покрај заедничкиот парламент, Совет на министри, претседател и суд, секоја држава членка има свој парламент, претседател и влада. Во Република Србија законодавната власт му е доверена на Народното собрание, а извршната на Владата на Република Србија. Во Република Црна Гора законодавната власт ја врши Собранието на Црна Гора, а извршната Владата на Република Црна Гора.

Политичката изолација, економските кризи и регионалната нестабилност ја погодија оваа држава по распаѓањето на СФРЈ. На внатрешнополитички план Србија и Црна Гора се наоѓа во процес на повторен прием и интеграција во поголем број меѓународни организации и институции. Моментно е членка на ООН, ОБСЕ, Советот на Европа, УНЕСКО, ММФ, СМО, СЗО, Интерпол, и други значајни меѓународни и регионални организации. Моментално се водат преговори за пристапување во Партнерството за мир и во некои други иницијативи со што би се добиле услови за започнување на процесот на придружување во Европската унија и стекнување на членство во НАТО.

¹ <http://www.gov.yu/start.php>

² Ostojia D., *Drzave sveta 2003*, No Limit Books, Beograd, 2003, 230-231

³ Државната Заедница Србија и Црна Гора е прогласена на 4 февруари 2003 година и според Уставната повелба се заснова на рамноправност на двете држави-членки, државата Србија и државата Црна Гора.

⁴ Советот на министри има пет ресори: надворешни работи, одбрана, меѓународни економски односи, внатрешни економски односи и заштита на човековите и малцинските права.

1. Историски осврт

Во 1990 и почетокот на 1991 год. Југославија беше на работ на војна. Сите шест републики⁵ вршеа повеќепартиски избори, носејќи на власт нови републички влади, а воедно и конфликтни амбиенти. Словенија под водство на Милан Кучан, воспостави услови за независност. После неа следуваше Хрватска, каде што на изборите доби Фрањо Туцман (1990). Србија објави состојба на итност и побара територијална концесија од другите републики. Режимот на Милошевиќ ја зголеми тензијата меѓу Албанците во Косово, за да го спречи вклучувањето на автономните покраини во сепаратистичка плина. Во БиХ заедничкото сомневање и антагонизам ги имобилизира трите национални страни, делејќи ја моќта.

Државната Заедница Србија и Црна Гора стана од Сојузна Република Југославија (СРЈ/1991-2002) и претходно од поранешната СФРЈ (1945-1991). Конституирана е како независна држава на 27 април 1992 година, под тогашното име СРЈ. Наследничка е на првата и втората југословенска држава, односно Кралството Југославија (во периодот на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците) и на СФРЈ (по Втората светска војна ДФЈ и ФНРЈ).

Од 1992 до 1995 година и повторно во 1998 година, санкциите на ООН ја изолираа економијата на СРЈ, додека западните дипломати вршеа силен притисок, притоа изолирајќи ја земјата политички, за да ги казнат српските лидери заради предизвикување етнички немири во регионот.⁶

После повеќе неуспешни протести против српскиот авторитет во 1968, 1981 и 1989, етничкото албанско малцинство во Косово во 1998 год. се впушти во герилска борба со цел Косово да добие независност од Србија.

Во февруари 1999 година, шест земји (САД, Франција, Велика Британија, Русија, Германија и Италија) одржаа мировна конференција во Рамбуе – Франција. Спогодбата од Рамбуе налагаше итно повлекување на српските сили од Косово, разоружување на Ослободителната војска на Косово (ОВК) и воведување на мировни сили во Косово. Србија и ОВК беа приморани да ги прифатат овие мерки бидејќи НАТО им се закани со воздушен напад. Предложената Спогодба од Рамбуе требаше да обезбеди политичка автономија за период од три години кога со друга меѓународна конференција би се определил конечниот статус на Косово во рамките на СРЈ. Од самиот

---

⁵ Поранешна СФРЈ ја сочинуваа шест републики и две автономни покраини, и тоа: Словенија, Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија, како и автономните покраини Војводина и Косово и Метохија.

⁶ Roney T. A., *Country Profile of the Federal Republic of Yugoslavia*, Prepared by the National Security Studies and Strategies Group Science Applications International Corporation, p. 44

почеток, ниту Србија, ниту ОВК не се согласија со Спогодбата од Рамбуе, но по две недели делегацијата на етничките Албанци ја потпиша спогодбата. Србија не ја потпиша Спогодбата, одбивајќи го на тој начин суверенитетот на Косово и неприфаќајќи ги мировните сили на НАТО.

Со пропаѓањето на Спогодбата од Рамбуе пропадна и мирното решавање на проблемот. На 24 март 1999 година, НАТО изврши напад врз СРЈ - операција наречена „Сојузнички сили“. Со нападот на НАТО врз СРЈ, Србите ги зголемија бруталните чистки против косовските Албанци, принудувајќи стотици од нив да побегнат во соседна Албанија и во Македонија.⁷ За време на нападите, СРЈ беше принудена да преговара со НАТО сојузниците, при што беше договорено да запрат бомбардирањата, Србија да ги повлече своите воено-полициски сили од покраината и да дозволи враќање на бегалците. Исто така, НАТО влезе со своите сили во покраината и би требало да остане сè до решавањето на статусот на покраината Косово и Метохија, која се наоѓа под меѓународна управа врз основа на Резолуција на Советот за Безбедност на ООН (бр. 1244).

По промената на власта во СРЈ и во Република Србија во 2000 година, се постави прашањето за иднината на СРЈ. Црна Гора ги интензивира напорите за добивање на независност и отцепување од Србија. Со цел да не дојде до тоа, беше предложена нова иницијатива за преуредување на нивните меѓусебни односи во правец на формирање на заедничка федерација.

На 14 март 2002 година настанува пресврт во преговорите околу иднината на поранешната СР Југославија со прифаќање на документот под наслов „Појдовни основи за преуредување на односите помеѓу Србија и Црна Гора“⁸ кој го потпишаа претставниците на сојузните и републичките власти, во присуство на Високиот претставник за надворешна и безбедносна политика на Европската Унија – Хавиер Солана.⁹

Со овој договор беа утврдени основните начела и принципи врз кои ќе се заснова Уставната повелба на државната заедница на Србија и Црна Гора. Појдовните основи за преуредување на односите помеѓу Србија и Црна Гора беа усвоени во републичките, а потоа и во Сојузниот Парламент во текот на април 2002 година. По изготвувањето на текстот на Уставната повелба на

⁷ Ibid., 2

⁸ Појдовни основи за преуредување на односите на Србија и Црна Гора, Меѓународна политика, бр. 1105, Документ, стр.1

⁹ Пошироко види кај: М.Котовчевски: *Разузнавачко-безбедносниот систем на државната заедница Србија и Црна Гора*, Современа македонска одбрана, вол.III, бр.7, јуни 2003, 8

државната заедница Србија и Црна Гора¹⁰ (откако се најде компромисно решение за избор на делегатите во Собранието на државната заедница на 6 декември 2002 година), текстот беше доставен на усвојување во собранијата на Србија и Црна Гора и во Сојузното собрание. По стапувањето во сила на Уставната повелба, сите права и обврски на поранешната Сојузна Република Југославија преоѓаат на Државната Заедница Србија и Црна Гора (член 63 од Уставната повелба) со што „де јуре“ престана да постои Југославија.

Според текстот во преамбулата на Уставната повелба во државната заедница Србија и Црна Гора се вклучени и двете покраини Војводина и Косово и Метохија, сериозна причина за новиот бран на насилство во Косово, Јужна Србија, со тенденција повторно да се прелее и во Република Македонија.¹¹

2. Носители на системот за национална безбедност

Сите современи системи за безбедност, согласно со нивната функција, задача и улога, располагаат со голем број носители и субјекти кои со својата организација, опрема и технички средства овозможуваат исполнување на општествените цели поради кои се организирани. Тие носители и субјекти на системот за безбедност, врз основа на правата и должностите, реализираат работи од безбедноста како своја редовна дејност.¹²

Носителите на системот за национална безбедност го сочинуваат мноштво субјекти преку чии активности се создава амбиент во кој се остварува безбедноста и одбраната на државата.

Во основа, субјектите вршат дејност сврзана со безбедноста. Во рамките на системот повеќе субјекти остваруваат определени работи и имаат определени должности. Во државната заедница Србија и Црна Гора, субјектите кои се ангажирани во безбедноста се поделени на следниот начин:

Конвенционални субјекти на системот за безбедност:

- полицијата;
- војската, со своите органи специјализирани за работи од безбедноста;
- судовите (редовни и воени);
- обвинителство;
- инспекциските органи;
- затворските и слични установи и др.

¹⁰ За текстот на Уставната повелба види во: *Појдовни основи за преуредување на односиите на Србија и Црна Гора*, Меѓународна политика, бр. 1105, Документ, 54-58

¹¹ М.Котовчевски: *Разузнавачко-безбедносниот систем на Државната Заедница Србија и Црна Гора*, Современа македонска одбрана, вол.Ш, бр.7, јуни 2003, 8-9

¹² Стајић Љ., *Основи Безбедности*, Полициска Академија, Београд, 1999, 330

Неконвенционални субјекти на системот за безбедност:

- законодавниот орган (Собранието);
- извршните органи (Претседателот на државната заедница, Советот на министри и др.);

- органите за надворешни работи.

Останати субјекти на системот за национална безбедност:

- органи на локалната самоуправа;
- организации кои вршат јавни служби или дејности; и
- претпријатија и други организации и општествено-правни лица.

Оттука, како основни елементи на организациската структура на системот за безбедност на Државната заедница Србија и Црна Гора се јавуваат:

- републичките министерства за внатрешни работи на Република Србија и Република Црна Гора;

- Војската на Србија и Црна Гора;
- Министерството за надворешни работи;
- обвинителствата;
- судовите и др.

Системот за безбедност на Србија и Црна Гора во моментов се наоѓа во процес на темелна реконструкција и усвојување на стратегиски документи (доктрина на одбраната и стратегија на националната безбедност), кои ќе ја сочинуваат неопходната рамка за воспоставување на интегрален систем на безбедност и разузнавачко-безбедносен систем, како за државата во целост, така и за нејзините членки Србија и Црна Гора, на основа и во согласност со новите законски решенија и други позитивни прописи во однос на безбедноста и одбраната на земјата.¹³

3. Институции за одлучување во областа на безбедноста и одбраната

Надлежностите на Државната Заедница Србија и Црна Гора се утврдени со Уставната повелба од 2002 година. Утврдени се со методот на набројување на работи кои и се доверени да ги врши со своите органи.

Државната заедница е надлежна да ги врши сите функции на власта во областите кои се важни за обезбедување на државно-правното единство на државата, границата, одбраната, војната и мирот, меѓународните односи, девизниот, монетарниот и царинскиот систем, рамноправноста на граѓаните, уставноста и законитоста.¹⁴

¹³ Савић А., Делић М., Бајагић М., *Безбедноста свети од тајноста до јавноста*, Институт за безбедност, Виша школа унутрашних послова, Полицијска Академија, Београд, 2002, 517

¹⁴ Срдич М. Томић И., *О правној држави и институциите на правној системи СР Југославије*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, 100

Според Уставната повелба, државната заедница Србија и Црна Гора се грижи и за одбраната и безбедноста. Според стандардните одредби, одбраната опфаќа: уредување и обезбедување на организацијата, раководење и командување со војската; организирање воени судови итн. Законот за одбрана ја одредува одбраната како државна функција која се остварува како единствена и неделива функција на Србија и Црна Гора и нејзините органи и како непосредно право и должност на секој нејзин граѓанин.¹⁵ Областа одбрана и безбедност на земјата е уредена со Законот за одбрана и според него во остварувањето на безбедноста и одбраната клучните улоги им припаѓаат на Претседателот на Државната Заедница, на Врховниот совет за одбрана, на Собранието, на Советот на министри и други државни органи и организации.

Претседателот на Србија и Црна Гора го бира Собранието на Србија и Црна Гора. Претседателот на Собранието и Претседателот на државната заедница не можат да бидат од иста држава членка. Мандатот на Претседателот на државната заедница трае 4 години.¹⁶ Претседателот на Србија и Црна Гора не може два пати последователно да биде од иста држава членка. Претседателот на Србија и Црна Гора има повеќе надлежности, и тоа: ја претставува Србија и Црна Гора во земјата и во странство; претседава со Советот на министри и раководи со неговата работа; предлага состав на Советот на министри и разрешува негови членови; член е на Врховниот совет за одбрана; донесува укази за поставување и разрешување на шефови на дипломатско-конзуларни претставништва на Србија и Црна Гора и прима акредитивни и разрешувачки писма на странски дипломатски претставници; доделува одликувања и други признанија; прогласува закони кои ги донесува Собранието на Србија и Црна Гора и прописи кои ги донесува Советот на министри; распишува избори за Собранието на Србија и Црна Гора; извршува и други работи одредени во оваа Уставна повелба.¹⁷

Според Законот и подзаконските акти на Војската на Србија и Црна Гора во делот кој се однесува на организацијата на војската стои дека со војската командува Претседателот на државната заедница Србија и Црна Гора,

¹⁵ <http://www.vj.yu/odredbe/zakon.htm>

¹⁶ Претседателот и потпретседателот на Собранието предлагаат пред Собранието кандидат за претседател на Србија и Црна Гора. Доколку предложениот кандидат не го добие потребното мнозинство гласови претседателот и потпретседателот на Собранието, во рок од 10 дена, предлагаат нов кандидат. Доколку и тој кандидат не добие потребно мнозинство гласови, Собранието се распушта и се распишуваат избори. Доколку избраниот претседател на Србија и Црна Гора е од иста држава членка како и претседателот на Собранието, тогаш претседателот и потпретседателот на Собранието си ги заменуваат функциите.

¹⁷ *Međunarodna politika*, Institut za međunarodnu politiku i privredu (MPP), br. 1108, oktobar-decembar, 2002, II-III

врз основа на одлуките на Врховниот совет за одбрана. Претседателот ја одредува и основата на внатрешната организација; развојот и опремата на војската; системот за командување со војската; одлучува за употреба на војската; пропишува и наредува мерки за приправност на војската; дава директиви за подготовка на мобилизацијата и ја наредува мобилизацијата на војската; носи основни правила и други акти кои се однесуваат на употреба на војската и правила кои се однесуваат на уредување на внатрешниот ред и дисциплина.¹⁸

Врховниот совет за одбрана има значајна улога во остварувањето на националната безбедност на Србија и Црна Гора. Него го сочинуваат Претседателот на Србија и Црна Гора и претседателите на републиките членки на Заедницата Србија и Црна Гора (член 56 од Уставната повелба). По потреба, во работата на Врховниот совет за одбрана учествуваат и министерот за одбрана, началникот на ГШ, началникот за воена безбедност и други министри, како и началниците на разузнавачката и контраразузнавачката служба, во зависност од прашањето кое е на дневен ред. Претседателот на државната заедница Србија и Црна Гора е претседател на Врховниот совет за одбрана. Врховниот совет за одбрана одлуките ги носи со консензус.

Во основа, Врховниот совет за одбрана одлучува за командувањето на војската, ја усвојува стратегијата за одбрана, го усвојува планот за одбрана на државата и одлучува за друга материја од важност за одбраната на земјата.

Во парламентарната демократија клучните прашања кои се однесуваат на вооружените сили и управувањето со нив мора да бидат разгледувани во Собранието.

Собранието на Србија и Црна Гора е еднодомно и е составено од 126 пратеници, од кои 91 се од Србија, а 35 од Црна Гора. Мандатот на пратениците е четири години. Пратениците на Собранието на Србија и Црна Гора се бираат од секоја земја-членка, во согласност со европските и демократските стандарди врз основа на законите на државите-членки.¹⁹

Собранието на Србија и Црна Гора одлучува за Уставната повелба, како највисок правен акт на Србија и Црна Гора, на начин утврден со оваа Уставна повелба и донесува закони и други акти за: институциите основани во согласност со оваа Уставна повелба и нивното функционирање; примената на меѓународното право и конвенциите кои утврдуваат обврски за соработката на Србија и Црна Гора со меѓународните судови; одлучува за пристапување во

¹⁸ <http://www.vj.yu/struktura/index.htm>

¹⁹ Пошироко види: *Уставна повелба на Србија и Црна Гора*, Меѓународна политика, бр. 1105, Документ, стр. 54-58

меѓународните организации, прашања кои се однесуваат на стандардизација, интелектуална сопственост, мерки и скапоцени метали и статистика; политиката на вселување, давање азил, визниот систем и интегрираното управување со граничните работи, во согласност со стандардите на Европската унија; ратификување на меѓународни спогодби на Србија и Црна Гора; годишни приходи и расходи неопходни за финансирање на надлежности кои им се доверени на Србија и Црна Гора на предлог на надлежни органи на државите членки и Советот на министри; спречување и отстранување на пречки за слободно движење на стоки, услуги, лица и капитал во рамките на Србија и Црна Гора; избор на претседател и Совет на министри; врши други работи од надлежност на Србија и Црна Гора утврдени со оваа повелба.

Собранието на Србија и Црна Гора во областа на одбраната ги има следните надлежности: предлага промена на границите; ги утврдува границите на Србија и Црна Гора, со претходна согласност на Собранието на државите-членки на чија територија е таа граница; одлучува за војната и мирот; прогласува воена состојба; прогласува непосредна воена опасност или вонредна состојба; прогласува и укинува воена состојба со претходна согласност на собранијата на земјите-членки; одлучува за воените прашања и одбраната, итн.

Ако постои опасност или повредување на суверенитетот, територијата, независноста, уставниот поредок или безбедноста на државата, Собранието на Србија и Црна Гора во согласност со земјите-членки прогласува:

- непосредна воена опасност, ако постои опасност од напад или некој друг облик на надворешно загрозување на државата;
- воена состојба, ако се подготвува напад на државата или тоа е во тек;
- вонредна состојба, ако постојат значајни внатрешни немири со повреди на уставниот поредок со насилство или во случај на природни и други катастрофи.²⁰

Совет на министри

Претседателот на Србија и Црна Гора му предлага на Собранието кандидати за министри во Советот на министрите и кандидати за заменик министер за надворешни работи и заменик-министер за одбрана. Двајца кандидати за министри се од иста држава-членка како и претседателот, а три од другата држава-членка. Кандидатите за министер за надворешни работи и министер за одбрана се од различни држави-членки, како и нивните заменици.

²⁰ *Pregled jugoslovenskih propisa o sektoru bezbednosti: status ljudskih prava i demokratske kontrole*, DCAF i Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2002, 27

Мандатот на министрите трае четири години. Во претставништвата на Србија и Црна Гора во меѓународните организации ООН, ОБСЕ, ЕУ, Советот на Европа, државите-членки се претставени на паритетна основа по пат на ротација. Начинот на претставување и застапеноста на државите членки во меѓународните финансиски организации е утврден од Советот на министри со согласност од надлежните институции на државите-членки. Застапеноста на државите членки во дипломатско-конзуларни претставништва на Србија и Црна Гора го одредува Советот на министри со согласност на надлежните институции на државите-членки. Собранието гласа за листа на кандидати за Советот на министри.²¹ Доколку листата не го добие потребното мнозинство гласови, претседателот може да предложи уште двапати листи на кандидати. Доколку листата од кандидати не го добие потребното мнозинство во рок од 60 дена на предлагање на првата листа кандидати, Собранието се распушта и се распишуваат избори.

Советот на министри ги извршува следните работи: ја утврдува и ја спроведува политиката на Србија и Црна Гора (во согласност со утврдената заедничка политика и интересите на државите-членки); ја координира работата на министерствата; му предлага на Собранието закони и други акти од надлежност на министерствата; именува и разрешува шефови на дипломатско-конзуларни претставништва на Србија и Црна Гора и други функционери во согласност со законот; донесува подзаконски акти, одлуки и други општи акти за извршување на законите на Србија и Црна Гора; врши и други извршни функции во согласност со оваа Уставна повелба.²² Советот на министри ја креира и ја спроведува внатрешната и надворешната политика и ги извршува законите, предлага нацрти на овие закони и ги усвојува законите неопходни за негово извршување. Тој е исто така одговорна за функционирање на своите органи (министерствата и другите тела).

Министерството за одбрана е организирано како респективен дел на Советот на министри и одговара за генералните подготовки и организацијата на одбраната на земјата. Министерство за одбрана е задолжено да ги извршува административните и стручните работи во врска со спроведувањето на политиката за одбрана. Исто така, таа му предлага на Врховниот совет за одбрана кандидати за именување и поставува, унапредува и разрешува од должност офицери во согласност со законот.

²¹ Советот на министри одлуките ги донесува со мнозинство гласови. Во случај на еднаков број гласови одлучувачки е гласот на претседателот, доколку за одлуката гласал барем еден министер од другата држава членка.

²² *Međunarodna politika*, Institut za međunarodnu politiku i privredu (MPP), br. 1108, oktobar-decembar, 2002, II-III

Министерството за одбрана ги извршува следните работи: одбрана на земјата и остварување на системот на одбрана; остварување на политиката за одбрана и ги изработува доктринарните документи за одбрана (стратегија за одбрана²³ и воена доктрина); планирање и подготвување за мобилизација на граѓаните, државните органи, претпријатијата и другите правни лица и Војската на Србија и Црна Гора за извршување задачи во случај на вонредна и воена состојба; остварување на правата и извршување на обврските на граѓаните за одбрана на земјата (воена обврска, учество во цивилна заштита, обука за одбрана и заштита, воена обврска, материјална обврска); организирање и подготовка на цивилната заштита во случај на воена и вонредна состојба; уредување и подготовка на територијата за потребите на одбраната; организација и вооружување на Војската на Србија и Црна Гора и другите сили на одбраната; решавање на статусот и другите прашања кои се поврзани со професионалните војници; изградување на потребното ниво на отвореност и транспарентност во областа на одбраната и др.²⁴

Во Министерството за одбрана е започнат процесот на трансформација и подготовка за вклучување во евроатлантските интеграции, првенствено во програмата „Партнерство за мир“.

Војската на Србија и Црна Гора е под демократска и цивилна контрола. Со Уставната повелба дојде до промена на називот на Војската на Југославија во Војска на Србија и Црна Гора. Задача на војската е одбрана на Србија и Црна Гора, во согласност со основите на Уставната повелба и со принципите на меѓународното право кои регулираат употребата на сила. Врховен командант на војската е Врховниот совет за одбрана, кој одлучува за употреба на војската на Србија и Црна Гора. Регрутите воениот рок го служат на територијата на државата-членка чии државјани се, со можност за отслужување на територија на другата држава-членка по своја слободна волја. Надлежноста на воените правосудни органи се пренесува на редовните судови во согласност со законот.²⁵ Војската на Србија и Црна Гора, со одлука на Сојузната Влада може да биде ангажирана во мировни и во хуманитарни операции на ООН.²⁶

²³ Стратегијата за одбрана ја донесува Собранието на Србија и Црна Гора во согласност со законот.

²⁴ <http://www.gov.yu/start.php?je=s&id=52>

²⁵ Пошироко види: *Меѓународна политика*, Institut za međunarodnu politiku i privredu (MPP), br. 1108, oktobar-decembar, 2002, III-IV

²⁶ <http://www.vj.yu/struktura/index.htm>

Генералштабот на Војската на Србија и Црна Гора е највисока професионална и командна установа за подготовки и употреба на војската во мир и во војна. Началникот на Генералштабот во согласност со основите на организацијата, развојот и формацијата на единиците на Војската на Србија и Црна Гора и во согласност со одлуките на Претседателот на Државната Заедница: ја одредува организацијата, планот за развој и формацијата на единиците на војската, го планира регрутирањето и слични мерки, ги усвојува прописите за воената обука, го планира военото образование и извршува други должности, во согласност со Законот на Војската на Србија и Црна Гора.

Новата трансформација на системот на одбрана и Војската на Србија и Црна Гора опфаќа: обезбедување демократска и цивилна контрола, функционирање на Генералштабот како разузнавачко – безбедносна служба во состав на Министерството за одбрана, ефикасност во извршување на обврски кои произлегуваат од меѓународниот статус, ефикасна борба против тероризмот, создавање на услови за ефикасно спроведување на претстојните реформи итн.

4. Координација на системот за национална безбедност

Во теоријата на државната безбедност се смета дека соработката подразбира истовремено ангажирање на два или повеќе органи или други установи и организации, по претходен договор, поради извршување на работите, со тоа што секој орган да извршува работи за кои е вистински и месно надлежен. Станува збор за форма на координација на органите или службите со што се постигнува поголема ефикасност во извршувањето на работите од доменот на одговорностите на рамноправните учесници. Соработката ја остваруваат органи кои имаат идентични или различни овластувања и задачи, но кои се допираат, дополнуваат и синхронизирано ги спроведуваат во извршувањата на своите задачи, со што подобро се постигнува единствена оперативна цел.²⁷

Кога станува збор за остварување на националната безбедност на државната заедница Србија и Црна Гора истата се остварува и е во рацете на извршните гранки т.е. Советот на министри и Претседателот на државната заедница Србија и Црна Гора. Главната улога на Советот на министри е управување со субјектите на одбраната, освен војската и извршување на уставните улоги за усвојување на соодветните законски акти. Главниот субјект на одбраната, Војската на Србија и Црна Гора главно е под контрола на

²⁷ Ѓорѓевиќ Обрен, *Лексикон безбедности*, Београд, 414

Врховниот совет за одбрана. Во услови на непосредна воена опасност, воена состојба или состојба на приправност Врховниот совет за одбрана командува со војската. Според Законот за одбрана, Врховниот совет за одбрана усвојува широк спектар на мерки кои треба да бидат реализирани од релевантните извршители.

Оттука, координацијата на безбедносната заедница на Србија и Црна Гора се врши во рамките на Врховниот совет за одбрана кој донесува одлуки од најголемо значење. Понатаму, тој одлуките ги проследува до Министерството за одбрана кое е задолжено, односно ја има улогата да управува и да ги координира активностите за прашањата од областа на одбраната како извршно тело на Врховниот совет за одбрана.

Министерот за одбрана се јавува во улога да ја координира и спроведува утврдената одбранбена политика и раководи со војската во согласност со законските овластувања на Врховниот совет за одбрана. Министерот за одбрана ги спроведува одлуките и актите од Претседателот на државната заедница, од Врховниот совет за одбрана, од Советот на министри, остварува координација и ги усогласува организациските врски. Од друга страна, Министерството за одбрана може да се најде во улога кога ќе се јави потреба, да дава инструкции и совети на државните органи.

Значи, координацијата на безбедносната заедница во Србија и Црна Гора се остварува по следната хиерархија: Врховен совет за одбрана, ресорното Министерство за одбрана преку својот министер. Во кризна ситуација се вклучуваат и републичките министерства за внатрешни работи на Србија и Црна Гора кои издаваат наредби до соодветните ресори за јавна безбедност во рамките на нивните влади и како последна алка во синџирот се јавува Генералштабот како главен субјект на одбраната за преземање оперативни работи.

На пониско ниво одредени заедничките активности за спроведување на одредени заеднички акции помеѓу полицијата, војската и разузнавачките служби се координираат од началникот на Генералштабот на Војската на Србија и Црна Гора и началникот за јавна безбедност на Полицијата на Србија и/или началникот за јавна безбедност на Полицијата на Црна Гора.

Во остварување на координација меѓу државните органи, клучна улога играат и податоците, односно информациите кои се добиваат од разузнавачката заедница.

Содржината, димензиите и начинот на остварување на разузнавачките дејности е во согласност со одбранбената политика на Србија и Црна Гора, т.е. разузнавачката дејност според непосредното и поширокото опкружување се спроведува со цел организирање на сопствена одбрана и заштита. Со оглед на

тоа дека дејноста на военоразузнавачките органи првенствено има за цел заштита на територијалниот интегритет, суверенитет и безбедност на Србија и Црна Гора, се смета дека и тие органи се во функција на државната безбедност.²⁸

Во донесувањето клучни одлуки на безбедносен план клучно место ѝ припаѓа на Безбедносно информативната агенција (БИА)²⁹ и на Военоразузнавачката служба. Во современи услови од военоразузнавачката служба се бара во мир да обезбеди податоци за воено-стратегискиот третман на државата од страна на поедини земји и воени групации поради идентификација на потенцијални агресори, да обезбеди познавање на долгорочни намери на потенцијални агресори и тенденции на нивен развој итн.³⁰

ЛИТЕРАТУРА

1. Матијашевиќ С., *Војнообавештајна служба у сисџему безбедносџи земље*, во Војна безбедност, број 1/74, 54
2. *Međunarodna politika*, Institut za međunarodnu politiku i privredu (MPP), br. 1108, oktobar-decembar, 2002
3. Милошевиќ М., *Сисџем државне безбедносџи*, Полицијска Академија, Београд 2001
4. Ostojić D., *Države sveta 2003*, No Limit Books, Beograd, 2003
5. *Pregled jugoslovenskih propisa o sektoru bezbednosti: status ljudskih prava i demokratske kontrole*, DCAF i Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2002
6. Roney T. A., *Country Profile of the Federal Republic of Yugoslavia*, Prepared by the National Security Studies and Strategies Group Science Applications International Corporation
7. Савић А., Делић М., Бајагић М., *Безбедносџи свеџиа од џајносџи до јавносџи*, Институт безбедности, Виша школа унутрашњих послова, Полицијска Академија, Београд, 2002
8. Стајић Љ., *Основи Безбедносџи*, Полицијска Академија, Београд, 1999
9. Срдић М. Томић И., *О џравној држави и инсџиџуџије џравној сисџема СР Југославије*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998
10. Современа македонска одбрана, вол.Ш, бр.7, јуни 2003
11. Ѓорђевић Обрен, *Лексикон безбедносџи*, Београд, 414
12. <http://www.vj.yu/struktura/index.htm>
13. <http://www.vj.yu/odredbe/zakon.htm>
14. <http://www.gov.yu/start.php>

²⁸ Милошевиќ М., *Сисџем државне безбедносџи*, Полицијска Академија, Београд 2001, 404

²⁹ Безбедносна информативна агенција е под инџиренци на Парламентот. Тој ја контролира преку ЈОдборот за безбедност со што се остварува цивилната контрола над нејзината работа.

³⁰ Матијашевиќ С., *Војнообавештајна служба у сисџему безбедносџи земље*, во Војна безбедност, број 1/74, 54

СОВРЕМЕН ПРИОД ПРИ МОДЕЛИРАЊЕТО НА СЛОЖЕНИ БОРБЕНИ ДЕЈСТВА

Славко АНГЕЛЕВСКИ

Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ - Скопје

Апстракт: Во илудој се презентирани основните поставки што го сочинуваат современиот приод при моделирањето на сложени борбени дејства. Поаѓајќи од специфичноста што се карактеристични за моделирање на современиот борбени дејства, илудоа земајќи ги предвид различните нивоа на резолуција, изнесени се тенденциите во идниот развој на моделиите на борбени дејства. Согледани се модели на борбени дејства со акцент на маневарската водење војна, насоките за идните истражувања во областа на моделирањето, модулариот дизајнирање на моделиите и интегрираните фамилии на модели.

Клучни зборови: модел, моделирање, симулација, модуларен дизајн, борбени дејства, резолуција, интегрирани фамилии на модели

MODERN APPROACH IN MODELING COMPLEX COMBAT ACTIVITIES

Abstract: In this paper basic postulates that form modern approach in modeling modern complex combat activities are presented. Starting from the specifics that characterize modeling of modern combat activities, taking in account different levels of resolution, tendencies in future development of models for combat activities are presented. After that, maneuver warfare models, directions for future investigations in the field of combat modeling, modular design of models, and integrated families of models are analyzed.

Key words: model, modeling, simulations, modular design, combat activities, resolution, integrated families of models

Вовед

Изведувањето борбени дејства, разгледувани како сложен социо-технички систем, претставува комплексна појава. Се работи за стохастички, нелинеарни,

дискретни и повеќестепени процеси, што се одвиваат за ограничено време и на одреден простор. Со текот на ваквите процеси може да се управува со помош на технички системи (различни видови вооружување и специјална опрема) и примена на различни доктрини и тактики на дејство од страна на учесниците во конфликтот (луѓето), секогаш земајќи го предвид противдејството на противничката страна. Сите борбени системи што се вклучени во текот на борбените дејства, по правило, се сложени и проучувањето на нивното однесување во практиката е скапо и сложено, а често и невозможно.

Специфичности при моделирањето на борбени дејства

Матеметичкото моделирање на одреден процес се состои во изнаоѓање математички релации со помош на кои се изразува функционирањето на системот. Математички гледано, процесот е одреден со почетната состојба на системот (почетни услови) и со релации за однесувањето на системот во текот на времето (промена на состојбата на системот).

Борбените дејства може да се разгледуваат како комплексен процес. Ваквиот процес зависи од голем број влијателни фактори, при што негови основни карактеристики се [1]:

- организиран судир на две спротивставени страни, при што можат да бидат вклучени и други страни во судирот (сојузнички сили, вооружени фракции, терористички организации, невладини и хуманитарни организации, мировни сили и слично);
  - случајни параметри во процесот (стохастички процес);
  - состојбата на системот се менува во скокови и нелинеарно (дискретен многуетапен и нелинеарен процес);
  - се користат различни видови вооружување (што сами по себе како поединечни системи се сложени);
  - учество на луѓе (моделирањето на однесувањето на човекот во борбена ситуација е посебен проблем);
  - отежната координација помеѓу силите што учествуваат во изведувањето на борбените дејства;
  - целта е дефинирана однапред и е во функција со силите, просторот и времето;
  - просторот и времето се ограничени и се во функција со целта и силите;
- и
- ангажираните сили се однапред одредени и се во функција со целта, просторот и времето;

Системот преминува од една во друга состојба по одредени закони, што се изразуваат со математички релации. Најчесто, релациите се во функционална зависност од следната состојба S_{n+1} во однос на претходната

состојба на системот S_n , при што уште се јавуваат параметри на управување и влијание на случајни фактори. Промената на состојбата на системот во услови на изведување на борбени дејства може едноставно да се моделира на следниот начин: ако сите сили што учествуваат во одредено борбено дејство во моментот на добивањето на борбена задача се набљудуваат како почетна состојба на системот (S_0), тогаш завршетокот на борбените дејства може да се набљудува како следна состојба (S_1). Преоѓањето на системот од состојбата C_0 во состојбата S_1 е процес со кој треба да се раководи. Каква ќе биде состојбата S_1 најмногу зависи од системот за раководење и командување ($C2$ – *Command and Control*), при што етапи на процесот се: планирање, организирање, командување, координација и контрола. Ваквиот процес може математички да се претстави преку релацијата:

$$S_{n+1} = f(S_n, C2, \Sigma U_i), (n=1, 2, \dots)$$

каде ΣU_i ги претставува условите (надворешните влијанија) што влијаат врз изведувањето на процесот, а тука спаѓаат: бројот и видот на вооружување што го поседуваат и користат учесниците во борбените дејства (технички фактор), карактеристики на теренот на кој се изведуваат борбените дејства и атмосферските и климатските услови на бојното поле (фактор простор), состојба на учесниците во судирот (човечки фактор) и останати фактори што во зависност од конкретната ситуација и можат да имаат помало или поголемо влијание врз текот на борбените дејства.

Процесот на изведување борбени дејства претставува сложена појава што зависи од голем број влијателни фактори. Како најзначајни фактори што влијаат врз процесот на изведување борбени дејства и што мораат да се земат предвид при неговото моделирање, се следните [1,3,4]:

- бројот и видот на вооружување што го поседуваат и користат учесниците во борбените дејства од сите страни што учествуваат во конфликтот;

- карактеристики на теренот на кој се изведуваат борбените дејства, при што најголемо влијание имаат:

- формата на теренот (релјефот);
- покриеноста на теренот со вегетација;
- видот на почвата;
- инфраструктурата (патишта, згради и останати фортификациски објекти);

- атмосферски и климатските услови на бојното поле, како што се:

• вид и интензитет на атмосферските појави (врнежи, магла, ветер и слично);

- време на денот и ноќта и годишно доба;
- температура, притисок и влажност на воздухот;
- состојба на учесниците во судирот:
- здравствена состојба;
- замор (претходно изведување на одредени активности);
- обученост и извежбаност;
- морал;
- вид борбена активност (напад, одбрана, маневар и слично);
- специфичноста на изведување на борбените дејства, вклучувајќи ги концепциите и процедурите за употреба, за различни видови на единици (пешадиски, моторизирани, оклопни, артилериски и слично);
- состојбата и карактеристиките на системот за раководење и командување и системот за комуникации;
- останати фактори кои во зависност од конкретната ситуација, можат да имаат помало или поголемо влијание врз текот на борбените дејства.

Моделот на борбени дејства се користи за репрезентација на основните борбени процеси, како што се: огнено дејство (употреба на различни видови на вооружување и согледување на ефектите), мобилност, разузнување, логистика и раководење и командување, со цел да се проценат одредени излезни параметри за текот на борбените дејства (загуби, трошење на ресурси, освојување на терен и слично) [3].

Минималниот модел со помош на кој може да се симулира изведување на борбено дејство во реално време и на ниво на ентитети мора да ги содржи следните математички модели и алгоритми [1,3]:

– алгоритми за **маневар** (движење), што подразбира земање предвид на параметрите на теренот и околината (атмосферски и климатски), физичката подготвеност и извежбаност на војниците или состојбата и карактеристиките на транспортните средства и слично;

– алгоритми за **веројатноста на погодување и уништување (нанесување загуби на противникот)**, што подразбира земање предвид на параметри за секој вид вооружување, специфична муниција, обученоста на послугата и слично;

– алгоритми за **следење на логистичките ресурси**, што подразбира земање предвид на параметри за залихите, можностите за снабдување и дотур, брзината на трошење на поедини ресурси и слично; и

– алгоритми за **можностите за извидување (откривање на противникот)**, што подразбира земање предвид на параметрите на теренот и околината (атмосферски и климатски), обученоста на војниците и карактеристиките на средствата и опремата за набљудување.

Различни нивоа на модели на борбени дејства

Симулациските модели на сложени борбени дејства (или сложени кризни ситуации) овозможуваат корисни согледувања во разрешувањето на многу проблеми од доменот на военото раководење и менаџирањето на кризни ситуации. При дизајнирањето на ваквите сложени модели се прават обиди да се постигне што е можно поверна репрезентација на текот на борбените дејства. Во зависност од сложеноста на воените формации што учествуваат во изведување на борбени дејства се градат модели со различно ниво на деталност во репрезентацијата на објектите што се предмет на симулацијата, а притоа и самите модели се со различен ниво на резолуција. За моделирање на дејствата на воени формации од понизок ниво, а со цел да се постигне поголема веродостојност на нивното претставување, се користат модели на ниво на ентитети и со висока резолуција. Меѓутоа, за моделирање на дејствата на сложени воени формации, составени од голем број ентитети чие однесување треба да се моделира, а со цел да се овозможи симулацијата да се одвива во рамките на можностите за процесирање што ги дозволува хардверската конфигурација на компјутерот и потребното време за нивна егзекуција, се користат агрегирани симулациски модели со ниско ниво на резолуција.

Во моделите на борбени дејства со висока резолуција прикажувањето на детален поглед на текот на нивното изведување се постигнува со репрезентација на секој индивидуален учесник како засебен ентитет. Притоа, секој ентитет има свои бројни атрибути што ја дефинираат неговата уникатна позиција во рамките на воената формација, неговото уникатно перципирање на бојното поле и непријателот, неговите способности и неговите активности во секој момент од симулациското време. Процесот на изведување борбени дејства е претставен како декомпозиција на високо-резолуциски секвенци на настани и активности. Комплексниот механизам за претставување на времето во текот на симулацијата ги координира секвенците на настани за бројните учесници во борбеното дејство и на тој начин може да се моделираат суптилните елементи на комплексната структура [10].

Покрај бројните предности, постојат одредени недостатоци во пристапот за креирање на високо-резолуциски модели. Ваквите модели се реализираат преку големи и комплексни компјутерски програми, што се скапи за развој, одржување и користење. Исто така, ваквите модели се вообичаено стохастички, што подразбира користење на репликации за да се обезбедат одговори за симулираните борбени дејства. Ако се сака да се моделираат дејствата на поголеми борбени единици (формациски состави) на ниво на бригада и повисоко, тогаш големиот број индивидуални учесници во борбените дејства и бројот на системи на вооружување оневозможува прикажување и

одржување со доволно добра резолуција на секој поединечен ентитет. Ова води кон тоа моделите на ова ниво да ја жртвуваат деталноста на приказот во интерес на формирањето на комплетен приказ за текот на борбените дејства.

Поради горе наведените причини, се пристапува кон агрегација на индивидуалните учесници во борбените дејства и системи на вооружување во рамките на одреден формациски состав (воена единица). На ваков начин се градат агрегирани симулациски модели со ниско ниво на резолуција, со што се овозможува моделирање на сложени борбени дејства (*large-scale military operations*), при што бројот на ентитети што се симулираат се сведува на ниво со кое може да се менаџира. При ваквиот начин на моделирање, секогаш треба да се има предвид дека потполно ќе се измени описот на некои од основните борбени процеси.

Тенденции во идниот развој на моделите борбени дејства

Идните борбени дејства ќе бидат уште посложени и со поголем број влијателни фактори во однос на класичните модели на борбени дејства каде се разгледува судир на две спротивставени страни во локални услови. Ова особено се однесува на изведување комбинирани мултинационални воени операции. Со цел да се изведува обука на командите, штабовите и единиците за изведување вакви операции мора да се изградат модели што ќе овозможат симулација на изведувањето на сложени воени операции од голем размер (*Large – Scale Military Operations*).

Симулациите на идните сложени воени операции треба да овозможат поддршка на здружени команди (мултинационални командни структури што раководат со борбени дејства на повеќе видови и родови на вооружените сили, вообичаено компонирани од единици на повеќе сојузнички армии), здружени сили за изведување на одредени задачи (*Joint Task Force*), планирање на операции, интероперативност, обука и извежбување за организација и планирање на брзо реагирање во кризни ситуации. Дизајнирањето на систем што ќе биде способен да овозможи обука за такво ниво на борбени дејства треба да биде составен од комплексен збир на интеракции и самата симулација мора да се изведува како “дистрибуирана”, што подразбира поврзување на повеќе одвоени локации преку компјутерска мрежа [4].

Современите воени операции од високо ниво, што вообичаено се со ниска резолуција (како што се оние на ниво на бригада, дивизија, корпус или здружено воиште), за да може да бидат квалитено моделирани и симулирани треба да се имплементираат агрегирани (збирни) модели во просторот на состојбата (*aggregate state-space models*), што се многу пошироки во однос на Ланчестеровиот модел [2]. Основната претстава кај ваквите модели е

согледувањето дека состојбата на системот (двете спротивставени страни, нивните стратегии и опкружувањето во кое се изведуваат борбените дејства) може да биде многу поверно претставена преку збир на варијабли кави што се број на луѓе и борбени средства во одредена област и фактори на теренот што ја карактеризираат областа, отколку преку локацијата и моменталното однесување (акции) на сите индивидуални ентитети (поединечни војници или борбени средства). Вообичаено, симулацијата во ваков случај се користи за генерирање на предвидената идна состојба на системот како функција на сегашната (агрегирана) состојба. Исто така, при погенерални формулации може да се генерира “мемориски ефект” на претходните состојби. Сепак, варијаблите што влијаат при ваквото предвидување не се само јачината на силите ангажирани во судирот (што се однесува помалку или повеќе на скалирана јачина во едноставните Ланчестерови равенки). Наместо тоа, предвидувањето на промените во состојбата на системот зависат од многу други фактори како што се: теренот, одбранбените подготовки, изложеноста на боковите на воените формации, стратегијата, тактиката на употреба на силите и слично.

Една многу важна промена на состојбата на системот, што вообичаено се случува на крајот на одредени временски периоди или кога ќе се случат одредени значајни настани, претставува промената на стратегијата или тактиките за употреба на силите (на пример: донесување одлука за контранапад или повлекување ако претходно силите биле во одбрана, преземање маневар со зајакнувањето кон делот од борбената линија каде се појавиле проблеми и противникот преземал иницијатива и слично). Во такви ситуации точно е дека загубите, што се јавуваат во зоната на блискиот допир помеѓу копнените страни во судирот и во дадениот временски момент, понекогаш може да се апроксимираат преку локална примена на Ланчестеровиот модел или со користење на генератор на резултатите од локални борбени дејства. Меѓутоа, во вакви ситуации “коэффициентите” што притоа ќе се користат ќе бидат во потполна зависност од дадената ситуација, односно ќе зависат од многу други варијабли на состојбата што се менуваат во функција од времето (Allen 1992, 1995) [5,6]. Ова значи дека симулацијата не треба да се одвива како решавање на Ланчестеровите равенки со константни коефициенти и покрај тоа што понекогаш симулацијата може да генерира однесување што е многу слично на она генерирано од страна на модел со користење на овие равенки, што се јавува како резултат на нивната локална примена.

Долго време се сметала за логична хипотезата дека само во релативно агрегирана блиска борба, што се одвива во одредена зона од воениот конфликт, ќе има исход што може задоволително да се апроксимира со помош на равенка

од агрегиран (збирен) модел за просторот на состојбата (*aggregate state-space model*). Тука, се мисли на равенка што ја поврзува промената на јачината на страните во судирот (како последица на губитоци) поради влијанието на различни варијабли за состојбата на системот и траењето на временскиот чекор, со користење на почетни (иницијални) вредности на варијаблите за состојбата во секој временски чекор и третирање на учесниците во судирот како "сите" да се наоѓаат на иста локација [2]. Ваквата хипотеза сигурно нема да вреди за судир од ниско ниво (на пример: кога се врши проценка на ефикасноста на алтернативни системи на вооружување при нивна употреба во директен судир). Вредноста на ваквата хипотеза исто така зависи од постоењето на повеќе дискретни микропроцеси (концентрација и противконцентрација на сили, поставување заседи и повлекување, остварање оган и примена на мерки на заштита од непријателски оган и слични процеси), што во текот на временскиот чекор и при повеќе повторувања на блиски борбени судири на боиштето се сведуваат на нешто поедноставно. Вака агрегираниот резултат може, но и не мора, да кореспондира со Ланчестеровиот квадратен закон, законите на линеарноста или нешто слично. Сепак, не е дозволено преголемо поедноставување, бидејќи секогаш на едната или другата страна ќе постои одредена асиметрична предност што ќе може да се експлоатира поради повеќемодалните ефекти на веројатноста.

Имајќи го предвид изнесеното, се доаѓа до прашањето: кога и каде различните агрегирани (збирни) модели за состојбата на просторот овозможуваат добра апроксимација на феноменот на сложени борбени дејства. Притоа, не е најпогодно да се донесува широк заклучок, бидејќи контекстуалните детали нејмногу одредуваат кога и какви агрегации имаат смисла.

Моделите на борбени дејства со акцент на маневарско водење војна

Оценувањето на одреден модел дека е премногу "Ланчестерски" често може да доведе до погрешен заклучок, она што треба да се критикува кај моделите, што и денес се во употреба, е тоа што тие оригинално се дизајнирани поаѓајќи од таканаречената "перспектива на губитоци", одосно клучен модел е моделот за пресметка на губитоците (*attrition model*). Ваквиот приод во развојот на моделите води кон создавање на слика за војната (борбените дејства), при изведување на копнени операции, како едноставно фронтално спротивставување "човек на човек" (англиски "*Head-on-Head*"), при што двете спротивставени страни се борат се додека едната не ја уништи другата [2]. Ова е спротивно од "маневарската перспектива" во која се заговара пристапот дека воената кампања се состои од маневрирање на силите на двете

спротивставени страни со цел тие да се доведат во поповолна позиција или да се извлечат од несакани (неповолни) ситуации. Понекогаш, со помош на стратегијата на маневар може да се извојува победа без изведување на борбени дејства со тешки загуби, бидејќи едната од стрните се нашла во позиција на неповолна поставеност и најверојатно ослабена поради губење на критични капацитети, или колабирање на системот за раководење и команднување поради растуруениот (несреден) борбен поредок. За жал, стратегијата и маневарот често се поедноставуваат во моделите и студиите базирани на таканаречената "перспектива на губитоци" и спротивставување "човек на човек" [6].

Во текот на осумдесеттите години од минатиот век дизајнирани се модели што го фокусираат своето внимание на варијаблите за состојбата на ситемот поврзани со стратегијата за употреба на вооружените сили, претставувајќи ги нив експлицитно во аналитичките воени планови што вклучува контингенти за поедини родови на војската и други прилагодувања (пример за тоа е "*RAND Strategy Assessment System -RSAS*" модел развиен во САД) [10]. Ваквиот модел, исто така го подобрува испитувањето на фактори што не се поврзани со загубите на бојното поле, како што се: оперативно изненадување, бочни стратегиски операции, квалитивни последици од борбеното ангажирање на одредени сили и средства, зависноста на ефективноста на употребата на сили од резервниот состав (пополна со резервни воени обврзници) во зависност од времето за обука пред нивното ангажирање и видот на ангажирање што се бара од нив, како и многу други слични фактори.

Подоцна се дизајнирани маневарски ориентиран модели засновани на објектно-ориентирано програмирање и напредна графика (*Hillested* и *Moore*, 1996) [7]. Покрај другите карактеристики тие се засноваат врз користење на разгранети компјутерски мрежи и примена на методологија за корелација помеѓу силите за планирање на оперативни маневри.

Ниеден од претходно споменатите модели не може да се смета дека е потполно успешен, односно секој од нив има одредени недостатоци. Дури и оние модели што се маневарски ориентиран понекогаш се користат на начин што во суштина ја редуцира претставата за војната (борбените дејства) на нешто што личи на поедноставено прикажување на загубите во текот на воениот судир. Сепак, постоењето на ваквите модели и спроведувањето студии со помош на нив демонстрира дека усовршувањето на моделирањето на борбени дејства е суштински понапреднато во однос на моделите и студиите базирани на таканаречената "перспектива на загубите" и спротивставување "човек на човек" што понекогаш сугерира примена на Ланчестровите равенки. Исто така, значајно е да се напомене дека и постарите модели можат да се

користат креативно и да овозможат реално прикажување на борбените дејства и тоа не само во рамките на операциски испитувања, туки и за потребите на оперативните команди (како пример за тоа може да послужи користењето вакви модели од страна на Централната команда на САД во подготовките на операцијата "Пустинска луња" во рамките на војната во Персискиот Залив). Повеќе за ова може да се најде во написите од Bracken (1995) [8].

Идни истражувања во областа на моделирањето на борбени дејства

Во изминатиот период е направено многу во развојот на методологијата и техниките за моделирање и симулација на борбените дејства (воени симулациски модели). И покрај тоа што многу од критиките на постојните модели на борбени дејства понекогаш се претерано строги, сепак постои консензус помеѓу познавачите од оваа област дека тие имаат значителни недостатоци.

Според согледувањата изнесени во литературата [2, 5], основните проблеми со кои се соочуваат постојните воени симулациски модели се следните: (1) тие се премногу агрегирани (*overaggregated*); (2) имаат поедноставена или воопшто немаат репрезентација на системот што го вклучува раководењето, командувањето и водењето информатичка војна (*C4I - Command, Control, Communications, Computers and Intelligence*); (3) во најчест случај се детерминистички; (4) имаат премала репрезентација на оперативните концепти, планирањето и командувањето; и (5) имаат мала можност за карактеризирање на високо нелинеарни воени операции што најчесто ќе се изведуваат во иднина.

За да се подобрат агрегираните модели на борбени дејства, истите треба да бидат засновани или да се деривираат од повеќе микроскопски теории и експерименти, вклучувајќи и "симулациски експерименти" спроведени на модели со висока резолуција. Ова сепак, не значи дека секогаш нужно мора агрегираните модели да бидат деривирани од модели со висока резолуција, понекогаш некои од агрегираните равенки можат да бидат засновани на Ланчестеровиот квадратен закон или некои други општи закони, бидејќи овие равенки можат да бидат корисни и да важат како опис на агрегирано ниво во одредени борбени услови кога поедноставеното прикажување на борбените дејства е задоволително [2].

Понатамошното усовршување на моделите го овозможува напредокот на компјутерската технологија и информатичките науки, што овозможува изведување сложени симулации на ниво на ентитети (*entity-level simulations*). На искористувањето на овие можности треба да им се даде приоритет во понатамошните истражувања во оваа област.

И понатака важна улогата ќе имат различните агрегирани модели за просторот на состојбата (*aggregate state-space models*), при што треба да се направат напори за воспоставување на подобро и пореално засновување на претпоставките што се користат во овие модели. На пример, многу од факторите на теренот (просторот воопшто како фактор на борбените дејства) што се користат во моделите воспоставени се од порано кога поради технолошки проблеми (слаби можности на компјутерската техника што тогаш се користела) било невозможно да се изведуваат пресметки со кои ќе се овозможи висококвалитна симулација со висока резолуција (користење на голем број детали во симулациите) за да се овозможи идентификација на добра агрегирана репрезентација. Исто така, претпоставките за детерминистичкото агрегирано однесување само се делумно земани предвид, поради неможноста да се направат голем број пресметки од причини претходно наведени (поврзани со слабите можности на постарата компјутерска техника). Ова доведува до тоа мултимодалните дистрибуции да се агрегираат во нешто многу поедноставено, што понатака би можело да се третира преку детерминистички равенки (со дополнително додавање анализи за неизвесноста само за поедини ситуации), што во суштина претставува разумна хипотеза за борбени дејства од високо ниво, само што ментално не може да се знае кога оваа хипотеза е точна. Во секој случај, нови истражувања во овие области се потребни [5, 8].

Врз основа на согледувањата на повеќе експерти од оваа област презентирани во студии за идниот развој на моделите на борбени дејства [2], во иднина се става акцент на работата во следните области со цел да се подобри квалитетот на моделирањето на современите борбени дејства:

- *Мултирезолуциско моделирање* - применето не само на ентитетите, туку и на физичките и процесите на раководење и командување (*C3*), со нагласок на градење фамилии интегрирани модели со различни нивоа на резолуција;

- *Експлицитни модели за донесување одлуки* - што би го репрезентирале резонирањето и однесувањето на командантите на различни нивоа, притоа рефлектирајќи ги на природен начин замислите за изведување акции (*courses of action*), плановите за употреба на силите и исправките што ги вршат командантите во замислите за дејство;

- *Различни начини на репрезентација на неизвесноста* - вклучувајќи користење на дистрибуции на веројатноста, а понекогаш и алтернативи со користење на фази логика (како на пример *fuzzy-set* концептите), применувајќи го претходното дури и во моделите на агрегирано ниво;

- *Способности за објаснување* – со што би се поврзало симулираното однесување со одредени ситуации, вредности на параметри, правила и

алгоритми, како и соодветни концептуални модели;

- *Комбинирани модели за изведување на воени иџри* - што би биле интерактивни, автоматизирани или селективно прекинливи (на пример: само за одлуки од највисокото ниво на командување);

- *Тестирање на нови доктринарни концепции* - за што се потребни нови ентитети, атрибути и процеси;

- *Различни видови модели* - системите за симулација на борбени дејства треба да содржат различни видови модели, почнувајќи од општи модели за состојбата на просторот (*state-space models*), па до поедноставни од видот на Ланчестерови равенки, модели на ниво на ентитети, генератори на резултати од борбени дејства и агент-засновани модели. Ова треба да овозможи нивно користење за најразлични потреби, како што се статистички анализи, генерирање на соодветни просторни опкружувања, манипулација со симболи и генерички алгоритми. Моделите треба да го поддржуваат маневарскиот начин на водење војна во нелинеарни услови, водење војна во урбани средини и прилагодливост кон различни концепти на раководење и командување прилагодени на новата информатичка ера.

- *Прилагодливи збирови модели (Tailored assembly)* – системот за симулација треба да го олесни креирањето на прилагодливи модели, вклучувајќи и релативно едноставна примена на моделирањето и симулациите за специфични апликации и механизми за модификација на постојните модули.

Модуларно дизајнирање на моделите борбени дејства

Последната од наброените насочници за понатамошен развој на технологијата за моделирање на современите борбени дејства има најголема важност и треба посебно да се потенцира. Со развојот на софтверската технологија во последните две децении овозможено е усмерување на главните напори во развојот на моделирањето и симулациите во правец на чести адаптации на моделите, нивна специјализација и можност за подобрување на секој од постоечките модули засебно (модуларен пристап во дизајнирањето, адаптацијата и надградбата). Пристапот треба да биде таков што ќе се тежнее кон составување (дизајнирање) на вистинскиот (соодветен) модел од веќе постоечки и испробани модули, а не секој нареден пат да се почнува од почеток со дизајнирање на комплетно нов модел.

Модуларниот дизајн на моделите на борбени дејства е есенцијален и неговото креирање може да се олесни со примена на објектно-ориентираните методи. Постоенето на сеопфатна библиотека на модули овозможува да се врши промена на репрезентацијата (перспективите) од една апликација во друга без големи измени и прилагодувања за да се прилагоди постојната

хиерархија за одредена специјална намена. Со помош на соодветна конфигурациска контрола и документација, секоја добро замислена пренамена (прилагодување) ќе овозможи користење на постојните модели за друга намена во иднина.

Теоријата и алатките што ги поддржуваат интегрираните фамилии на модели имаат постојан, меѓутоа спор напредок. Друг проблем претставува фактот што ваквиот приод не им е најдобро познат на поголемиот број специјалисти што се занимаваат со примената на моделирањето и симулациите за воени потреби. Раните работи на теоријата за агрегација на економските системи датира од раните шеесети години (*Simon и Ando, 1971*). *Cale (1995)* дава преглед на резултатите од агрегираната теорија во симулациски контекст на екосистемите. Во оваа теорија се дадени условите под кои одредена грешка може, или не може, да се очекува како резултат на агрегацијата. Бидејќи, набројувањето е генеричко може да има примена во многу воени ситуации. Техниките за модуларна конструкција на модели овозможуваат поставување на основа за конструкција на фамилии на модели во генерички контекст (*Zeigler, 1993*) [9].

Мултирезолуциско моделирање и интегрирани фамилии на модели

Следната генерација на модели на борбени дејства (воена примена на моделирањето и симулациите) треба така да биде дизајнирана да овозможува градење на интегрирани фамилии на модели со различни нивоа на резолуција. Ваквиот пристап бара доста теоретски напори што вклучуваат математичко моделирање, софтверски инженеринг и што е можеби најважно длабоко разбирање на феноменологијата поврзана со проценката како моделите со различна резолуција треба, или не треба, да се користат. Ваквиот пристап треба да биде доминантен во идниот развој, меѓутоа да се имплементира и во актуелните системи што се користат за симулација на борбените дејства [2].

Причините за примената на мултирезолуциско моделирање се повеќе, меѓутоа тие најмногу се поврзани со фактот дека секогаш треба да се врши интеракција со реалниот свет преку повеќе различни нивоа на резолуција. Зависноста од ниска резолуција е во следните ситуации [8]: (1) иницијално навлегување во суштината на проблемот; (2) разбирање на целината без изгубување во множеството на детали; (3) брзо разбирање на проблемот; (4) анализа на можностите во присуство на неизвесност; (5) користење на информации со ниска резолуција; (6) помош при калибрацијата на моделите со висока резолуција. Исто така, потребни се модели со висока резолуција од следните причини: (1) за разбирање на фундаменталните проблеми; (2) за

симулација на "реалноста" и креирање виртуелни лаборатории за проучување на феномени што на поинаков начин не можат да бидат простудирани (на пример: опсегот на можните борбени дејства и понатамошниот тек на војаната); (3) за користење на информации со висока резолуција; (4) помош при калибрацијата на моделите со ниска резолуција.

Потребата од модели со различни нивоа на резолуција нема да биде повеќе неопходна само поради тоа што се зголемуваат можностите и капацитетот на компјутерите. Причина за тоа е повеќе што се зголемува потребата да се разбере односот помеѓу феномените на различни нивоа, што во практиката значи разбирање како моделите на различни нивоа треба да се однесуваат и комуницираат еден со друг.

Од претходното, произлегува неопходноста за *поврзување* на моделите со различна резолуција. Ваквото поврзување може да се направи со помош на софтвер, така што еден модел од другиот (со различен ниво на резолуција) ќе ги превзема податоците електронски, или размената на податоци ќе се врши "оф-лајн" при што човекот ќе ги превзема податоците од едниот модел и ќе ги внесува во другиот, често прикачувајќи им одредена порака во текот на трансферот.

Следно на што треба да се обрати внимание е изградбата и користењето на *фамилии на модели* [2]. Ова е поготово погодно ако постојат претходно изградени добри модели, при што би било потребно само да се врши дополнување на базите на податоци што ги користат моделите со новосознаените информации. Ако се претпостави дека треба да се реализира проект во кој треба да се конструира нов модел, што треба да задоволи одредени барања и подржува постигнување на точно дефинирани цели, во таков случај се користат модели од постоечката база на модели и истите служат како компоненти за изградба на новиот модел. Притоа, за синтетизирање и составување на новиот модел компонентите треба правилно да се компонираат.

Претходното, наведува на фактот дека не треба секогаш да се поаѓа од почеток во создавањето на моделите на борбени дејства, ваквиот пристап би значел губење на премногу време. Секогаш треба да се има предвид дека многу успешни генерации на модели се развиени во минатото, вклучувајќи ги и овие што денес се во употреба. Денес, со напредокот на *објектно-ориентирано и и дизајн и програмирање* создадена е технологија што подржува создавање библиотеки на модели. Во ваквиот случај моделите се складираат во *бази на модели*, при што самите модели можат повторно да бидат повеќекратно користени.

Со напредокот на дистрибуираните симулации се менуваат и потребите. Се појавува потреба да се поврзат различни модели, често и со различна

резолюција, и да се овозможи нивно заедничко функционирање во реално време. Со зголемувањето на моќта за процесирање кај компјутерите, се појавува интерес да се вршат анализи со модели што вообичаено работат со едно ниво на резолуција, меѓутоа повремено можат да повикуваат потпрограми (*суброутини*) со повисок ниво на резолуција.

Постојат повеќе причини за работа со повеќерезолуциски модели во рамките на опкружувањето на напредните дистрибуирани симулции (*Advanced Distributed Simulations - ADS*) [9]. Една од целите е да се избегне користењето на модели со висока резолуција, освен во ситуации кога е неопходно да се: (1) надгледува мрежата и компјутерските ресурси; (2) поеднооставување и забрзување на подготовката на сценариото; (3) намалување на бројот на операторите потребни за изведување на симулацијата; (4) зголемување на брзината на извршување на симулацијата; (5) поеднооставување на подготовката и извршувањето на содржини што се дел од симулацијата, а се од понизок приоритет, со што се овозможува детално и ауторитативно претставување на содржини што се од висок приоритет.

Заклучок

Сите борбени системи што се фклучени во текот на борбените дејства по правило се сложени и проучувањето на нивното однесување во практиката е скапо и сложено, поради што борбените дејства може да се разгледуваат како комплексен процес, составен од голем број компоненти. Ова придонесува процесот за моделирање на борбени дејства да претставува многу сложена постапка.

Воените операции во текот на последните триесет години се трансформираа од конвенционални модели за изведување борбени дејства со релативно добро познавање на начинот на кој ќе дејствува противникот, во борбени активности кога времето за подготвување на адекватен одговор на сложените кризни ситуации е драстично намалено, зголемена е неизвесноста и зголемени се барањата за прецизно планирање и егзекуција на воените акции во ограничен временски период. Поради овие причини, во изминатиот период многу е направено во развојот на методологијата и техниките за моделирање и симулација на борбените дејства, односно развојот на воени симулациски модели.

Понатамошното усовршување на моделите на борбени дејства го овозможува напредокот на компјутерската технологија и информатичките науки, што овозможува изведување сложени симулации на ниво на ентитети (*entity-level simulations*), модуларно дизајнирање на моделите и формирање интегрираните фамилии на модели. На искористувањето на овие можности треба да им се даде приоритет во понатамошните истражувања во оваа област. Моделите треба да го поддржуваат маневарскиот начин на водење војна во нелинеарни услови, водење војна во урбани средини и прилагодливост кон различни концепти на раководење и командување прилагодени на новата информатичка ера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Smith, R. D. (2001), *Essential Techniques for Military Modeling & Simulation*, Proceedings of the 2001 Winter Simulation Conference, 07-10 December 2001, Washington DC, USA
2. Technology for the United States Navy and Marine Corps 2000-2035, Becoming a 21st-Century Force: *Volume 9: Modeling and Simulation*, http://www.nap.edu/html/tech_21st/msindex.htm
3. Najgebauer, A., Nowicki, T., Rulka, J. (2001), *The Method of Construction and Learning of Local Combat Generator*, Paper presented at the RTA/MSG Conference on "Future Modelling and Simulation Challenges", held in Breda, Netherlands, 12-14 November, 2001.
4. Dockery, J., Woodcock, A.E.R. (1993), *The Military Landscape Mathematical Models of Combat*, Published by Woodhead Publishing Ltd., Cambridge, England.
5. Allen, P. (1995), *The Need to Represent a Wide Variety of Battle Types in Air-Ground Combat Models*, Military Operations Research, 1(3):19-25, RAND, Santa Monica, Calif., USA.
6. Rowland, D., Speight, L.R., and Keys, M.C. (1996), "Maneuver Warfare: Some Conditions Associated with Success at the Operational Level", Military Operations Research, 2(3):5-16, USA.
7. Hillestad, R., Bennett, B., and Moore, L. (1996), *Modeling for Campaign Analysis: Lessons for the Next Generation of Models, Executive Summary*, MR-710-AF, RAND, Santa Monica, Calif., USA.
8. Bracken, J., Moshe, K., and Rosenthal, R. E. (1995), *Warfare Modeling*, published for the Military Operations Research Society, John Wiley and Sons, Danvers, Mass., USA.
9. Zeigler, B., Bernard P. (1993), *A Systems Methodology for Structuring Families of Models at Multiple Levels of Resolution*, Variable Resolution Modeling Conference, Tucson, Ariz, CF-103-DARPA, RAND, Santa Monica, Calif., USA.
10. Caldwell, B., Hartman, J., Parry, S., Washburn, A., Youngren, M. (2000), *Aggregated Combat Models*, Operations Research Department, Naval Postgraduate School, Monterey, California, USA.

ПРИМЕНА НА АЛТЕРНАТИВНИТЕ ГОРИВА КАЈ ПОВЕКЕГОРИВНИТЕ МОТОРИ

Пеце МИЈОВСКИ

Министерство за одбрана - Скопје

Апстракт: Последниите години во областа на развојот на моторите со внајтрешно сојорвање, голема активност е насочена во правецот на создавање на повеќегоривен мотор. Под терминот „повеќегоривен мотор“ се подразбира такав мотор кој може рационално да користи повеќе видови на течни горива за моторите СВС.

Денес во сите индустриски развиени земји постојат современи конструкции на повеќегоривни мотори кои можат добро да стартираат и сигурно и трајно да работат со сите течни горива за моторите СВС. Овие мотори во главно се реализирани на база на постоечкиот стандардни Diesel мотори.

Како пресуден фактор за научно-техничкиот и стопанскиот развој се посочува рационалното користење на природните извори на енергија и заштитата на животната средина. За да се искористат рационално енергиите во Diesel моторите мора да се направат математички модели кои ќе ги симулираат стварните процеси на моторот и ќе ја дадат реалната оправданост на искористените енергии.

Експерименталното истражување е резултат на однесување и споредување на главните погонски карактеристики, појрошувачка на гориво и емисијата на чадност кај Diesel мотор 2F 112B, со користење на алтернативно гориво MER-биодизел и мешавина 20% MER и 80%D-1.

Клучни зборови: Дизел мотор, повеќегоривни мотори, алтернативни горива MER-биодизел, мешавина 20% MER и 80% D-1.

USAGE OF ALTERNATIVE FUELS IN MULTIFUEL ENGINES

Abstract: Last years, in the area of development of the IC engines, large activity is directed towards creating a multifuel engine. "Multifuel engine" is a type of engine, which can rationally use different kinds of liquid fuels.

In many industrial developed countries today exist contemporary construction of multifuel engines, which have power to start and work, save and permanently using flow fuels for IC engine. Those engines are almost realised on base of existent Diesel engine.

As a part of science, technical and economic development, natural source of energy take a place in living element protection. To use them making Diesel engine is need to make

mathematical model which can replace real process of the engine and give results as real diesel engine.

Experimental research is result of determinate and comparation of main characteristic on smoke emission from Diesel engine 2F112B, with use of alternative fuels MER-Biodiesel and mixture of 20%MER and 80% D-1. Mathematic model in high pressure part of cylinder cycle is made from two alternative fuels MER-biodiesel and natural gas.

Key words: *Diesel engine, Miltifuel engines, alternative MER-Biodiesel fuels, mixture 20% MER and 80%D-1.*

Вовед

Процесите и појавите во природата претставуваат различни облици на движење на материјата. Тогаш енергијата преминува од еден облик во друг. Познавајќи ги тие закони, на човекот му се дава можност да ги искористи во највисок степен. Повеќе години се користат процесот на согорување во МСВС, со претворање на хемиската енергија во топлинска. Во далечната 1897 година Дизел успеал да направи мотор, каде што горивото се палело во услови на висока температура и притисок. Тој мотор служел за испитување, а работел на петролеум. Тука горивото се внесувало во цилиндар со компримиран воздух околу 100 бар со помош на клипен компресор кој бил вграден на моторот. Овој мотор се усовршувал и со тек на времето го добил обликот на денешниот дизел мотор.

Повеќе од еден век експлоатацијата на енергенсите расте експоненцијално. При крајот на XIX век почнала експлоатацијата на нафтата и нејзините деривати. Резервите на светската нафта на ден 01. 01. 1992 година се проценуваат на 134,6 с 10⁹t. Може да се каже дека со ова темпо на експлоатација нафтата ќе постои за околу 30 - 40 години, под претпоставка да не се наоѓаат нови наоѓалишта. Логично е дека на овој проблем мора да се работи, пред да се менува конструкцијата на веќе постојниот мотор. Ова е една од основните претпоставки на успешна замена на фосилните горива со други видови горива. Второ по ред барање, но не и по значење е тоа што новите видови гориво треба да бидат обновени. Согледувајќи го овој проблем досегашните решенија треба да се бараат во воведување на природниот земен гас и неконвенционалните видови гориво на база на растителните масла, а долгорочни на база на водородот (веројатно во XXI век). Проблемот на загревање на Земјата, во последно време воведува и нови критериуми на перспективни горива.

Проблемот на производство, како и начинот на користење на дериватите на растителното масло како гориво за моторите со внатрешно согорување е стар повеќе од половина век. Волтон во 1938 предвидел неопходноста хемиска модификација на растителните масла за нивно користење како горива. За време на Втората светска војна, кинеските научници развиле постапка за дисконтинуално креирање на триглицеридите на растителните масла за производство, така наречен "био - бензин" и "био - дизел" од тунгово масло (семено масло од кинеско стебло *Aleurites Fordlii* Hemsky) и масло од репка. А некои воени постројки го користеле како гориво.

Кога станува збор за воведување на био - дизел во други земји може да се констатира дека во Европа се произведува значајна количина на биодизел:

- Германија -----	190 000	t/god
- Италија -----	106 000	t/god
- Белгија -----	100 000	t/god
- Франција -----	84 000	t/god

Овој податок е веродостоен за 1995 год. Наведените земји оствариле зголемување на производството и затоа во изминатите години производството било:

- Германија -----	466 000	t/god
- Италија -----	140 000	t/god
- Белгија -----	140 000	t/god
- Франција -----	414 000	t/god

Најголем напредок постигнала Франција при што се одразило и на нејзиниот мален увоз на нафтени деривати.

Потрошувачката на дизел горивото во Армијата на Република Македонија е голема, а сложената безбедносна ситуација во државата и извршувањето на задачите, а со тоа и борбената готовност не треба да дозволиме да биде намалена. Санкциите што би можеле да бидат спроведени, би оневозможиле увоз на нафтени деривати, затоа треба да имаме извор на енергенти кои нема да се потпираат на увоз, а притоа снабдувањето да биде континуирано.

Особини и примена на алтернативните горива

Сите горива за МЦБЦ се составени од јаглероводороди. Со варијација на бројот и меѓусебниот распоред на атомите водород и јаглерод во молекулата се добива голем број различни јаглероводороди со различни физички и хемиски својства. Некои од тие комбинации на водород и јаглерод прават гасно гориво, природен земен гас и течно обновено гориво, биодизел MER.

За да ги задоволи условите на употреба кај дизел моторите, горивото мора да ги исполнува следните услови:

- да има висока топлотна моќ, т.е. енергетски да е компримирано;
- лесно да се меша со воздухот при формирање на смесата;
- да има висока брзина на согорување, но не смее да согорува детонантно (експлозивно);
- да биде постојано при транспорт и складирање;
- при согорување да не формира состав кој е штетен за човековото здравје и деловите на моторот;
- да е наклонето кон самозапалување.

Тешко е да се најде такво гориво кое може да ги задоволи сите овие услови во потполност, но задоволувачките големини од овие услови даваат можност за употреба на такво гориво во *Diesel* моторите. Примери на такви горива се биодизел-MER горивата.

Производство и рафинација на растително масло од маслена репка

Испитувањата во светот покажале дека за производство на биодизел можат да се користат растителни масла: сончоглед, соја, пченкарни честици, памук, бадем, палма, масло од палмини семки, кокос, зелка, рицинус, арашид, но во Европа најчесто се користи маслото од репка.

Многу научници укажуваат дека видот на масло користен за производство на метилестер битно влијае на карактеристиките на овој тип на горива. Пронајдена е разлика во цетанските броеви на метилестер на различни растителни масла. Најголеми цетански броеви, преку 60, имаат метилестерот на база на маслото од репка и палма. Најмал цетански број имаат метилестрите на база на масло од соја, околу 45. Неповолна емисија на NO_x има метилестерот на маслото од репка во однос на метилестерот на маслото од палма.

Реден број	Маслени производи	Содржина на масло %
1	Копра (кокос)	65 + 68
2	Бабас	60 + 65
3	Сусам	50 + 55
4	Месокарп палма	45 + 50
5	Палмени коски	45 + 50
6	Арашид (кикирики)	45 + 50
7	Репка	40 + 45
8	Сончоглед	35 + 45
9	Маслинки	25 + 30
10	Памук	18 + 20
11	Соја	15 + 23

Таб. 1. Најважни маслени производи за добивање на масло

Кај нас маслената репка не се одгледува во некоја значителна количина, но ако анализите покажуваат некои важни предности тоа би било и кај нас основа за производство на биодизел гориво. Инаку репката е релативно продуктивно растение, а може да се одгледува и на лошо земјиште. Покрај тоа маслото од репка во некои земји го користат за исхрана.

Иако не се вбројува во масло со прв квалитет, семето на репката содржи и несакани соединенија глукозинолат (глукозит на изотоцијанат), кој со екстракција на маслото се концентрира во сачмите и така ја ограничуваат употребата за сточната исхрана. Ова делумно се избегнува со нови видови репки.

Од аспект на техничката примена на маслото од стари видови, поради високата содржина на еруковата киселина е многу поповолно. На квалитетот

на суровото масло влијаат многу фактори, но еден од најважните квалитети е семето на маслениот производ. Ако семето не е добро подготвено и складирано ќе дојде до промена на квалитетот и квантитетот на маслото и протеините во самото семе. За да се избегне сето ова семето мора добро да се исчисти од примеси и да се исуши под критичната влажност (за репка < 9%). Таквото семе може да се складира и чува за да не му се изменат особините (на пр. зголемување на влажноста).

Од суво и здраво семе, сурово масло може да се добие на повеќе начини и тоа со:

- а) пресување;
- б) екстракција и
- в) комбинација со пресување и екстракција.

Технологија на подготовка на маслото за метанолиза

За да се спроведе успешно алкохолизата (метанолиза) неопходно е растителното масло да се подготви. Маслото мора да биде потполно суво за оваа постапка (содржината на влагата да биде помала од 0,3%) со киселински број помал од 1. На ефикасноста на процесот влијание имаат и придружните материи во маслото. Тоа се фосфатиди кои мораат да се отстранат во фазата на подготовката. Постојат две постапки на подготовка на маслото и тоа:

- а) алкална постапка за неутрализација на маслото и
- б) физичка постапка на база на деацидификација со дестилација.

Примена на суровото растително масло на репка како гориво за дизел моторите

Примерите од минатото покажуваат дека чистото растително масло не може да се користи во дизел моторите. Во Србија и Црна Гора поточно во Војводина постоеле обиди суровото растително масло како и смеса со Д-1 да се користи како алтернативно погонско гориво во земјоделието, главно за погон на тракторите. Таа смеса е наречена "биодизел" гориво. Најмногу се мешало маслото на сојата со дизел горивата во однос 30 : 70% до 50 : 50%. Со користење на оваа смеса се појавиле одредени потешкотии кои манифестираат смалување на моќноста на моторот, оштетување на клиповите, клипните прстени, пречистувачите, прскалките, лошото подмачкување на моторот и др. Заклучено е дека користењето на растителното масло за постојаните тракторски мотори е штетно. Ова посебно се забележувало кога количината на растителното масло во смесата е поголемо од 10%. Причината е високата вредност на вискозност, густината и содржините на несаканите материи за согорување (глицерин, смоли и сл.) на суровото растително масло.

Постојат можности суровото растително масло да се користи за задвижување на моторите со внатрешно согорување, но тогаш мора да се модифицира конструкцијата на моторот за да се прилагодат физичко - хемиските својства на ова алтернативно гориво. Работите кои треба да се извршат се: замена на пречистувачите, вградување на догревачи на горива, прилагодување на системот за впрскување на горива, примена на мотор со вртложна комора и сл.

Технологија на производство на метилестер од растителните масла на репките

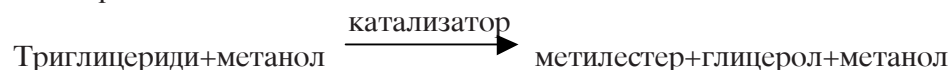
Може да се констатира дека основниот проблем што не може да се користи суровата растителна маст како гориво во *Diesel* моторите е тоа што има поголема молекуларна маса во однос на јаглероводородите како главни компоненти на дизел горивото D-1. Молекуларната маса на јагленоводорите во дизел горивото D-1 е околу 300, а триглицеридите на растителните масла и анималните масти имаат скоро три пати поголема молекуларна маса.

Поголемиот вискозитет кај растителните масла отколку кај дизел горивото D-1 доаѓа од поголемата молекуларна маса и различната хемиска структура. Во таб. 2. прикажани се вредности на кинематскиот вискозитет за некои растителни масти.

Реден Број	Масла	Кинематска вискозност (m ² /s) при 313, 15° K
1	Етанол	1,2 · 10 ⁶
2	Дизел D-1	3,9 · 10 ⁶
3	Дизел сончог. масло 50 : 50	10,9 · 10 ⁶
4	Масло од соја	32,6 · 10 ⁶
5	Сончогледово масло	33,5 · 10 ⁶
6	Минерално масло SAE 50	270 · 10 ⁶
7	Масло од репка	37,5 · 10 ⁶

Таб. 2. Вискозитет на некои растителни масла и дизел горива D-1

За примена на метилестер, првата реакција која се користи на "биодизелот" е алкохолизата (метанолиза) која користи метилалкохол. Реакцијата метанолиза се одвива со вишок на метанол и употреба на катализатор.

Може да се види дека вредноста на молекуларната маса на добиените производи се приближуваат на молекуларната маса на дизел горивата D-1. Структурата на метилестерот е слична со структурата на јагленоводорите на дизел горивата D-1. Масните киселини во растителните масла према молекуларната маса се доста униформни (содржат претежно 16 до 18 C атоми) и добиените метилестри имаат изедначен состав т.е. молекуларната маса на метилестерот варира во мал интервал. Тој интервал обично е помал во однос на варирањето на молекуларната маса на јаглеродоводорите во дизел горвото што овозможуваат истите лесно да согоруваат (во краток временски интервал).

Физичко - хемиски карактеристики на метилестер на маслената репка (MER)

Во растителните маслени култури, со фотосинтеза и останатите неопходни процеси се синтетизираат липидите. Во однос на времето кога нафтата настанала, за некои најприфатливи теории процесите на биосинтезата не се променети. Секако, разликата во годините на настанувањето е огромна. Кај растителните култури доволно е една година да се синтетизира маслото. Вака настанотото масло може да се модифицира во хемиски фабрики така што од триглицеридите со преестрификација се прават метилестри на маслени киселини кои имаат слични особини како и одредени дестилати на нафта. Се работи за мошне слични соединенија што е очигледна можност за замена на едните со другите како гориво за мотори со внатрешно согорување. Метилестрите на маслените киселини од 14 до 18 јаглеродни атоми имаат слични хемиски и физички особини како и одговарачки парафини од 14 до 20 јаглеродни атоми во синџир.

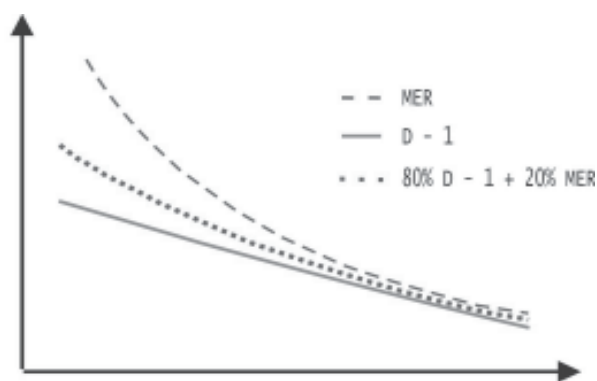

Сл. 1. Сјоредбена слика на D-1 гориво од деснајџа сјџрана на сликајџа и MER гориво од левајџа сјџрана на сликајџа

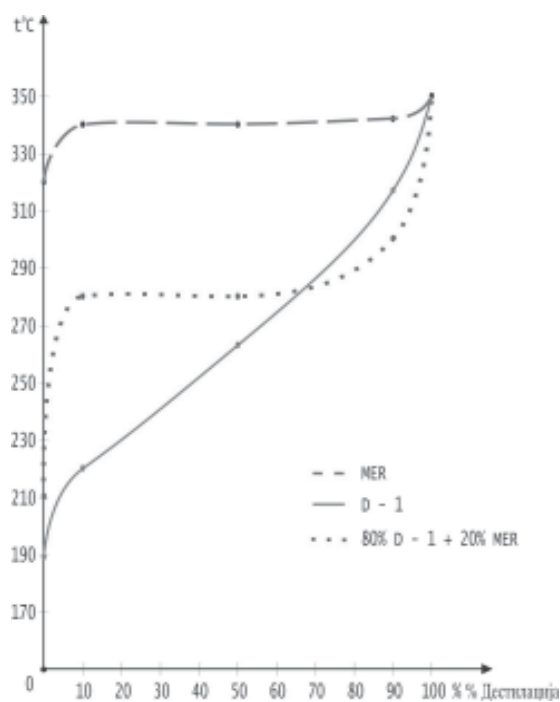
Растителните масла се триглицериди и имаат поголема молекуларна маса од еден молекул метилестер на маслената киселина. Триглицеридите имаат висока точка на вриење и затоа не можат да се користат како гориво за дизел моторите.

Р.б.	Карактеристики на горивата	Единица	MER биодизел	D - I	Смеса 20%MER и 80%D-I
1	Долна топлинска моќ	МЈ/kg	37,1	42,0	41,6
2	Густина на 15°C	gr/cm ³	0,883	0,84	0,846
3	Вискозност t = 20°C → 7,20 t = 50°C → 3,72 t = 80°C → 2,02	mm ² /s	7,20 3,72 2,02	4,32 - 3 -1,78	4,67 3,3 1,9
4	Точка на палење	°C	102	> 55	69
5	Филтрабилност	°C	- 15	- 15	- 18
6	Содржина на вода според Фишер	mg/kg	512 0,05	< 200	< 200
7	Содржина на сулфур	%	0,009	< 0,5	0,48
8	Температура на заматување	°C	- 5	- 4	- 3
9	Температура на течење	°C	- 15	- 18	- 19
10	Цетавски број		55	50	51,4
11	Дестилација - почеток - 10% - 50% - 90% - крај 99%	°C °C °C °C °C	~ 320 ~ 340 ~ 340 ~ 342 ~ 350	189 220 263 317 350	210 280 280 302 350

Таб. 3. Споредбени карактеристики на D-I; метилестер на масло од рејка и смеса од 20%MER и 80%D-I во Рафинеријата "ОКТА" АД - Скопје

Сл. 2. Промена на кинематичката вискозност на MER, D-1 и смеса од 20%MER и 80%D-1 горива во зависност од температурата

Сл. 3. Крива на дестилација на MER, D-1 и смеса од 20%MER и 80%D-1 горива

Заклучок

Употребата на горивата за дизел мотори во АРМ има повеќенаменско значење. Едно од најважните е стратегиското значење, од кое директно зависи борбената готовност на најелитните формации, а и на целата армија. Бидејќи оваа организација троши големи количини на горива мора да се пронајди начин како потрошувачката да се основа на сигурни извори кои не зависат од увозот на нафта и нејзини деривати. Согледувајќи го овој проблем може решението да се побара во алтернативните извори на енергија, од кои се само некои, природен гас и биодизел MER.

Користење на суровото дегумирано масло на маслените репки како алтернативно гориво за дизел мотори е штетно посебно во количина преку 10% во однос на дизел горивото D-1 поради високата вредност на вискозност, густина и содржина на несакани материи за согорување (глицерин, смола и др.) Затоа е неопходно да се изврши естерификација на маслото на маслените репки, а како производ се јавува метил естер на репкино масло.

Со горивото биодизел MER добиени се следните резултати:

- биодизелот MER има понизок процент на јаглерод и водород во однос на дизел D-1 горивото (77% јаглерод и 12,1% водород), содржи фосфор (кој го нема во дизел D-1 горивото), а не содржи сулфур, што му е предност;

- густината и кинематската вискозност на биодизелот MER е поголема отколку кај дизел D-1 горивото, што ја комплицира употребата на ова гориво во зимски услови на експлоатација;

- топлотната моќ за биодизелот MER е помала (37,01 MJ/kg) во однос на дизел D-1 горивото (42,0 MJ/kg);

- за согорување на биодизелот MER во цилиндарот на моторот изведени се равенки и направен е нов модул за пресметка. Ова гориво во цилиндарот на дизел моторот остварува нехомогена смеса, слично како и дизел D-1 горивото. Во цилиндарот на моторот горивото ќе биде впрскано под голем притисок и високо компримиран воздух. Квалитетот на распрскување кај биодизелот е нешто полоша, бидејќи вискозитетот му е поголем. Согорувањето ќе се одвива од истовремено остварената смеса.

Биодизелот MER како обновувано гориво, дава далеку поголема можност, а тоа се гледа од следното:

- постојат добри предуслови за одгледување на маслената репка;

- манипулацијата на ова гориво е безопасна за луѓето, а не требаат посебни станици за пополна со гориво, туку можат да се користат веќе постојните;

- доградување на моторот не е потребно кога се користи горивото метилестер на маслена репка;

- биодизелот MER во системот за довод на гориво се однесува слично како и дизел D-1, но мора да му се додадат одредени адитиви (посебно при експлоатација во зимски услови);

- максималната внатрешна моќност на моторот, кога би се користел биодизел MER е помала за 10,7% во однос на максималната внатрешна моќност кога во моторот се користи дизел D-1;

- смалувањето на одведената топлина е позитивно, бидејќи така се смалува инфрацрвеното зрачење на комплетно борбено возило.

- негативни карактеристики врзани за ова гориво се: висока цена на производство (3.1. пати е поскап од дизел D-1 гориво), лошо влијание на гуми, заптивки и боја, векот на маслото во моторот се скратува околу 20% итн.

На овој вид на горива треба уште повеќе да се работи за да се задоволат неопходните услови за масовна употреба. Ова гориво е обновливо и тоа може да биде основна причина да се вложи повеќе труд и знаење за негово унапредување.

ЛИТЕРАТУРА

1. Stefanoviæ A., „Dizel motori sa gorivom na bazi biljnih ulja”, Niš, 1999 god.;
2. Furman, T. i dr.: „Teèna fosilna goriva i alternativa”, Biodizel, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1995 god.;
3. Nikolaiæ, R., i dr.: „Proizvodnja i potrošnja goriva za dizel motore”, Biodizel, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1995 god.;
4. Turkulov J., i dr.: „Proizvodnja i rafinacija biljnih ulja za dobijanje metilestra”, Biodizel, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1995 god.;
5. Димитровски М., „Современи мојтори со внатрешно соѕорување”, Машински факултет, Скопје, 2001 год.;
6. Simonoviæ V., „Numerièke metode”, Mašinski fakultet, Beograd, 1989 god.;
7. Badakhshan A., Miroš, E; Beck, J. and P.: „The multipoint diesel dual fuel ransport tengine its merits in fuel efficiency, economics and green house gas emisions”, Internal paper, The University of Calgary, 1996.;
8. Petroviæ, S., Popoviæ, V.: „European regulations on motor vehicle pollution and fuel consumption”, Beograd, 1995 god.;
9. <http://www.biodiesel.org/fuelfactsheet.htm>:
  - „Biodiesel”, Now Forums;
  - "Clean Cities Vehicle Buyers Guide For Consumers", EYA-UBC Biodiesel Projekt;
  - B.Blue Sun Biodiesel: „ Alternative fuel”;
  - Mercedes-Benz-Danmark: „Equipment and Processes”;
  - Equipment Matchups: Army Dvelopment.
10. Van der Weide, Jouke and others: „ CNG city busengine with optimized part-load efficiency, high mean effective pressure and low emissions”, The 4th Biennial International Coference Exhibition on Natural Gas Vehicles, Toronto, Ontario, Canada, 1994;
11. RABA motor, Hungarian Railway Carriage and Machine Works PLC, Engine Division, Hungaria;
12. FAP motor, opis, rukovanje, SCHENCK, Catalog, 2002;
13. Stefanoviæ, A. i Klinar, I.: „Koncept buduèih pogonskih agregata vozila o kojima se danas razmišlja”, savetovanje, Beograd, 1997 god.

4

Техничко-технолошки dostignuvanja, voorujuvawe i otrema

БЕЗБЕДНОСТА И ЗАШТИТАТА НА КЛАСИФИЦИРАНИТЕ ИНФОРМАЦИИ КОИ СЕ ЧУВААТ, ОБРАБОТУВААТ И ПРЕНЕСУВААТ ПРЕКУ КОМУНИКАЦИСКО- ИНФОРМАТИЧКИТЕ СИСТЕМИ

Миодраг СТАЈИЌ

Министерство за одбрана

Апстракт: Информациите по своја содржина и карактер може да бидат јавни, секому достапни и класифицирани. Класифицираните информации се со доверлива содржина, достапни се само на оние кои се овластени да се запознаат со истите и заштитени со соодветни мерки и постапки од оние за кои не се наменети.

Во трудот се обработени најосновните мерки за безбедност и заштита на класифицираните податоци и информации кои се чуваат, обработуваат и пренесуваат во комуникациско-информатичките системи.

На крај се дадени преземени мерки и активности од страна на надлежните државни институции за решавање на овој проблем мошне значаен за одбраната и безбедноста, а и за евроатлантските интеграции на Република Македонија.

Клучни зборови: комуникациско-информатички систем, безбедност, заштита, класифицирани информации,

SECURITY AND PROTECTION OF THE CLASSIFIED INFORMATION, WHICH ARE SAVED, PROCESSING AND TRANSMITTING THROUGH THE ADP SYSTEMS

Abstract: Data and information can be available for everyone and it can also be classified. Classified information are confident, available for those who are obligate to know them and there are protect, on a special way, from those who have not right to know them.

In this paper the main prevents of protection for classified information, stored, processed or transmitted in automatic data processing (ADP) systems are elaborated.

At the end the author present his view of the starting basis for resolving this problem, which is much important for defense and security of the country, and also for the Euro-Atlantic integration of the Republic of Macedonia..

Key words: Automatic data processing (ADP) systems, security, protection, classified information.

Вовед

Проблемот на безбедноста и заштитата на класифицираните информации кои се чуват, обработуваат или пренесуваат во комуникациско-информатичките системи е мошне сложен. Не постои некој универзален модел на заштита туку е потребно да се преземат повеќе методи, мерки за безбедност и постапки на заштита, со цел заштитата на класифицираните информации да биде потполна.

Мерките за безбедност и заштита обезбедуваат заштита од неовластено користење на класифицираните информации и сигурна работа на комуникациско-информатичкиот систем. За да се оствари соодветна безбедносна заштита на комуникациско-информатичките системи во кои се чуваат, обработуваат или пренесуваат класифицираните информации треба да се утврдат соодветни стандарди за конвенционална безбедност заедно со соодветни специјални безбедносни процедури и техники кои се специјално дизајнирани за секој комуникациско-информатички систем. Треба да се идентификува и имплементира избалансиран пакет на безбедносни мерки со цел да се создаде безбедносна средина во која ќе функционира комуникациско-информатичкиот систем.

Мерките за безбедност и заштита на комуникациско-информатичките системи се применуваат со цел да се обезбеди нормална експлоатација, неовластено откривање на информациите и да се оневозможи одлевањето на класифицираните информации, по пат на:

- субјективни грешки на операторите и корисниците на информациите во текот на обработката, преносот, чувањето и архивирањето на информациите;
- директна кражба на информациите и документите во фаза на подготовка, обработка, чување и користење на информациите;
- неовластено вклучување, модифицирање и уништување на информациите и
- негирање на услуга преку неовластен електронски пристап поради техничко разузнавачка закана.

Основни мерки за безбедност и заштита на класифицираните информации кои се чуват, обработуваат или пренесуваат во комуникациско-информатичките системи се: информатичка безбедност, персонална безбедност, физична безбедност, комуникациска безбедност и криптолошка безбедност.

Информатичка безбедност на класифицирани информации

Информатичка безбедност на класифицирани информации е обезбедување на интегритетот на сите процеси кои се одвиваат во текот на експлоатацијата на комуникациско-информатичкиот систем, интегритетот, расположивоста и заштитата на доверливоста на класифицираните информации што се чуваат, обработуваат или пренесуваат во системот.

Зачувување на интегритетот на сите процеси, значи истите во комуникациско-информатичкиот систем да се одвиваат по однапред дефинирани процедури и правила и на нелегалните учесници да им е оневозможено:

- да дојдат до содржината на податоците во системот, програмите, контролните наредби, датотеките или некој друг ресурс на системот;
- неовластен пристап до класифицираните информации кои се наоѓаат во интегрирани бази на податоци или во оперативните мемории;
- влегување во технолошкиот процес на комуникациско-информатичкиот систем, а со цел да се дојде до класифицираните информации под маска на овластен корисник;
- снимање или копирање на информациите кои се присутни во системот;
- оневозможување на легален корисник да добива погрешни податоци од нелегален учесник, и
- идентификација на неовластен учесник во системот.

Мерките за информатичка безбедност (безбедносни карактеристики на хардверот и софтверот) треба да го применуваат принципот „има потреба да знае, т.е. да оневозможуваат или препознаваат неовластено користење на информациите. Мерките на компјутерска безбедност се детерминираат во текот на утврдување на безбедносните потреби на системот.

Персонална безбедност на класифицирани информации

Персоналот кој работи на развој, одржување и операторите кои имаат пристап до комуникациско-информатичкиот систем треба да бидат безбедносно проверени, добро обучени и оспособени поради можност за повредливоста на класифицираните информации, недозволен или негиран пристап, нивно откривање, корупција, модификација или бришење. За персоналот кој работи на чувствителните места во системот е потребна континуирана безбедносна проверка и супервизија. Со распоредување на должностите и одговорностите на персоналот треба да се оневозможи едно лице да има комплетни познавања или контрола врз безбедноста, клучевите за системот, шифри, уреди за лична идентификација и пристап до софтверот. На персоналот му треба да се забрани програмирање и работење со одреден систем и треба да се утврди процедура за откривање на таквата активност.

Персоналот кој работи на комуникациско-информатичкиот систем треба добро да е обучени и оспособени за да може да ги препознае:

- намерните диверзии во работа на системот;
- незаконитото користење на расположивата опрема на комуникациско-информатичкиот систем и терминалите на крајните корисници;
- откази на уредите, грешки во програмите и грешки на операторите кои работаат со уредите, и
- недозволен работи на луѓето кои работат во системот, на терминалите, корисниците и други лица инволвирани во процесот на обработката, пренесувањето и користењето на класифицираните информации.

Заради повредливоста на класифицираните информации, во однос на недозволен или негиран пристап, нивно откривање, корупција модификација или бришење, посебно внимание се обрнува на обука на персоналот кој работи и има пристап до комуникациско-информатичкиот систем.

За персоналот кој работи на развојот, одржувањето и операторите кои имаат пристап до комуникациско-информатичкиот систем, како и за лицата кои се корисници на класифицираните информации се преземаат основни мерки и активности за персонална безбедност, а тие се:

- определување на лица за работа и постапување со класифицирани информации;
- безбедносна проверка;
- издавање безбедносен сертификат;
- издавање дозвола за пристап до класифицираните информации и
- проверка и оценување на способноста за постапување со класифицираните информации.

Физичка безбедност на класифицирани информации

За комуникациско-информатичките системи во кои се, чуваат, обработуваат или пренесуваат класифицирани информации, треба да се обезбедат соодветни услови за безбедносно физичко опкружување, врз основа на следниве аспекти:

- бројност, степен на доверливоста, форма и проток на класифицираните информации;
- безбедносно опкружување на објектот во кој е сместен комуникациско-информатичкиот систем;
- безбедносните и административните зони во објектот
- физичка градба на ѕидовите, вратите и прозорците;
- состојба на пошироката околина на објектот;
- лицата кои работа во објектот;
- можна закана од разузнавачки активности, саботажи, терористички или други криминални активности насочени кон комуникациско-информатичкиот систем или кон класифицираните информации;
- постапка за работа со класифицираните информации и нивно чување во објектот.

Врз основа на безбедносната процена се прави план за физичка безбедност со кој се определува безбедносната зона околу објектот. Безбедносна зона преставува минималнио растојание од објектот кое оневозможува, со промена на активни и пасивни средства да се открие содржината на класифицираните информации.

Безбедносната зона со која се ракува со класифицирани информации, треба да има:

- точно определен заштитен простор со строго контролиран влез и излез;
- систем на контрола, кој овозможува влегување само на лица со соодветна безбедносна проверка и кои се овластени за влегување во таа зона, без или со придружба;
- спецификација на степенот на класификација и формата на информациите со кои се ракува во таа зона, односно информации до кои е дозволен пристап;

Комуникациска безбедност на класифицираните информации

Комуникациската безбедност, како дел од вкупната безбедност и заштита на комуникациско-информатички системи треба да обезбеди :

- недозволно приклучување на уреди на преносните канали;
- снимање на компромитирачки електромагнетни зрачења (КЕМЗ), кои ги емитуваат уредите за време на обработката и преносот на информациите;
- неовластено приклучување во информатичкиот систем, и
- намерни диверзии на комуникациите.

Криптолошка безбедност на класифицирани информации

На прашањето дали треба, на кое ниво, врз кои информации и кои мерки за заштита треба да се применуваат не може да се одговори едноставно. Имено, постои разлика помеѓу степенот на доверливоста на определени класифицирани информации, од што зависи и степенот на нивната заштита.

Секој корисник на определени информации врши класификација на соодветниот степен на доверливост на истите. Зависно од степенот на доверливоста, надлежен орган утврдува со кој систем и на кој начин ќе се заштитат и кои мерки за безбедност треба да се применуваат.

Класифицираните информации кои се пренесуваат од еден комуникациско-информатички систем во друг, треба да бидат заштитени во системот во кој се обработуваат и испраќаат, во текот на трансферот по комуникацискиот канал и во системот кој ја прима на начин соодветен на степенот на доверливоста на информацијата.

Заштитата на класифицираните информации ја реализира институцијата која се занимава со обработка на информациите, нивниот пренос и чување. Корисниците на информациите треба кон нив да се однесуваат на начин како е тоа регулирано според нивниот степен на доверливост .

Заштитата на класифицираните информации треба да е комплетна, ефикасна, сигурна, целосна и присутна во сите фази на еден комуникациско-информатички процес и на сите компоненти во процесот: создавање, собирање,

обработка, чување, пренесување и користење на информациите. На тој начин ќе се елиминираат сите потенцијални канали по кои може да се одлеваат класифицираните информации. Доколку заштитата на некој од тие места се потцени, тогаш ќе се девалвираат сите други мерки кои се преземаат и на другите места во процесот и целокупна заштита ќе се доведе во прашање.

До сега е утврдено дека не е можно да се дефинира еден единствен модел за заштита кој може да се применува во сите случаи. Секој комуникациско-информатички систем има определна намена и конфигурација, а со тоа и свои специфичности. Тоа значи, дека во секој систем мора да се запазуваат определени специфичности при дефинирање на определен модел на заштита. Во секој случај постои единствена цел: да се обезбеди физичка неповредивост на класифицираните информации во сите уреди, во сите фази на обработката и пренесувањето, како и оневозможување на нелегалното користење на истите.

Најсигурен начин за заштита на класифицираните информации е со примена на криптолошки методи на заштита.

Криптолошките методи како средство за заштита користат шифри. При шифрирање се користат алгоритми кои се реализирани технички или програмски, а кои може да бидат познати не само на корисниците туку и на други лица. Во тој случај се предвидува можност за управување со процесот на шифрирање со задавање на некоја дополнителна информација врзана за пораката (ключ на пораката-надворешен клуч) и информација за работа на уредот или на алгоритмот во подолг период (внатрешен клуч). Овие елементи, со примена на познат алгоритам и уред се доволни да се сочува содржината на класифицираните информации. Тој што поседува клуч и уред лесно ќе изврши дешифрирање на шифротот, а доколку клучот не е познат процедура до доаѓање на отворените информации е отежната или е невозможна, под претпоставка клучевите да се достапни само на овластените корисници.

Современите методи на криптоанализа (декриптирање), овозможуваат под определени услови да се дојде до содржината на шифрираните пораки. Меѓутоа утврдено е дека дешифрирањето најчесто се базира на субјективни грешки кои ги прават корисниците на криптозаштитата, не придржувајќи се до пропишаните процедури или доколку се користат лоши алгоритми. Доколку се користат лоши алгоритми, корисниците живеат во заблуда дека примената на некој алгоритам е доволна гаранција за безбедност на информациите, а всушност, тие се одлеваат перманентно.

Современата технологија има донесено суштински промени во дефинирањето и изработката на нови методи и постапки за заштита на класифицирани информации. Со развојот на информатичката технологија овозможено е изведување брзи, точни и сложени трансформации. Меѓутоа, таа иста технологија има создадено поволни услови за декриптирање и за

потенцијални злоупотреби од страна на производителите на таа опрема.

Врз основа на достапната литература и некои искуства врзани за странски решенија може да се заклучи дека квалитетните решенија главно, се држат во строга тајност и јавно не се публикуваат. Во литературата се третираат оние системи кои се реализирани за заштита на комерцијалните или некои други информации од помала важност. Кога се работи за решенија за потребите на комуникациско-информатичките системи за потребите за одбраната и безбедноста нема детални податоци за генераторите, алгоритмите и системите на заштита. Нема податоци кои би овозможиле симулација на алгоритмите во целина со што егзатно би се оценила криптолошка вредност на системот на заштита.

Безбедноста и заштитата на класифицираните информации во Република Македонија

Состојбата со безбедноста и заштитата на класифицираните информации кои се чуват, обработуваат или пренесуваат во комуникациско-информатичките системи е различна. Во одредени институции постои добра организираност, управување и контрола на безбедноста на комуникациско-информатичките системи, додека во други постои релативно ниско ниво на организираност и оспособеност за безбедносно користење на комуникациско-информатичките системи.

Состојбата не е на задоволително ниво поради тоа што до неодамна немаше адекватна нормативно-правна регулатива со која секој сопственик и корисник на комуникациско-информатички систем би ги знаел своите права, обврски и одговорности за заштитата на класифицираните информации.

На безбедноста и заштитата на класифицираните информации кои се обработуваат, чуваат и пренесуваат во комуникациско-информатичките системи, имаат влијание многу фактори, така што квалитетната заштита на истите е мошне сложен проблем, кој наметнува обврска ова материја да се регулира. Потполно и прецизно нормативно регулирање на оваа материја е од посебно значење и е прв предуслов за примена на останатите мерки за безбедност.

Со нормативно-правните прописи се регулираат надлежностите, правата и обврските на сите државни органи, надлежни служби и поединци кои се одговорни за заштитата на класифицираните информации или на некој начин се инволвирани во оваа проблематика.

Од тие причини, првите чекори на тој план во Република Македонија се направени со донесувањето на нормативно правни акти со кои е уредена оваа материја.

Собранието на Република Македонија на седница одржана на 10.II. 2004 година донесе Закон за класифицирани информации.

Со Законот се уредени:

- класификацијата на информациите во Република Македонија;
- класификацијата на информациите со странски држави и меѓународни организации;
- критериумите, мерките и активностите за заштита на класифицираните информации;
- размената на класифицираните информации со странски држави и меѓународни организации;
- користењето на класифицираните информации;
- постапката за издавање безбедносни сертификати и времетраењето на сертификатите;

Со Законот се определени органи за заштита на класифицираните информации.

На ниво на државата е определена Дирекција за безбедност на класифицирани информации како самостоен орган на државната управа одговорен за:

- безбедносната акредитација;
- спроведувањето на меѓународните стандарди и нормативи во преземањето на мерките и активностите за заштита на класифицираните информации;
- координација на активностите во обезбедувањето и заштитата на класифицираните информации со државните органи и институциите кои вршат размена на класифицирани информации со странски држави и меѓународни организации;
- подготовка, организирањето, спроведувањето и следењето на спроведувањето на мерките и активностите за обезбедување заштита на класифицираните информации кои на Република Македонија и се отстапени на користење од странски држави и меѓународни организации;
- преземање активност за заштитата на класифицираните информации отстапени од Република Македонија на странските држави и меѓународни организации;
- предлагање мерки за унапредување на заштитата на класифицираните информации;

Владата на Република Македонија, врз основа на член 30 од Законот за класифицирани информации, на седница одржана на 16.11. 2004 година донесе:

1. Уредба за физичка безбедност на класифицираните информации.

Со уредбата поблиску се пропишани мерките и активностите за физичка безбедност за заштита на класифицираните информации кои ќе се

спроведуваат од страна на државните органи, организациите, институциите и другите правни и физички лица.

2. Уредба за административна безбедност на класифицирани информации.

Со Уредбата се пропишани мерките и активностите за административна безбедност на класифицираните информации кои од страна на државните органи, јавните установи и служби, органите на локалната самоуправа и други правни и физички лица се спроведуваат, а тие се:

- утврдување на степенот и обележување на класифицираните информации;

- прием и евиденција на класифицираните информации;

- чување, ракување и контрола на класифицираните информации, репродукција, преводи и извадоци, распоредување и распространување на класифицираните информации;

- пренос на класифицираните информации;

- отстранување и уништување на класифицирани информации и

- неовластено изнесување, објавување и нарушување на безбедноста на информациите.

3. Уредба за безбедност на лица корисници на класифицирани информации

Со ова уредба се утврдуваат мерките и активностите за безбедност на лица-корисници на класифицирани информации.

Исто така, Владата на Република Македонија, врз основа на членот 30 од Законот на класифицирани информации, на седница одржана на 7. 03. 2005 г., донесе :

1. Уредба за индустриска безбедност на класифицираните информации.

Со Уредбата за индустриска безбедност се пропишани следниве мерки и активности:

- заштитата од губење или откривање на тајноста на класифицираните информации содржани во индустриските договори;

- издавање сертификати на правни и физички лица кои произведуваат, употребуваат или имаат контакт со класифицирани информации од областа на индустријата;

- заштита од губење или откривање на тајноста на класифицираните информации во конзорциуми и мешовити трговски друштва со странски правни и физички лица;

- обезбедување заштита при транспорт на класифицирани материјали, и

- воспоставување процедури за посета на физички и правни лица од други

земји на објекти и индустриски друштва каде што се произведуваат, обработуваат и чуваат класифицирани материјали.

2. Уредба за информатичка безбедност на класифицирани информации

Со Уредбата за информатичка безбедност на класифицирани информации се пропишани следниве мерки и активности:

- сертификација на комуникациско-информатичките системи и процеси;
- процена за можно нарушување на безбедноста на комуникациско-информатичките системи;
- утврдување на методи и безбедносни процедури за прием, пренос, чување и архивирање на класифицираните информации во електронска форма;
- заштита на информациите при процесирање и чување на комуникациско-информатичките системи;
- продукција на криптоклучеви и друг криптоматеријал;
- криптозаштита на системите за класифицирани информации;
- определување зони и простории заштитени од конпромитувачки елекромагнетни зрачења, и
- инсталирање уреди за чување на класифицираните информации.

Заклучок

Примената на комуникациско-информатичките системи во работата на органите на државната власт, во вооружените сили, одбраната и безбедноста, ја зголемува ефикасноста во размената на сите видови податоци и информации и го подобрува функционирањето на овие органи. Меѓутоа, тие системи се подложни на закани, а имаат и слаби страни по кои може да се одлеваат класифицираните податоци и информации по пат на неовластено користење, корупција, модификација, бришење и да бидат достапни на неовластени лица, кои може да ги искористат за свои потреби.

Квалитетната заштита на класифицираните информации е мошне сложена работа. Современите комуникациско-информатички системи овозможуваат брз пренос на податоци и информации, меѓутоа во такви услови поголема е и можноста за одлевање на истите. Одлевањето на податоците може да има несогледливи последици за одбраната и безбедноста на државата, работата на органите на државната власт, стопанството и др.

Затоа, безбедност и заштитата на класифицираните информации кои се чуват, обработуваат или пренесуваат преку комуникациско-информатички системи е од посебно значење за одбраната и безбедноста на нашата земја и остварување на функциите на органите на државната власт.

Потребата за регулирање на оваа област произлегува и од размената на класифицираните информации во комуникациско-информатичките системи со НАТО, ЕУ и другите меѓународни организации и институции, при што мора да се спроведуваат меѓународни прописи и стандарди во заштитата на класифицираните информации

Владата на Република Македонија кон крајот на 2004 година и почетокот на 2005 година ги донесене нормативно-правните акти кои ја регулираат оваа материја,

со што се создадени предусловите за системско решавање на оваа проблематика која е од посебно значење за одбраната и безбедноста на државата и за усогласување со стандардите на НАТО и ЕУ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Техника на заштита во современи криптографски протоколи во современи сметачки мрежи, Д-р Милан Марковиќ, Математички институт САНУ- Белград
2. Protection of NATO classified information stored, processed or transmitted in automatic data processing (ADP) systems and networks NATO ANCLASSIFIED
3. Заштита на информациони системи, Република Македонија, Министерство за наука, мај 1996 година
4. Cipher systems The Protection of Communications, Henry Beker and Fred, Piper 1982
5. Закон за класифицирани информации (Службен весник на РМ бр. 9/2004)
6. Уредба за физичка безбедност на класифицирани информации (Службен весник на РМ бр. 82/2004)
7. Уредба за административна бест на класифицирани информации (Службен весник на РМ бр. 82/2004)
8. Уредба за безбедност на лица корисници на класифицирани информации (Службен весник на РМ бр. 82/2004)
9. Уредба за информатичка безбедност на класифицирани информации (Службен весник на РМ бр.16/2005)
10. Уредба за индустриска безбедност на класифицирани информации (Службен весник на РМ бр. 82/2004)

4

Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема

ТРАНСФОРМАЦИЈА НА РАЧНАТА ФРЛАЧКА ВО ПОВЕКЕНАМЕНСКО ОРУДИЕ СО ВОВЕДУВАЊЕ НОВИ МОДЕЛИ ГРАНАТИ И НИШАНСКИ УРЕДИ

Владимир ТРЕНДАФИЛОВСКИ

Апстракт: Рачниите фрлачки се орудија кои над половина век се користаат како главни пешадиски противоклојни орудија, но при тоа на воените конфликти во последните две децении се докажа дека тие со исти степен на ефикасност може да се користат и против други видови цели, пред сè против жива сила (на отворено или во фортификации) или хеликоптери (во низок лет или при лебдење). Современите трендови на развојот на вооружувањето во светот се сосема јасен покажал дека оваа позитивна карактеристика не е предвидена, туку напротив - сè повеќе се работи на нејзино максимално искористување, така што рачната фрлачка за кратко време ќе се трансформира во високоефективно повеќенаменско орудије на современата пешадија во 21-от век. Во природот авиорот ќе се обиде да преиспита некои насоки за развој на постопниите, но и на идните модели рачни фрлачки, имајќи ги предвид сите нивни недостатоци забележани при практична употреба во реални борбени услови, како и современите достигнувања на полето на вооружувањето.

Клучни зборови: рачна фрлачка, трансформација, противоклојно орудије, повеќенаменско орудије.

TRANSFORMING HAND-HELD ANTI-TANK GRENADE LAUNCHERS INTO MULTIPURPOSE WEAPONS BY AN INTRODUCTION OF NEW GRENADES AND SIGHTS

Abstract: Hand-held anti-tank grenade launchers are the infantry's main anti-tank weapons for over half a century. During numerous conflicts in the last two decades it was proven in combat that they are equally effective against other targets, mainly against personnel (both on open space and in fortifications) and helicopters (in low level flight or while hovering). The current trends of weapons development clearly indicate that these newly discovered positive features were not overseen, but on the contrary - efforts are made to fully exploit them. This will soon transform anti-tank launchers into highly effective multipurpose weapons of the

modern infantry in the 21st century. This text is an attempt to present some of the main waypoints for the development of current and future models of hand-held launchers, having in mind all the deficiencies discovered during use in real combat situations, as well as most of the current achievements and technologies in the field of weapons design.

Key words: *reloadable and disposable hand-held grenade launcher, transformation, anti-tank weapon, multipurpose weapon.*

Вовед

Рачната фрлачка прв пат се појави во Втората светска војна, кога во 1942 година во употреба во армијата на САД беше воведена фрлачката **М1** (популарната „Базука“) и за прв пат е употребена при растоварувањето на сојузниците на брегот на Северна Африка [1]. Фрлачката М1 е орудие за повеќекратна употреба, со кое ракува тим од два војника кои се посебно обучени да ракуваат со него. Набрзо потоа, во втората половина на 1943 во Германија во употреба е воведена и првата рачна фрлачка за еднократна употреба - едноставната но доста ефикасна (**Фаустпатрон**) (зачетникот на познатото семејство рачни фрлачки за еднократна употреба (**Панцерфауст**), наменети за употреба од било кој војник без некоја посебна обука [2]. Таа поделба на рачните фрлачки (за еднократна и за повеќекратна употреба) е сè уште актуелна и денес во употреба и во производство се наоѓаат голем број модели од двата вида.

Покрај таа поделба, постојат уште две поделби на рачните фрлачки:

а) **според конструкцијата на гранатата** се делат на *фрлачки од кои се истрелува ѓранати со исти калибар како фрлачката* (гранатата има ист калибар како фрлачката и вообичаено целосно влегува во неговата цевка) и *фрлачки од кои се истрелува најкалибарна ѓранати* (граната со боева глава чиј калибар е поголем од калибарот на фрлачката и обично се наоѓа надвор од цевката). За илустрација, во првиот вид се М1 „Базука“, М79 „Оса“, М80 „Зоља“ и др, а во вториот вид Панцерфауст, М57, РПГ-7 и др.

б) **според погонот на гранатата** се делат на *фрлачки со ѓранати со активен ѓгон* (гранатата има барутно полнење кое при истрелувањето целосно согорува во орудие и на гранатата ѝ дава почетно забрзување кое постепено се смалува по напуштање на цевката), *фрлачки со ѓранати со реактивен ѓгон* (гранатата има ракетен мотор кој продолжува да работи и во текот на летот, односно и по напуштањето на цевката тој на гранатата ѝ ја одржува или зголемува брзината) и *фрлачки со ѓранати на активно-реактивен ѓгон* (барутното полнење ја истрелува гранатата а во текот на нејзиниот лет се вклучува ракетниот мотор за дополнително забрзување). За илустрација, во првиот вид се Панцерфауст, Карл Густав М2, РПГ-2, М57 и др; во вториот вид М1 „Базука“, М79 „Оса“, М80 „Зоља“ и др, а во третиот вид РПГ-7, РПГ-16, Тип 69 и др.

Иако рачните фрлачки на почетокот се создадени како орудја кои се наменети првенствено за борба со оклопни возила, истите веднаш по влегување во употреба, во текот на Втората светска војна, во борбените дејства се употребувани и против други цели, особено против жива сила на отворено и во фортификации. Таа појава

дојде до израз во локалните воени конфликти во последните 25 години (вклучувајќи ги и оние кои се водеа на територијата на поранешна Југославија), во кои поради самиот карактер на судирите (речиси целосното отсуство на оклопни возила кај барем една од спротивставените страни, користење на оклопните возила како самоодни артилериски орудија за поддршка од далечини кои се вон дострелот на пешадиските орудија и тн.) рачните фрлачки при борбените дејства масовно се користеа како оружје за поддршка на пешадијата. Тоа конечно ги поттикна конструкторите и воените планери да престанат да гледаат на рачните фрлачи како орудија чија употреба се ограничува на противоклопна борба и да започнат сериозно да размислуваат во насока на издигнување на нивниот статус на повеќенаменски орудија за општа поддршка на пешадијата, но дури откако претходно ќе ги отстранат сите нивни недостатоци откриени при употреба во реални борбени ситуации. Во понатамошниот текст ќе ги изнесеме некои од најважните проблеми кои треба да се надминат и начините преку кои тоа може да се постигне.

Позитивни и негативни карактеристики

Со анализа на искуствата кои се добиени при употребата на рачни фрлачи во борбените дејства во бројните локални конфликти во целиот свет, констатирано е дека и покрај сите постојните недостатоци (пред сè резултат на застарената доктрина со која се предвидува нивна употреба речиси стриктно за противоклопна борба), тие одлично се покажале во борбата против други видови цели (жива сила, фортификации, па дури и хеликоптери) и дека голем број постојни модели поседуваат и огромни потенцијали за развој во ефикасни повеќенаменски орудија за поддршка на пешадијата. Најпозитивна карактеристика на овие орудија е тоа што тие имаат мала маса, голема подвижност и значителна огнена моќ, што се одличен предуслов за замена на веќе застарените бесповлечни топови кои имаат голема маса и како резултат на тоа мала подвижност, голема посада и се сложени за употреба (имаат опасен простор зад орудието, па поради тоа е ограничена нивната употреба само на отворен и релативно рамен простор). За споредба, стандардниот бесповлечен топ кој денес се употребува во АРМ, југословенскиот 82 мм М60А, има маса од 120 кг во борбена позиција, посада од 5 лица и опасна зона од 25 м зад цевката [3]. Најголем недостаток забележан кај рачните фрлачи е непостоењето посебна противпешадиска муниција (стандардната кумулативна граната има премногу мал смртоносен радиус каде дејствува со ударниот бран од експлозијата или со парчиња од кошулката - овој радиус обично е помал од 5 м), потребата за добра избежаност на стрелецот (особено за добра процена на далечината до целта и влијанието на страничниот ветер врз летот на гранатата) и можност за употреба во сите услови (особено при сложени метеоролошки услови, во кој било период од деноноќието - тоа е првенствено резултат на недостатокот на добри нишански уреди). Има две главни насоки

во кои може да се насочи развојот на повеќенаменските рачни фрлачки - **краткорочна** (модернизирање на веќе постојните модели рачни противоклопни фрлачки) и **долгорочна** (развој на сосем нов модел, кој во целост ќе ги задоволи барањата за повеќенаменски рачна фрлачка).

Сл. 1 - Рачна фрлачка РПГ-7В [16]

Конкретен пример за краткорочна модернизација на рачна фрлачка

Како конкретен пример на рачна противоклопна фрлачка која е една од моделите со најголем потенцијал за надградба (барем според личното мислење на авторот) е руската РПГ-7 и нејзините верзии (вклучувајќи ги и многубројните копии, особено кинеската Тип 69-1). Иако таа се користи веќе над 40 години (на 15.06.1961 официјално се воведува во советската армија [4]), огромното борбено искуство кое го има зад себе е доказ за неговата извонредна издржливост и функционалност и денес се наоѓа во вооружувањето во 107 земји [5] (меѓу нив и Македонија), вклучувајќи ги и тие кои користат нејзини копии. Затоа може да се каже дека таа е една од најефикасните и најраспространетите рачни фрлачки за повеќекратна употреба во светот.¹

РПГ-7 е одличен пример за приказ на краткорочната надградба на рачните фрлачки и поради следното: има идеални карактеристики - спаѓа во фрлачките со активно-реактивен погон (најповолно решение со кое се овозможува употреба од затворени простории - има опасна зона од само 2 м зад орудието во која не смее да се наоѓа пречка, што со соодветна модернизација

---

¹ РПГ-7 и нејзините копии се користат на просторите на поранешна СФРЈ уште од 1991, почнувајќи од конфликтот во Словенија, а потоа во Хрватска, Босна и Херцеговина (таму е применет и кинескиот IТип 69-1в), Косово (ОВК користеше кинески IТип 69в и IТип 69-1в) и конечно Македонија, каде ОНА користеше IТип 69в и IТип 69-1в, а македонските безбедносни сили користеа РПГ-7В.

може и целосно да се елиминира, во пракса без проблеми е користен од затворени простории) а има и наткалибарни гранати (што е најповолно решение бидејќи не го ограничува развојот на нови модели гранати, односно овозможува неограничен избор на калибарот и масата на боевата глава што е особено важно за постигнување на посакуваниот резултат на целта). Одличен пример за ограниченоста на фрлачките кои имаат гранати со ист калибар како цевката е РПГ-16, несуден наследник на РПГ-7 кој во 1970 беше примен во употреба во советските специјални сили за да го замени РПГ-7Д, но по само 7 години нејзината кумулативна граната беше преслаба во споредба со најновата граната за РПГ-7, па во војната во Авганистан советските специјалци најчесто користеа фрлачи РПГ-7 или Тип 69-1 заробени од Муџахедините, бидејќи тие имаа далеку помала маса и димензии (особено кинескиот Тип 69-1), а од нив можеше да се користат и заробени кинески распрскувачки гранати [6]. Најновата руска рачна фрлачка РПГ-29 „Вампир“, која има исти карактеристики како и РПГ-16 „Гром“ (базирана е на него, но има калибар од 105.2 мм наместо 58.3 мм), беше воведена во употреба во 1989, но ја доживеа истата судбина - поради преголемата маса и димензии практично воопшто не е воведена во оперативна употреба (Руската армија има симболични 50 фрлачки од предпроизводната опитна серија, доработени и испорачани во 1995), а во гранатата ПГ-29В е вградена боевата глава од гранатата ПГ-7ВР „Резјуме“ за РПГ-7 (воведена во употреба во 1988 - тоа е прва граната со тандем кумулативна боева глава во светот која сервиски се произведува и успешно е употребена во борбени услови) [7].

Табела бр.1 - верзии на рачната фрлачка РПГ-7 [7, 8, 9, 10, 11]

Обичен	Десантен	Воведен	Нишан	Забелешка
РПГ-7	РПГ-7Д	1961 ¹	ПГО-7	Граната ПГ-7В.
РПГ-7В	РПГ-7Д1	1969	ПГО-7В ²	Гранати ПГ-7В и ПГ-7ВМ.
РПГ-7Н	РПГ-7ДН	1969	ПГН-1 ³	Со двоножник и ноќен нишан.
РПГ-7Н1	РПГ-7ДН1	н/п	НСПУ ⁴	Со двоножник и ноќен нишан.
РПГ-7В1	РПГ-7Д2	2001	ПГО-7В3	Со двоножник и нови гранати. ⁵
РПГ-7В2	РПГ-7Д3	2001	ПГО-7В3	Со нишански додаток УП-7В. ⁶

¹ Десантната верзија (се расклопува на два дела) е воведена во 1963.

² Во 1977 е воведен ПГО-7В2 (за ПГ-7В, ПГ-7ВМ, ПГ-7ВС и ПГ-7ВЛ).

³ ПГН-1 е пасивен ноќен нишан, но може да се монтира и ИЦ нишанот НСП-2.

⁴ Универзални пешадиски пасивни ноќни нишани НСПУ, НСПУ-М и НСПУ-3.

⁵ Нишанот ПГО-7В3 со скали за гранатите ПГ-7ВЛ, ПГ-7ВР, ТБГ-7В и ОГ-7В.

⁶ Додатокот УП-7В служи за стрелба со гранати ТБГ-7В и ОГ-7В на далечини двојно поголеми од оние на кои може да се гаѓа само со оптичкиот нишан - тој се поставува на неговиот носач, а потоа оптичкиот нишан се става на него.

Најважните проблеми кои треба да се решат на РПГ-7 се врзани со муницијата: голем одраз (звук, чад и блесок) при истрелувањето, изложеност и осетливост на надворешни влијанија, смалена прецизност при силен страничен ветар и немањето соодветни модели гранати со кои може задоволително да се разрешат сите тактички ситуации на теренот, односно потреба за воведување широка палета гранати кои се опремени со најразлични боеви глави (ова веќе делумно е остварено).

Намалувањето на одразот може да се постигне со примена на нови технолошки решенија, првенствено со воведувањето нови пиротехнички смеси (барут и ракетно гориво) со максимално намалени или отстранети непосакувани ефекти (звук, чад, блесок) при согорувањето. Со тоа ќе се отстрани предавничкиот одраз на орудието при истрелување, што често овозможува лесно откривање на местоположбата на стрелецот (искусен стрелец со РПГ-7 секогаш по истрелувањето веднаш се засолнува или ја менува својата положба за да избегне да биде откриен и нападнат). Друг поврзан аспект е исфрлањето на барутните гасови зад орудието (опасна зона од 2 м)² - тоа може во некои ситуации да ја ограничи употребата на орудието (нпр. во тесни простории или кога мора да се гаѓа цел која е на поголема висина од стрелецот, односно при поголеми агли на елевација, кога при употреба може да настанат сериозни повреди на стрелецот ако барутните гасови се одбијат од тлото или од пречката зад него), што е неповолно, особено кај неискусен или невнимателен стрелец. Освен тоа, исфрлените барутни гасови исто го демаскираат орудието дигајќи облак прашина на местото на кое се наоѓа, веднаш откривајќи ја положбата на стрелецот (искусен стрелец тоа го избегнува така што голата површина која се наоѓа веднаш зад фрлачката ја испрскува со вода или избира место обраснато со растенија). Единствен начин да се реши тој недостаток е да се конструира граната со противмаса која ќе го спречи излегувањето на барутните гасови од задниот отвор, што најверојатно ќе бара внесување извесни конструктивни измени, при што мора да се внимава изменетиот фрлачка да може да ги користи и стандардните гранати (иако

---

² Официјално опасната зона зад фрлачката изнесува вкупно 30 m (во првите 2 m е забрането да се наоѓа каква било препрека, остатокот е безбедно растојание во кое се препорачува да нема присуство на лесно запаливи материји или лица кои директно гледаат во фрлачката со цел да се избегнат врелите барутни гасови) [12, 16]. Во практиката е докажано дека на стрелецот му е доволна безбедна зона од 2 m зад фрлачката во која не смее да има никакви препреки, што е целосно потврдено и во САД при испитување на фрлачките РПГ-7 заробени во арапско-израелските војни во 1967 и 1973, кога е заклучено дека употребата во урбаните средини во Европа би била смртоносна за сојузничките оклопни единици [11] (а по иронија на судбината тоа се докажа токму врз руските единици во војните во Чеченија, каде чеченските бунтовници со РПГ-7 ги напаѓаа руските тенкови од подруми и од прозорци на првите 2-3 спрата од зградите, што беше доста ефективно [13]).

постои доста висока можност ова да се постигне без измени на самата фрлачка односно новите типови гранати да се користат од стандардната фрлачка).³

Другата слаба точка на дводелната муниција (еден дел е гранатата, а другиот дел е барутното полнење со стабилизаторот, кои се пакуваат и носат одделно, а се соединуваат непосредно пред употребата) е високата осетливост на надворешните влијанија, особено на барутното полнење и стабилизаторот, кои се поставени во лакирана картонска обвивка (таа се става и во заштитен картонски цилиндер, но откако ќе се извади од него и ќе се соедини со гранатата, при подолго стоење и изложеност на влага барутното полнење станува неупотребливо). Тоа може да се разреши со изменет начин на пакување и заштита на деловите од гранатата, но и со изработка на нови торбички за транспорт на гранатите (составен дел од опремата на стрелецот и неговиот помошник, во нив се носи и РАП) при што ќе се применат нови решенија и водоотпорни ткаенини.

Прецизноста на гранатите кои се истрелуваат од РПГ-7 е директно зависна од обученоста на стрелецот, поточно од неговата способност да нишани точно (со оглед на променливата ситуација на бојното поле, тоа треба да го направи во најкусо можно време, пред да ја загуби целта или да биде откриен од противникот). Тој пред сè треба да е обучен добро да ракува со оптичкиот нишан ПГО-7 за да може точно да одреди далечина до целта и да внесе поправки, особено кога целта е во движење или кога дува страничен ветер. Токму страничниот ветер има најголемо влијание врз прецизноста на гранатите поради нивната специфична конструкција, односно системот на стабилизација во летот, поради кој застрануваат во насоката од која дува ветерот (тоа е сосем спротивно на другите гранати кои застрануваат во насоката кон која дува ветерот!). Бидејќи се работи за доста сложена постапка, потребен е максимално обучен стрелец за да одреди точна поправка за страничен ветер. Тој проблем со страничниот ветер може да се реши на два начина: со модификација на гранатите или со модификација на оптичкиот нишан. Ова веќе е практично применето на фрлачката Тип 69-1 - нејзината најнова кумулативна граната Тип 84 има конструктивни измени со кои значително беше намалено влијанието на страничниот ветер а оптичкиот нишан има подобра нишанска скала која го олесни одредувањето на поправки, со што се зголеми прецизноста, но се олесни и обуката. Освен тоа, нејзиниот оптички нишан има нови скали за одредување далечина до целта кои оригиналниот нишан ги нема [11].

³ Решението со противмаса, наречено и Дејвисов (Davis) систем е применето на германската Панцерфауст 3“ (слично решение има и рачната фрлачка за еднократна употреба Амбруст, користен од страната на ОНА на територијата на Република Македонија при конфликтот во 2001). Негативна страна на ова решение е што противмасата дополнително ја зголемува вкупната маса на гранатата.

Иако стандардниот нишан ПГО-7 и неговите подобрени верзии (од нив најнова е ПГО-7ВЗ со скали за гранатите ПГ-7ВР, ТБГ-7В и ОГ-7В)⁴ има доста позитивни карактеристики (можност да се дотера скалата кон температурните услови, осветлување на нишанската скала ноќе, филтри за подобрување на видливост во услови на магла, чад и одблесоци, и др), тој е премногу сложен за употреба и најдобро е да се замени со електро-оптички нишан со интегриран ласерски далечиномер (така ќе може без грешка да се одредува далечината до целта, особено во случај кога таа е прикриена и не може да се пресметаат нејзините димензии, кои инаку се неопходни за утврдување на далечината преку стадиаметриските скали), врзан со балистички сметач, кој откако ќе ја добие измерената далечина од него и податоците од метеоролошкиот сензор (температура, брзина и насока на страничниот ветер) во видното поле на нишанот ќе проектира нишанска точка која стрелецот едноставно ќе треба само да ја преклопи со целта и да стрела. Сличен нишански систем веќе е направен за некои рачни фрлачки (како што е кинескиот 120 мм PF-98), а во комбинација со двоножник (РПГ-7В1 и Тип 69-1 стандардно го имаат) или уште подобро триножник, кој ќе ја стабилизира фрлачката при стрелбата, веројатноста за постигнување погодок со првиот истрел ќе биде над 90%.

Постојната палета гранати за РПГ-7 е најшироката на светот - не постои друга рачна фрлачка која може да се пофали со толкав широк избор. Освен руските, има и бугарски, грузиски, египетски, израелски, ирански, ирачки, кинески, пакистански, полски, романски, словачки и швајцарски гранати (има индиции дека и други земји произведуваат гранати за неа, но засега без потврда). Кумулативните (со обична и тандем боева глава) и противпешадиските (со моментна и моментно-фугасна боева глава, со или без отскочен ефект) гранати постојат во доволно голем број модели што овозможува уништување на сите постојни оклопни цели (со и без ЕРО) и ефикасно напаѓање жива сила на далечини над 1500 м. Не беше занемарена ни потребата за повеќенаменски и специјални гранати - веќе постојат гранати со експлозивен пенетратор, кумулативно-моментни, со термобарички ефект, моментно-запаливи, осветлувачки и вежбовни, но за да се обезбеди целосно покривање на сите задачи кои се ставени пред повеќенаменскиот фрлач неопходно е да се воведат чадна граната, како и гранати со несмртоносно дејство (гасни гранати со солзавец, гранати со флеш-бенг ефект, гранати со гумена

---

⁴ Таа верзија е воведена во 2001 на фрлачката РПГ-7В1 (во чиј борбен комплет се наоѓаат гранатите ПГ-7ВЛ, ПГ-7ВР, ТБГ-7В и ОГ-7В), па поради потребата на секоја граната за посебна нишанска скала заради разликите во балистичките својства, истиот е премногу сложен. Работите уште повеќе се усложнуваат и со универзалниот додаток УП-7В без кој со гранатите ТБГ-7В и ОГ-7В не може да се гаѓа на максимални далечини (ПГО-7ВЗ не дава доволно висок агол) [10].

подмуниција и слично) за употреба во мировни мисии (разбивање демонстрации) или заложнички ситуации (краткотрајно онеспособување). За крај, внимание треба да се посвети и на создавање противхеликоптерска муниција со посебна запалка и боева глава (да се активира во близина на целта и создадат челични парчиња со соодветна големина), бидејќи постојните гранати (било моментни или кумулативни) се несоодветни за гаѓање хеликоптери, иако добро обучен стрелец и со нив може да погоди хеликоптер и истиот да го собори или оштети (има безброј потврдени случаи, а најсвежи се тие од Ирак [14]).⁵ Најголема веројатност за погодок оваа граната ќе постигне во спрега со новиот електрооптички нишан затоа што одредување на поправката на нишанската точка за хеликоптер во движење е доста сложена.

Табела бр. 2 - Приказ на некои гранати за фрлачката РПГ-7 [16, 17, 18, 19]

					
кумулятивна		кумулятивна		кумулятивна	
Граната:	ПГ-7В	Граната:	ПГ-7ВМ	Граната:	ПГ-7ВС
Проектил:	ПГ-7	Проектил:	ПГ-7М	Проектил:	ПГ-7С
Воведена:	1961	Воведена:	1969	Воведена:	1973
Потекло:	СССР	Потекло:	СССР	Потекло:	СССР
Маса:	2.20 kg	Маса:	2.00 kg	Маса:	2.00 kg
Калибар:	85 mm	Калибар:	70 mm	Калибар:	72 mm
Должина:	925 mm	Должина:	940 mm	Должина:	950 mm
Пробивност:	260 mm	Пробивност:	300 mm	Пробивност:	400 mm
Ефикасен дострел:	500 m	Ефикасен дострел:	500 m	Ефикасен дострел:	500 m
					
кумулятивна		тандем кумулативна		термобаричка	
Граната:	ПГ-7ВЛ	Граната:	ПГ-7ВР	Граната:	ТБГ-7В
Проектил:	ПГ-7Л	Проектил:	ПГ-7Р	Проектил:	ТБГ-7
Воведена:	1977	Воведена:	1988	Воведена:	2001
Потекло:	СССР	Потекло:	СССР	Потекло:	Русија
Маса:	2.60 kg	Маса:	4.50 kg	Маса:	4.50 kg
Калибар:	93 mm	Калибар:	105 mm	Калибар:	105 mm
Должина:	980 mm	Должина:	1306 mm	Должина:	n/p
Пробивност:	600 mm	Пробивност (ЕРО):	750 mm	Убиствен радиус:	8 m
Ефикасен дострел:	300 m	Ефикасен дострел:	200 m	Краен дострел:	700 m

⁵ РПГ-7 прв пат е употребена против хеликоптери во војната во Виетнам, кога со неа се напаѓаа американски хеликоптери при слетување и полетување [11], но таа и нејзината кинеска копија Тип 69-1 масовно се користени против советските хеликоптери во текот на војната во Авганистан (1979-1989) кога Муџахедините развија голем број успешни тактики за борба против хеликоптерите (истите ги употребија успешно и против американските сили во периодот од 2001 до 2002) [15].

					
моментна		моментна		моментна	
Граната:	ОГ-7БГ	Граната:	ОГ-7В	Граната:	ОГ-7ВЕ
Проектил:	ОГ-7Г	Проектил:	ОГ-7	Проектил:	ОГ-7Е
Потекло:	Бугарија	Потекло:	Бугарија	Потекло:	Бугарија
Маса:	4.50 kg	Маса:	1.76 kg	Маса:	4.10 kg
Калибар:	73 mm	Калибар:	40 mm	Калибар:	85 mm
Должина:	930 mm	Должина:	595 mm	Должина:	н/п
Краен дострел:	1200 m	Краен дострел:	1000 m	Краен дострел:	1000 m
					
моментно-фугасна		термобаричка		кумулятивна	
Граната:	ОФГ-7В	Граната:	ГТБ-7БГ	Граната:	Тип 84
Проектил:	ОФГ-7	Проектил:	ГТБ-7Г	Потекло:	Кина
Потекло:	Бугарија	Потекло:	Бугарија	Маса:	2.00 kg
Маса:	3.00 kg	Маса:	4.70 kg	Калибар:	85 mm
Калибар:	н/п	Калибар:	93 mm	Должина:	936 mm
Должина:	н/п	Должина:	1120 mm	Пробивност:	600 mm
Краен дострел:	2000 m	Краен дострел:	1000 m	Ефикасен дострел:	350 m
					
моментно-запалива		осветлувачка		запалива	
Граната:	н/п	Граната:	н/п	Граната:	н/п
Потекло:	Кина	Потекло:	Кина	Потекло:	Романија
Маса:	2.69 kg	Маса:	2.20 kg	Маса:	2.40 kg
Калибар:	70 mm	Калибар:	75 mm	Калибар:	71 mm
Должина:	830 mm	Должина:	844 mm	Должина:	920 mm
Краен дострел:	1600 m	Краен дострел:	1500 m	Краен дострел:	1400 m

Дејството во било кој период од деноноќието за РПГ-7 воопшто не претставува проблем - носачот за нејзиниот стандарден оптички нишан е универзален (може да ги носи сите нишани со соодветна брва), па затоа практично секоја фрлачка РПГ-7 може да носи ноќен нишан, иако постојат посебни верзии за ноќни нишани (тие имаат ногалки). Руската доктрина за универзален ноќен нишан кој може да се поставува на сите постојни модели пешадиски оружја е доста успешна, бидејќи таков нишан е лесно пренослив од еден тип оружје на друг (на пример од снајперската пушка СВД на рачната фрлачка РПГ-7). Резултат на оваа доктрина е семејството пасивни ноќни нишани НСПУ (НСПУ, НСПУ-3 и НСПУ-М), со маса од околу 2 кг и далечина на препознавање тенк ноќе до 700 м [8]. Имајќи ја во предвид горенаведената идеја за нов електро-оптички нишан, истиот би требало задолжително да има и интегриран ноќен канал.

Сл. 2 - Рачна фрлачка Тип 69-1 [18]

Универзален проблем на рачната фрлачка за повеќекратна употреба е неговата голема „мртва маса“ (масата на празна фрлачка кога таа не е во употреба). Таа често претставува товар за стрелецот и од физичка (маса на една празна фрлачка за повеќекратна употреба е меѓу 5 кг и 12 кг), но и од психичка гледна точка (особено откако целокупниот борбен комплет е истрелан, а мора да се носи толкав „бесплезен“ товар). Решението на тој проблем не лежи само во изработката на рачните фрлачки од полесни материјали туку и во внимателното испитување на нивната конструкција и отстранување на непотребните елементи. Тоа и практично е докажано на кинеската верзија Тип 69-1, која е пократка за 40 мм и полесна за 1.40 кг од РПГ-7В1 (верзија на РПГ-7 со двоножник) и има подобри ергономски решенија (на пример рачката за носење, која навистина е неопходна).

Табела бр. 3 - Споредба на габарити на разни верзии на РПГ-7 [12, 18, 19]

Модел	РПГ-7	РПГ-7Д	РПГ-7В1	Тип 69-1
Маса (празен):	6.3 kg	7.0 kg	7.0 kg	5.6 kg
Должина (празен):	950 mm	960 mm ¹	950 mm	910 mm
¹ Во транспортна положба (расклопен за десант) има должина 630 mm.				

Рачните фрлачки за еднократна употреба треба да имаат идентична боева глава како гранатите за рачната фрлачка за повеќекратна употреба со цел да се намалат развојните и производните трошоци, да може лесно да се вратат од борбена во транспортна положба (постарите модели кои се дизајнирани пред 1990-тите обично мора да се истрелаат откако ќе се донесат

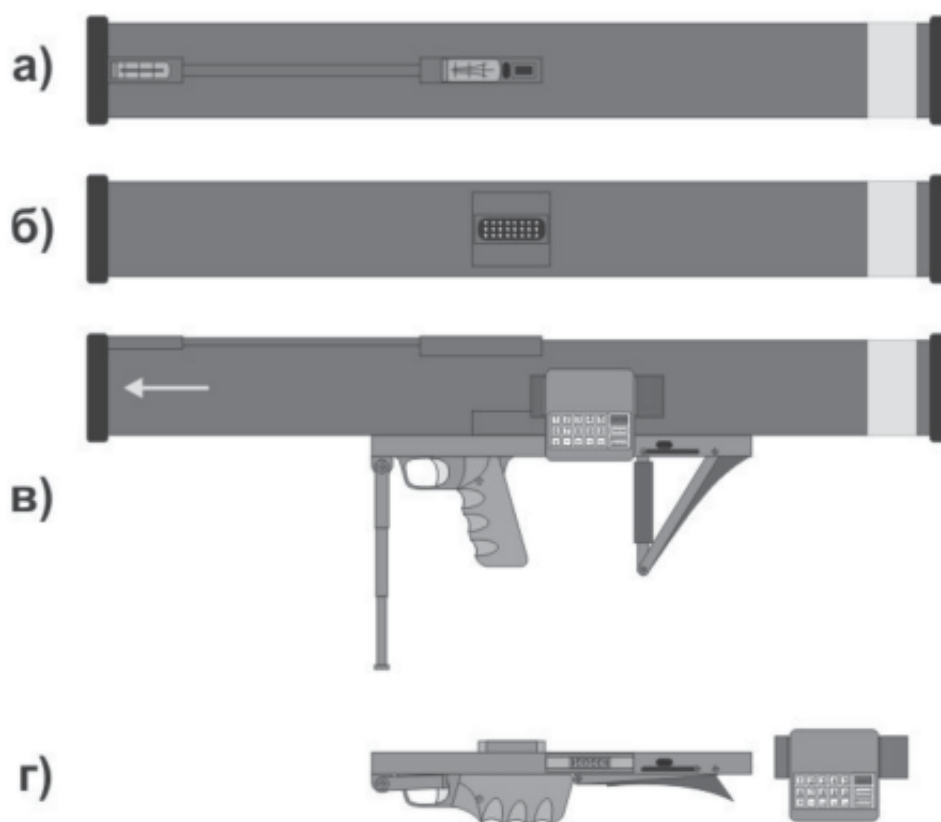
во борбена позиција, односно забрането е да се враќаат назад во транспортна положба - тоа е непотребно трошење ресурси, а често може да предизвика и жртви во сопствените редови), да има максимална заштита на гранатата од надворешни влијанија (херметизираната фрлачка дава максимална заштита од оштетување и нечистотија, но обезбедува и максимален рок на складирање), да нема опасна зона зад фрлачката (тоа е неопходно за употреба од затворени простории) и да може да се постави ноќен нишан (по можност еден од унифицираните нишани за стрелачко оружје). Конкретно, рачната фрлачка за еднократна употреба која исполнува барем дел од тие барања е руската 105 мм РПГ-27 „Таволга“, воведена во употреба во 1989. Во нејзината граната ПГ-27 е вградена идентична тандем кумулативна боева глава како на гранатата ПГ-7ВР за РПГ-7. Во 1999 е дизајнирана и неговата верзија РШГ-1 опремена со истата термобаричка боева глава од гранатата ТБГ-7В за РПГ-7, а во 2001 и најновата верзија РМГ (модифицирана РШГ-1 наменета за употреба во урбани средини). Тие верзии веќе се наоѓаат во фаза на испитување во Руската армија [20, 21].

Долгорочен развој на нова повеќенаменска рачна фрлачка

Развојот на новата повеќенаменска рачна фрлачка би требало да оди во насока на максимална компактност со цел да се избегнат проблемите на „мртвата маса“ (големата маса на празната фрлачка) и затоа идејата на авторот е фрлачката да биде едноставно универзалниот уред/механизам за истрелување на кој ќе се поставуваат гранатите сместени во херметички затворени контејнери за чување и транспорт, кои воедно ќе служат како цевки за лансирање.

Универзалниот уред за истрелување е главниот дел кој служи да ги соедини сите останати делови. Треба да биде компактен, со склопувачки делови (со цел кога не се користи да се склопи во форма со минимални и поволни габарити така што нема да зазема премногу место) и изработен од лесни легури или полимери, со цел масата да се сведе на минимум. На него ќе се ставаат електро-оптичкиот нишан со ласерски далечиномер и балистички сметач (треба да има мала маса и да е доволно едноставен за да може да го користи секој просечен војник со минимум обука) и извор на електрична енергија (при тоа треба да се води сметка да се овозможи употреба на обични комерцијални батерии АА или ААА во итни случаи било директно или со специјален адаптер), а на посебен приклучок ќе се постави контејнерот со гранатата. Уредот за истрелување со изворот на енергија и нишанот (практично тоа ќе биде „празната“ рачна фрлачка кој војникот со себе ќе го носи по истрелувањето на својот борбен комплет) треба да има вкупна маса најмногу до 2 кг. Нејзината конструкција треба да биде издржлива и да овозможува лесна

замена на оштетени делови на борбеното поле од страна на самиот корисник (електронските склопови пожелно е да имаат лесно заменливи модули), што ќе му обезбеди висок степен на исправност и едноставно одржување. Општиот изглед на така замислениот уред за лансирање е прикажан на сл. 3 (под „в“ е во борбена позиција со поставен контејнер со гранатата, а под „г“ е во транспортна конфигурација - склопен, со изваден нишан).

Сл.3 - Приказ на концепцијата на новата повеќенаменска рачна фрлачка

Гранатите за фрлачката ќе бидат сместени во херметички затворени транспортни контејнери. Ова е најдобро можно решение бидејќи контејнерот во исто време е и лансира цевка која по истрелувањето едноставно се вади од

фрлачката и се фрла.⁶ Тоа дава и максимална заштита од надворешните влијанија и максимален рок на траење, без да го ограничува развојот на нови гранати - габаритите (пречник и должина) на различните гранати и нивните контејнери се практично неограничени, а единствен заеднички детал ќе им биде унифицираниот приклучок наменет за поставување на универзалниот уред за истрелување. Најпрактично е тој приклучок да се наоѓа под тежиштето на контејнерот со цел да се урамнотежи масата на фрлачката во борбена позиција - неурамнотеженоста на полната фрлачка е универзален недостаток на сите постојни рачни фрлачки и го отежнува гаѓањето бидејќи го заморува стрелецот.

Универзалниот уред за истрелување треба да поседува програмски систем за самотестирање, кој при вклучување на уредот на стрелецот ќе му соопшти дали уредот е исправен и подготвен за дејство, а потоа ќе ја провери и исправноста на контејнерот со гранатата и ќе соопшти дали е исправен, правилно прицврстен на фрлачката и подготвен за стрелба, а во исто време и на електро-оптичкиот нишан ќе му го соопшти моделот на гранатата за истиот да може да пресмета точна нишанска точка. Така на стрелецот му останува да ја нанишани целта и да го притисне копчето за мерење далечина со ласерскиот далечиномер, а балистичкиот сметач во видното поле на нишанот ќе проектира нишанска точка која треба да се израмни со целта, по што следи истрелување на гранатата.

Со цел да се овозможи истрелување на гранатата дури и во случаи кога фрлачката (универзалниот уред за истрелување или некој негов дел) е вон функција или воопшто го нема, на контејнерот може да се постави уред за истрелување со механички нишани како на постојните фрлачки за еднократна употреба. Со тоа ќе се овозможи функционирање во сите можни ситуации, а воедно контејнерот ќе добие и секундарна улога како фрлачка за еднократна употреба, со што се постигнува максимално можна унификација на фрлачките за еднократна и повеќекратна употреба. Општ изглед на така замислениот контејнер со граната е прикажан на сликата бр.3 (под „а“ е поглед на контејнерот од горе, каде се наоѓа чкрапалото и механичките нишани; под „б“ е поглед на контејнерот од долу, каде се наоѓа приклучок за уредот за истрелување; а под „в“ е страничен поглед на рачниот фрлач во борбена положба односно контејнерот поставен на универзалниот уред за истрелување).

---

⁶ И покрај тоа, тие контејнери треба да имаат можност за повторно полнење во фабриката, што ќе заштеди значителни ресурси. Тоа воопшто не е новост - таа опција на пример ја имаат контејнерите од ПВО ракетите ИСтрела-2Мв (истите се употребуваат и во АРМ), кои можат да се полнат до 5 пати [22].

Што се однесува до потребните модели гранати, важи она што веќе е наведено - треба да се воведат широка палета гранати која ќе овозможи да се разрешат сите можни задачи. Покрај стандардни неводени гранати треба да се разгледаат и можноста за интегрирање водени ракети (водење со ласерски зрак од ласерскиот далечиномер), со што повеќенаменскиот фрлач ќе ги замени и лесните пешадиски противоклопни водени ракети од класата на рускиот „Метис“ и францускиот „Егук“ (дострел до 1000 м) со таа разлика што ќе се развијат нови боеви глави за други типови цели (трендот за повеќенаменски орудја е прифатен и кај новите ПОВР кои исто се ослободија од старата доктрина за употреба само во ПО борба).

Заклучок

Откако во последната деценија од 20-от век конечно се напуштени крутите доктрини востановени по крајот на Втората светска војна, може да се забележи трендот на забрзана трансформација на противоклопните пешадиски орудја во повеќенаменски под влијанието на искуствата кои се стекнати во многубројните локални војни. Со тоа тие орудја (пред сè системите за ПОВР и рачните фрлачки) ќе се ослободат од недостатоците и нивниот досега неискористен потенцијал ќе се стави во функција, што на современата пешадија ќе ѝ овозможи успешно да се справува со сите предизвици на бојното поле во 21-от век.

Бидејќи рачната фрлачка има најповолен однос перформанси/цена, а се наоѓа во вооружувањето на практично секоја современа армија, таа е најсоодветна за трансформација во повеќенаменско орудие. Овој процес веќе е во тек и вниманието е насочено првенствено кон модернизацијата на постоечките рачни фрлачи (согласно со краткорочниот модел, кој го претставивме овде преку конкретниот пример со руската фрлачка РПГ-7), што може да се смета за привремена мерка применета со единствена цел да ги задоволи растечките потреби за новите повеќенаменски орудја за што е можно пократок рок. Вистинските повеќенаменски рачни фрлачи, развиени според долгорочниот модел кој овде го изложивме, може да ги очекуваме дури по крајот на првата краткорочна фаза на модернизација - најрано кон крајот на оваа или на почетокот на следната деценија.

ЛИТЕРАТУРА

1. MENON, L., 1999. *ENCARTA Encyclopedia DELUXE 2000* [CD-ROM]. Redmond, Microsoft.
2. KEEGAN, J., 1977. *Encyclopedia of World War II*. 2nd Edition. London, Bison Books Ltd.
3. SSNO, 1990. *Priručnik za vojnika pešadije*. Beograd, VINC (UP-64).
4. ДУБРОВИН, Е. и КОРОТЧЕНКО, И., 2001. Сорок лет в строю. *Независимое Военное Обозрение*, бр.30 (252), 17.08.2001.
5. SILVERSTEIN, K., 2003. RPGs are common as colds, but far more lethal. *The Los Angeles Times*, 07.07.2003.

6. GRAU, L.W., 1998. The RPG-7 on the battlefields of today and tomorrow. *Infantry*, 05-08.1998.
7. ФГУП "ГНПП Базалт" - Москва. <http://bazalt.ru>.
8. ФГУП "ПО НПЗ" - Новосибирск. <http://www.npzoptics.com/>.
9. КЕДРОВ, И., 2003. Ручная артиллерия. *Военно Промышленный Курьер*, бр.14, 10-16.12.2003.
10. КОРОТЧЕНКО, И., 2001. Гранатометы в ближнем бою. *Независимое Военное Обозрение*, бр.27 (249), 27.07.2001.
11. TRADOC (United States Army Training and Doctrine Command), 1976. *Soviet RPG-7 Antitank Grenade Launcher*. Fort Monroe, TRADOC.
12. МО СССР, 1972. *Наставление по стрелковому делу - РПГ-7 и РПГ-7Д*. Москва, Воениздат.
13. GRAU, L.W., 1997. Russian-manufactured armored vehicle vulnerability in urban combat: The Chechnya experience. *Red Thrust Star*, 01.1997.
14. WALKER, S., 2003. *Black Hawk hit by RPG*. Reuters, 15.11.2003.
15. Associated Press, 2002. *RPGs widely used by guerillas*. AP, 05.03.2002.
16. Проспекти од "Арсенал" - Казанлак, Бугарија.
17. Проспекти од ВМЗ ("Иван Вазов") - Сопот, Бугарија.
18. Проспекти од НОРИНЦО (China North Industries Corporation), Кина.
19. GANDER, T.J., 2003. *Jane's Infantry Weapons 2003-2004*. Surrey, Jane's Information Group.
20. МАНУШКИН, А., 2003. Техника антитеррора. *Красная Звезда*, 11.11.2003.
21. ЂѢЃЃЃЃЃЃ К. , 2003. Перспективний многоцелевой РПГ. *Войни, Историја, Факти*, бр.1 (3), 05.2003.
22. SSNO, 1978. *Laki prenosni raketni komplet PVO 9K32M "Strela-2M" - Knjiga I (opis, rukovanje i odr•avanje)*. Beograd, VINC (TSI-I, 3034).

МЕДИУМИТЕ И ОДБРАНАТА

Оливер БАКРЕСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии – Скопје

Апстракт: Најѓолем број од ѓраѓаниќе на некоја држава најќесќо конќакќиоќи со безбедносќа и одбранасќа и нејзиниќе ѓроблеми ѓо осќварувааќи ѓреќу медиумиќе. Заќоа е важно да се оќкрие какви ѓораќи создавааќи медиумиќе за национална безбедносќа и одбрана, како извесќувааќи за одредени акќивносќи, кои насќани ѓи фаворизирааќи, а кои ѓи занемарувааќи. Земаќќи ѓо ѓредвид значењето на медиумиќе во современиќе демократиќски оќиќесќиво, јавносќа ѓреба да ѓоќиќне на исќражување во овие обласќи. Со ќоа би се ѓридонесло да се заќознааќи најѓолемоќи број од ѓраѓаниќе за одбранасќа и за сиќе сосќојби кои се јавувааќи во современоќо демократиќско маќедонско оќиќесќиво.

Во фокусоќи на ѓрудоќи се оќфаќени ѓовеќе аќекќи за медиумиќе. Акценќиоќи е сќавен на конќроласќа на ѓолиќиќасќа за национална безбедносќа, како и на ѓраќањето за неќсреднаќа комуникаќја на Парламенќиоќи со јавносќа за безбедносниќе ѓраќања.

Оќиќуќа, идеално, улоѓаќа на медиумиќе во сќоријаќа за демократиќјаќа и демократиќскоќи надзор на вооружениќе сили е да бидаќи ѓосредник ѓоѓеѓу цивилноќо оќиќесќиво и ѓолиќиќасќа држава, ѓособно нејзиниоќи безбедносен аќараќи. Во едно демократиќско оќиќесќиво, медиумиќе сќанаа инќеѓрален дел од комќлексна мрежа на инќиќиќуќи и ќиќе ѓридонесувааќи и им давааќи значење на односиќе ѓоѓеѓу инќиќиќуќиќе и ѓруќиќе во ѓолиќиќиоќи сисќем и иќрааќи важна улоѓа служеќќи како ѓлавна врсќа ѓоѓеѓу ѓриќе сегменќи на власќи во државаќа.

Клучни зборови: медиуми, функции, демократиќја, масовни медиуми, ѓлурално оќиќесќиво.

MEDIA AND DEFENCE

Abstract: Most of the citizens of a country have contact with security and defence issues and their problems mainly through the media. Therefore it is important to reveal what kind of messages media create about national security and defence, how they report about certain activities, which events they favor and which they neglect.

Having in mind the importance of the media in contemporary democratic societies, the public

should urge for research in these areas. It would contribute to familiarize most of the citizens with security issues and all the conditions that emerge in the contemporary democratic Macedonian society.

The focus of the study encompasses number of aspects about media. The emphasis is put on control of national security policy as well as the issue about immediate communication of the Parliament with the public concerning security issues.

Thus, ideally, the role of media in the story of democracy and democratic oversight of armed forces is to be a mediator between civil society and the political state, and especially its security apparatus. In a democratic society, media have become an integral part of a complex network of institutions and they contribute and give significance to relations among institutions and groups in the political system and play an important role serving as the main bond among the three segments of power in the country.

Key words: *media, functions, democracy, mass media, plural society.*

Вовед

Медиумите се средство преку кое јавноста добива информации за светот, но исто така, јавноста го црпи своето знаење и перцепции за моменталните политички и општествени проблеми и за средствата за нивно разрешување.

Во демократските општества медиумите сè повеќе се огледало кое ја рефлектира генералната ориентација на политичкиот живот и микроскоп кој им овозможува на граѓаните да обрнат внимание на различните национални активности и со изразување на нивното мислење, да придонесат за прогресот на нацијата. Така, модерната држава може да ја обезбеди својата трајност само со постојана комуникација помеѓу нејзините граѓани и различните тркала на моќта.

Учеството на граѓаните преку медиумите е круцијално за да се спроведе кохерентно економскиот и културниот развој на едно општество. Иако комуникацијата не може сама по себе да го загрози развојот, неадекватната комуникација го забавува и го прави потешок развојот на државата. Оваа функција на комуникацијата доаѓа од фактот што таа претставува инструмент за промена на колективната психологија на општеството, како и на неговите услови за живот, а додатно и на фундаменталниот елемент за развој.¹

По правило, улогата на мас-медиумите е да вршат евалуација, да интерпретираат и пренесуваат вести произведени во други социетални системи. Некои вести се, всушност, креирани во самите мас-медиуми. До некоја мерка, барем мас-медиумите се организации кои произведуваат вести.²

Често се поставува прашањето „Каков вид информации селектираат мас-медиумите и како тие информации се презентирани?“ Анализата на вредностите на вестите покажува дека информацијата која се избира не е само случаен избор на настани. Постои јасен шаблон; шаблон кој налага хиерархија на наизглед важни настани и луѓе. Елити, нации и индивидуалци, како и драматични настани доминираат во вестите. Така, вредностите на вестите и расудувањата во вестите кои ја детерминираат содржината на медиумите, не само што го насочуваат нашето размислување кон посебни области кои медиумите ги детерминираат како „важни“ туку, напротив, тие го насочуваат нашето размислување настрана од други „неважни“ настани. На овој начин тие придонесуваат за нашите ментални мапи за светот.³

Избраните теми обично имаат големо значење во рамките на еден специфичен културен контекст. Така во рамките на еден специфичен културен контекст, мас-медиумите се способни да ги вклучат постојните културни референци бидејќи тие се разбирливи за сите. На тој начин, постои реципроцитет помеѓу мас-медиумите и општеството/културата. Тие се повикуваат на минатите и сегашните политички/општествени референци но, во исто време, тие, исто така, придонесуваат за нив. Тоа придонесува за културен континуитет како и за културна промена.⁴

1. Основните карактеристики на масовното комуницирање

Масовното комуницирање е витално за општеството. Без слободна и балансирана политичка комуникација, демократските институции би биле корумпирани. Без точни, проверени деловни информации, пазарот ќе доживее колапс. Без информации за новите артистички трендови, културата ќе доживее дегенерација.⁵

Масовното комуницирање е тесно непосредно поврзано со општествената свест.⁶ Не само што таа влијае врз нејзиното формирање, туку и степенот на развиеноста на таа свест го бара постојаното развивање на улогата и функцијата на масовните медиуми.

Структурите и карактеристиките на медиумите ги обликуваат најфундаменталните елементи на нашите социјални и индивидуални идентитети.⁷

Во основа постојат повеќе карактеристики на масовното комуницирање⁸.

Прво, масовното комуницирање е строго организирано и институционализирано во комплексни формални организации. Тоа се организации во кои се вложени финасиски средства во вид на капитал и во кои работат голем број новинари и други технички лица од секаков вид. Сите тие се во одредена хиерархиска поделеност на улоги и работни задачи, во

функција да се добие поквалитетен финален производ (весници, радио или ТВ емисија).

Второ, масовните комуникации се јавни. Тоа, во суштина значи дека пораките (информациите) им се барем декларативно достапни на сите во општествената заедница. Заради тоа, информациите се под јавен надзор и подлежат на државна, политичка, економска и воена контрола.

Трето, публиката⁹ во масовното комуницирање е хетерогена во својот состав, што значи дека се состои од личности со најразличен статус, општествени улоги, занимања, стандард, моќ, културни вредности итн.

Четврто, средствата за масовна комуникација имаат и повратно дејство и влијаат на зголемувањето на писменоста, образованието и културата особено, кај широките народни маси, а во исто време и врз развојот на техничките средства (телекомуникациски системи, сателитски програми и сл.).

2. Функции на медиумите

Медиумите имаат важна функција во креирањето на листата на јавни приоритети т.е. поставување на агендата на јавноста. Истражувачите на комуникациите веќе подолго време установиле дека ако медиумите не можат да наметнат некое посебно мислење на аудиториумот, тие со сигурност се успешни во привлекувањето на нивното внимание кон некои прашања за сметка на други или ако медиумите не можат да ја убедат јавноста како да размислува за одредено прашање, тие можат да ја насочат јавноста кон одредени прашања за кои би требало да размислува.

Освен тоа што средствата за масовна комуникација на рецепиентите им „нудат“ посебни облици на сознание, тие исто така имаат и свои функции во општеството.

Бројни автори се обидуваат да ги детализираат овие функции.

Според Горѓевиќ „преку средствата за масовна комуникација (печат, радио, филм и телевизија) може да се комуницира со масите, да се влијае врз нивната општествена свест, да се развива определена идеологија. Средствата за масовна комуникација имаат информативна, забавна, образовна, културна, уметничка, рекламна, пропагандна и други функции“.¹⁰

Ран• елови• како најкарактеристични ги наведува следните функции на медиумите: функција на информирање; функција на убедување, мотивирање и интерпретација; функција на образование и пренесување на општественото и културното наследство; интегративна и функција на социјализација и функција на одмор и забава.¹¹

Врег како најзначајни ги наведува следниве функции на масовните медиуми:

а) функции што се својствени на современите масовни медиуми: информативна, функција на мнението, ориентациска и акциска;

б) функции што масовните медиуми ги имаат како социјални функции заедно со други институции во општеството: социјализаторска, рекреациска, информативна и интегративна;

в) функции што произлегуваат од човековите општествени дејности: политички, стопански, културни, научни, образовни, спортски, верски и други.¹²

Според Матевски, функциите на мас-медиумите се делат на основни и споредни. Во групата на основни функции на масовното комуницирање спаѓаат информативната, ориентациската, образовно-културната и забавно-рекреативната.¹³ Во групата на споредни функции се наведени функциите за јакнење и менување на општествените норми; за потврдување на статусот и јакнење на престижот на реципиентите; за приватизација; за дополнување; за монополизација; за усмерување; наркотичка дисфункција и заштитниот ефект на мас медиумите.¹⁴

Според изнесеното, ако се направи обид да се определи функцијата на медиумите, тогаш таа би била со нејзина помош да се остварува процесот на комуницирање во општеството. Со тоа се придонесува различните и многубројни пораки да ги задоволуваат постојните потреби но и да поттикнуваат создавање на нови.

Сите наведени функции на јавните гласила кои се претставени од наведените автори имаат позитивно влијание на комуникациското однесување, и секоја функција никогаш не се остварува во чиста форма, бидејќи секогаш содржи и елементи од претходните функции.

3. Средствата за масовна комуникација во современите плуралистички и демократски општества

Развојот на општеството не може да се случи без реална демократизација на комуникациите што може да помогне индивидуата да се издигне до ниво на активен партнер, да се зголеми разновидноста на информациите и да се подобри квалитетот на учеството и претставувањето во општествениот живот.¹⁵

Очекувањата дека медиумите ќе имаат водечка улога во креирањето на демократска инфраструктура на посткомунистичките општества, од почетокот се покажаа како доста нереални. Неопходна потреба за таква

позиција на медиумите е “раскинување” на односите на медиумите со државните структури и ослободување на медиумите од статусот на механизам во служба на партиите, класите или други групи, кој самиот по себе е долг и бавен процес. Во повеќето посткомунистички земји, најконзервативниот фактор на масовна комуникација кој го опструира овој процес се покажа дека е политичката моќ. Сепак, во повеќето земји реконструкцијата на системот на медиумите ја надмина фазата на воспоставување правни гаранции за автономијата на медиумите.¹⁶

Поголемата слобода на печатот беше првата видлива промена по падот на стариот режим. Всушност, во првите години по колапсот на еднопартиското правило, медиумите беа во хаос, државата без структура како и остатокот на општеството. Само во средината на деведесетитте години и подоцна се направија напори за регулирање на медиумите.¹⁷

Демократски, во суштината, во настојувањата и постапките, капитализмот денес триумфира речиси во целиот свет. Кон крајот на минатиот век, множењето на пораките кои се пренесуваат преку звукот, сликата или текстот, како и ширењето на мрежите преку кои се пренесуваат пораките со брзината на светлината, заеднички го омеѓуваат пазарот, и планетарно и локално, во исто време.

Медиумите повеќе години наназад стрпливо ги градат демократскиот поредок заснован на почитување на вредноста, но и на луѓето кои го претставуваат и бранат, на будното следење на промената на јавното мислење и на почитувањето на малцинствата.

Од ова произлегува дека медиумите ја имаат една од клучните позиции и улоги во општествениот систем. Заради тоа, државата и партијата која е на власт, преку најразлични формални и неформални механизми се обидува да ги стави под контрола, ако не друго барем водечките личности и организаторите на работа во мас-медиумските куќи.

Од друга страна, пак, мас-медиумите, остварувајќи ги целите за спроведување на јавна услуга, задоволување на аудиториумот и заработувачката, со сите сили се обидуваат да наметнат сопствени модели на однесување кои не трпат цензура и наредби „одозгора“. Во оваа вечна борба, меѓу мас-медиумите и позицијата на плуралистичките и демократските општества, победени и победници нема. Во определено општество и определено време преовладува првиот или вториот модел на информирање („контролираниот“ и „неконтролираниот“).¹⁸

Како резултат на тоа, евидентни се одредени последици од дејствувањето на мас-медиумите врз плуралистичките и демократските

општества. Како прво, масовните медиуми влијаат на појавата на нови општествени активности, како што се рекламата, испитувањето на публиката и пазарот, на кој се „трошат“ мас-медиумите; јавните односи и јавното мислење, кое е од особено значење. Втората последица од дејствувањето на мас-медиумите, се гледа во тоа што средствата за масовна комуникација се под директно влијание и контрола (па дури и цензура) од државата и актуелната политичка власт, сепак во плуралистичките и демократските општества оваа интенција се менува. На полето на политиката, економијата и религијата мас-медиумите сè повеќе почнуваат да објавуваат пораки, информации, анализи и коментари без институционална контрола и цензура.¹⁹

3.1. Политиката и медиумите

Општо е познато дека демократијата во своја најширока смисла почива на недопирливи принципи како слобода и одговорност: слобода на мислење и изразување и одговорност на лидерите, како и на оние кои се управувани. Властодршците, тврдејќи дека се демократи, ја имаат одговорноста да ги гарантираат слободите и да прифатат дека мерките на владата или оние на локалната администрација, може да бидат критикувани и дури популарно санкционирани од медиумите, од парламентарните или од општинските претставници.

Во демократијата, медиумите и оние кои за нив одговараат си поставуваат за цел да го поттикнуваат културниот и политичкиот живот, плурализмот на идеи, овозможувајќи запознавање со најголемиот број различни дела на човековиот ум.

Таму каде нема слободни медиуми, нема ниту лични ниту политички слободи. Таму каде што медиумите се спречени да се дистанцираат, да ја користат слободата на говорот во соочувањето со оние кои сонуваат да ги потчинат, со луѓето на власт првенствено со политичарите, заклучокот се наметнува сам по себе. „Нема слобода без слободни медиуми. Истовремено, медиумите не се слободни ниту таму каде дејствуваат под влијание на другите, а не на пазарните законитости“.²⁰

Власта која не ги почитува овие принципи се оддалечува од јавното мислење и не може повеќе да ја следи еволуцијата на општеството. Таа го губи авторитетот затоа што ја губи легитимноста.²¹

Нема сомневање дека мас-медиумите се витален дел на политичкиот систем.

Активноста на медиумите им дава форма на лошо обликуваните контури на политичкиот систем: таа внесува нови играчи и прашања во

Општо земено, независните медиуми и помагаат на јавноста и на политичките претставници во нивната задача да донесат информирани одлуки. Како што посочивме, медиумите придонесуваат да се врши надзор на работата на законодавната, извршната и судската власт и можат да влијаат на содржината и квалитетот на прашањата кои се поставуваат на јавните дебати, кои од друга страна влијаат на владата, бизнис секторот, академската средина и граѓанското општество. На тој начин слободните медиуми претставуваат клучна компонента на демократијата.

Улогата на медиумите во воените работи повеќе не може да се третира како попатно прашање, освен од сопствено незнаење. Односите војска-медиуми имаат историја, посебно како дел од поширокото прашање за улогата на медиумите во либерално демократските држави.²⁴

Многу аспекти од влијанието на медиумите треба да се оценат. Тие се движат од основни обврски, односно обврската демократските општества да ја информираат јавноста преку медиумите, до употребата на медиумите во опонентите како оружје. Во неморални раце, медиумите може да бидат главно оружје на она што е познато како асиметрично војување, каде авторитарни и недемократски групи користат намерни кампањи на дезинформации и лаги во обид да се ослабне противникот.²⁵

Во државите каде што медиумите не се независни од владините институции, лесно може да се случи медиумите да се злоупотребат од страна на владеачите за пропагандни цели. Во вакви случаи, медиумите едноставно не можат да ја подобрат транспарентноста и демократскиот надзор на секторот за безбедност.²⁶

Демократскиот надзор како начело за добро владеење може да биде ефективен само доколку јавноста е свесна за главните прашања кои се отворени за расправа на парламентарно ниво.

Ефективноста од јавна комуникација по безбедносни прашања зависи од обемот и точноста на информациите кои ѝ се даваат на јавноста од страна на владата и парламентот. Парламентот треба да покаже посебен интерес за јавноста со тоа што ќе обезбеди неопходно ниво и квалитет на информации за да може таа да ја разбере сегашната состојба во државата и резултатот од процесот на донесување одлука во парламентот.²⁷

Идеално, улогата на медиумите во сторијата за демократија и демократски надзор на вооружените сили е да биде посредник помеѓу цивилното општество и политичката држава, посебно нејзиниот безбедносен апарат. Во едно демократско општество, се очекува медиумите да играат важна улога служејќи како главна информациска врска помеѓу елементите на „тројството“.²⁸

Исто така, од медиумите се очекува да обезбедуваат објективни информации, да ја зголемат транспарентноста помеѓу политичките/воените кругови и граѓаните и да ја обезбедат јавната одговорност на властодршците.

Круцијалниот проблем за медиумите е како да ја чуваат независноста и непристрасноста кога информираат за секој „агол“ на триаголникот, т.е. без оглед кој е во фокусот - државните власти, војската или цивилното општество. Приближувањето до политичката власт ја загрозува способноста на медиумите да известуваат објективно и критички.

Овие односи се од витално значење во време на мир заради нивното директно влијание врз демократијата. Но зголемувањето на безбедносните ризици или поточно - во воени услови, ги прави односите поделикатни.²⁹

Заради тоа, содржините што ги презентираат медиумите во јавноста за прашањата од областа на одбраната, треба да се темелат на уставните и законските одредби во врска со правото и потребата за транспарентност и достапност на правоврмени, потполни, прецизни и постојани информации кои го разјаснуваат развојот на активностите на соодветните субјекти кои се задолжени да ја остваруваат одбранбената функција, кои се во интерес на граѓаните кои воедно можат да се третираат и како државни интереси. Во тој контекст, преку медиумите можат да се објаснат целите на одбраната, улогата на војската, активностите на органите на државната управа и клучните носители во остварување на безбедноста и одбраната, како и активностите што ги превзема системот за национална безбедност за осигурување на националната безбедност.

4.1. Комуникацијата на парламентот со јавноста по прашања за безбедноста и одбраната

Информирањето на јавноста е дел од вкупните општествени, политички, економски, културни и други процеси. Тоа е дејност насочена кон известување на граѓаните за податоци, настани и процеси на основа на која стекнуваат сознанија, формираат мислење, изградуваат мерила за општествените вредности, заземаат ставови и донесуваат заклучоци.

Ако се појде од законските одредби, значењето на одбраната за

успешно функционирање на државата и безбедноста на граѓаните, потоа, од фактот дека државата издвојува релативно големи средства за одбраната, во никој случај не би било спорно ни правото на граѓаните да бидат навремено, вистински и потполно информирани за сè што е важно за нив во таа област, секако исклучувајќи извесни специфични одбранбени (воени) содржини, кои се во согласност со прописите и потребите за заштита на виталните интереси на државата, кои во секоја, па и во нашата држава претставуваат тајна.

Поради тоа е неопходно парламентот, во соработка со медиумите, да изгради систем за навремено информирање, со кој граѓаните се известуваат за податоци и информации во врска со состојбата на одбраната. Со тоа се создава објективна, но и пожелна јавна претстава за состојбите во системот за национална безбедност и се гради доверба во војската.

Еден од ефективните начини со кој парламентот ќе обезбеди јавно информирање, во соработка со владата или самостојно, е на јавноста да ѝ обезбеди разновидни информации и документи кои се однесуваат на прашањата за безбедноста, во форма на документи и/или преку неговите веб страни.

Примери за информации што може да ѝ се дадат на јавноста во поглед на прашања од секторот за безбедност, по можност во верзија пригодна за јавноста се: документи од стратегиско значење како што се политиката за национална безбедност; буџетот на одбраната (не вклучувајќи ги тајните фондови); информации во печатот за сите важни расправи, одлуки, поплаки, закони, итн.; записници од сите парламентарни (комисии) состаноци и расправи по прашања од безбедноста (освен состаноци одржани зад затворени врати) тие треба да вклучат и извештаи за опфатот и темата на анкетите зад затворени врати; публикации кои се однесуваат на парламентарни анкети по безбедносни прашања; годишни парламентарни извештаи или прегледи за функционирањето на сите безбедносни служби; извештаи од јавниот правобранител или од генералниот ревизор кои се однесуваат на секторот за безбедност; на јавниот правобранител може да му се дозволи да доставува извештаи за некои посебни истраги, но од него ќе се побара да ги достави до избрани комисии; владата треба да ја изнесе пред парламентот секоја активност преземена од страна на јавниот правобранител или извештаите на ревизорот; информација за мултилатерални или билатерални спогодби; информација за тоа како поединечни парламентаци или политички фракции во парламентот гласале по безбедносни прашања (како што е буџетот, приклучување кон меѓународни алијанси, прашања за регрутирање, набавка); законодавството за слобода на информирање.³⁰

Реформите на Македонија во медиумската сфера треба да се движат кон: демократизацијата на организационата поставеност што значи создавање здрава регулативна рамка за нивно основање и функционирање; за целите и задачите што ќе овозможат поголема независност на уредувачката политика; стандардизација на квалитетот и разновидноста на програмските производи (содржини); за промовирање и активно придонесување и вреднување на националните интереси итн.

Во однос на одбраната секако дека медиумите имаат голема улога. Тоа е посебно важно во општества кои штотуку воспоставуваат демократски стандарди. Процесот на демократизација и улогата на медиумите во него, сè уште се нагласени во оние држави кои после повеќегодишна изолација добиваат медиумска слобода и одеднаш се соочени со демократските предизвици.

Во тој контекст, како резултат на демократскиот и технолошкиот прогрес, и на големиот број извори на информации, се јавува потребата како да се пренесат пораките. Не постои ефикасен метод или практика како да се контролира ширењето на информациите. Од друга страна, комерцијализацијата на медиумите и конкурентните пазари ги донесоа повеќето од здравите колебања и осетливост на тоа како се третира осетлива безбедносна информација.

Литература

1. Raboy, Marc and Dagenais, Bernard, *Media, Crisis and Democracy: Mass Communication and the Disruption of Social Order*, SAGE Publications, 1996
2. Parliamentary Oversight of the Security Sector, Inter-Parliamentary Union and DCAF, Geneva/Belgrade, 2003
3. Rosengren, Karl Erik (ed.), *Media Effects and Beyond: Culture, Socialization and Lifestyles*, Routledge, 1994
4. Gronbeck, Bruce E., Farrell, Thomas J., Soukup, Paul A., (eds.), *Media, Consciousness, and Culture*, SAGE Publications, 1991

5. Stojković B., Identitet i komunikacija, Èigoja, Beograd, 2002
6. Gidens Anthony., Social Theory and Modern Sociology, Cambridge: Polity Press, 1990
7. Груевски Томе, *Современиот печат во Македонија*, Студентски збор, Скопје, 1995
8. Јован Корубин, *Масмедииумите и правото*, Скопје, 1994
9. Fransis Bal., *Мас медија*, Beograd: Clio, 1997
10. Negrine, Ralph, *Politics and the Mass Media in Britain*, Routledge, 1996
11. Stewart, Ian and Carruthers L. Susan (eds.), *War, Culture and the Media: Representation of the Military in 20th Century Britain*, Studies in War and Film 3, Filcks Books, 1996
12. Матовски З., *Масмедииумите и наставата*, Здружение на социолозите на РМ, Скопје, 2000
13. Парламентарен надзор на секторот за безбедност, Интер-парламентарна унија (IPU) и Центар за демократска контрола на вооружените сили (DCAF), Гораграф, Белград, 2003
14. Ѓорѓевиќ Т., *Теорија информација-теорија масовних комуникација*, П књига, Љубљана, 1979
15. Mek Kvejl Denis, *Uvod u sociologiju masovnih komunikacija*, Glas, Beograd, 1976
16. Supek, R., *Ispitivanje javnog mnijenja*, Zagreb, SNL, 1981
17. Sourcebook on Security Sector Reform, Fluri P., Had•ia• M. (eds.) Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces/Centre for Civil-Military Relations, Belgrade, Geneva/Belgrade, 2004
18. Ран• слови• С., *Увод у Информисање и односи војске с јавнош• у*, Новинско-издавачки центар ВОЈСКА, Беоргад, 2003
19. Врег Франце, *Хумана комуникологија*, Хрватско комуниколошко друштво, Загреб, 1998
20. Чокревски Т., *Социологија на комуникации*, НИП Студентски збор, Скопје, 2000
21. www.medienhilfe.ch, *The Military, Security Sector Reform and the Media: Public Control and/or confidence building*, Presented by Biljana Vankovska, University of Skopje,
22. *The Media and the Military: A Marriage of Convenience*, Presented by Mark Laity, Spokesman of NATO in Macedonia, (www.medienhilfe.ch)

¹ Raboy, Marc and Dagenais, Bernard, *Media, Crisis and Democracy: Mass Communication and the Disruption of Social Order*, SAGE Publications, 1996, pp.34-36

² Rosengren, Karl Erik (ed.), *Media Effects and Beyond: Culture, Socialization and Lifestyles*, Routledge, 1994, p.17

³ Negrine, Ralph, *Politics and the Mass Media in Britain*, Routledge, 1996, p.4

⁴Ibid., p.4

⁵ Sourcebook on Security Sector Reform, Fluri P., Hadziæ M. (ed.) Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces/Centre for Civil-Military Relations, Belgrade, Geneva/Belgrade, 2004, p. 217

⁶ Општествената свест е еден од клучните фактори кој го овозможува функционирањето на најразличните општествени групи. Таа во суштина е свесноста на луѓето за нивната припадност кон одредена група; за целите и функциите на дадената општествена група; свесноста за нивната меѓусебна зависност и предодреденоста во рамките на групата. Таа претставува психолошко поврзување на луѓето во одредена општествена група.

⁷ Gronbeck, Bruce E., Farrell, Thomas J., Soukup, Paul A., (eds.), *Media, Consciousness, and Culture*, SAGE Publications, 1991, p.223

⁸ Пошироко види: Матевски З., *Масмедиумите и наставата*, Здружение на социолозите на РМ, Скопје, 2000, стр.20-22

⁹ Публиката е општествена група, еден облик на маса која ја соединува еден сосем одреден интерес, која иако не е организирана се чувствува солидарна и поврзана поради заедничкиот интерес и предметот со кој може да го задоволи тој интерес. (Supek, R., 1981, Ispitivanje javnog mnijenja, Zagreb, SNL, str: 47)

¹⁰ Горѓевиќ Т., цитирано дело, стр. 18

¹¹ Види пошироко: Ранџеловиќ С., *Увод у информисање и односи војске с јавношћу*, Новинско-издавачки центар ВОЈСКА, Београд, 2003

¹² Врег Франце, Хумана комуникологија, Хрватско комуниколошко друштво, Загреб, 1998, стр. 69

¹³ Информативната функција се состои во собирање, селектирање, анализа и пренесување (ширење) на информациите до публиката. Тоа се информации од земјата и од странство и од сите домени на случување. Ориентациската функција се состои во толкување и анализа на настаните во просторот и времето. Исто така, преку оваа функција мас-медиумите укажуваат (предлагаат) одредени облици на однесување во однос на дадените информации. Овие предложени облици на однесување обично се во согласност со „пожелните“ општествени улоги на рецепиентите. Образовно-културната функција на мас-медиумите се состои во пренесување на научни сознанија и целокупното културно наследство од генерација на генерација. Преку масовното комуницирање се пренесуваат информации, кои во себе содржат вредности, норми, обичаи, културно наследство, содржини од областа на уметноста и се разбира научни содржини. Забавната и рекреативната функција на средствата за масовна комуникација ги задоволува потребите на пошироката публика за релаксација и опуштање.

¹⁴ Пошироко види: Матевски З., *Масмедиумите и наставата*, Здружение на социолозите на РМ, Скопје, 2000, 52

¹⁵ Raboy, Marc and Dagenais, Bernard, *Media, Crisis and Democracy: Mass Communication and the Disruption of Social Order*, SAGE Publications, 1996, p.36

- ¹⁶ Media as a Tool for the Public Accountability of the Military: Experiences from Serbia, Presented by Ms. Jovanka Matic, Media Researcher Centre for Civil-Military Relations, Belgrade, www.medienhilfe.ch
- ¹⁷ Sourcebook on Security Sector Reform, Fluri P., Hadziæ M. (ed.) Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces/Centre for Civil-Military Relations, Belgrade, Geneva/Belgrade, 2004, p. 223
- ¹⁸ Матевски З., Масмедииумите и наставата, Здружение на социолозите на РМ, Скопје, 2000, стр.31-33
- ¹⁹ Исто., стр. 32
- ²⁰ Fransis Bal., 1997, Moc medija, Beograd: Clio, str.5
- ²¹ Raboy, Marc and Dagenais, Bernard, *Media, Crisis and Democracy: Mass Communication and the Disruption of Social Order*, SAGE Publications, 1996, p.36
- ²² Negrine, Ralph, *Politics and the Mass Media in Britain*, Routledge, 1996, p.6
- ²³ Ibid., p.2
- ²⁴ Stewart, Ian and Carruthers L. Susan (eds.), *War, Culture and the Media: Representation of the Military in 20th Century Britain*, Studies in War and Film 3, Filcks Books, 1996, p.6
- ²⁵ The Media and the Military: A Marriage of Convenience, Presented by Mark Laity, Spokesman of NATO in Macedonia, (www.medienhilfe.ch)
- ²⁶ Parliamentary Oversight of the Security Sector, Inter-Parliamentary Union and DCAF, Geneva/ Belgrade, 2003. p. 39
- ²⁷ Ibid., p.40
- ²⁸ The Military, Security Sector Reform and the Media: Public Control and/or Confidence Building, Presented by Biljana Vankovska, University of Skopje, (www.medienhilfe.ch)
- ²⁹ The Military, Security Sector Reform and the Media: Public Control and/or Confidence Building, Presented by Biljana Vankovska, University of Skopje, (www.medienhilfe.ch)
- ³⁰ Parliamentary Oversight of the Security Sector, Inter-Parliamentary Union and DCAF, Geneva/Belgrade, 2003. p. 41
- ³¹ Ibid., p. 41-42

КООРДИНАЦИЈА НА БЕЗБЕДНОСНАТА ЗАЕДНИЦА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (д-р Оливер Бакрески)

Тања МИЛОШЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии–Скопје

Неодамна д-р Оливер Бакрески ѝ се претстави на нашата научна, стручна и поширока јавност со својот најнов труд „Координација на безбедносната заедница во Република Македонија“.

Самиот наслов на трудот асоцира дека станува збор за студија со огромно едукативно и културно значење во која се истражува една мошне актуелна, специфична проблематика која е од суштествено значење за опстанокот на секоја држава.

Во овој амбициозен и оригинален труд целокупната обработена проблематика се остварува на еден мошне специфичен начин и претставува прв обид за продлабочени проучувања на координацијата во Република Македонија.

Ракописот „Координација на безбедносната заедница во Република Македонија“ ја презентира националната координација во безбедносниот сектор и нуди аналитичко согледување на содржинските делови на концептот на националната безбедност на Република Македонија.

Прашањата и дилемите коишто се актуелизирани во ракописот овозможуваат да се расветлат проблемите од различни аспекти. Комплексот прашања што по тој повод е анализиран во овој труд е во контекст на согледувањето дали и како се остварува координацијата меѓу државните субјекти во областа на националната безбедност и одбрана.

Содржината на книгата „Координација на безбедносната заедница во Република Македонија“ од авторот Оливер Бакрески е конципиран во четири дела кои носат посебни поднаслови и содржински претставуваат посебни заокружени целини.

Композицијата на книгата е изложена на 341 страници текст, од кои импресивни 22 страници библиографија со обработени 251 библиографски единици, 65 списанија и публикации, 39 нормативни акти и други материјали како и голем број материјали од интернет.

Во **првиот** дел од книгата насловен како „Координацијата и одбраната“, презентирајќи ги најновите сфаќања на поимот координација и неговата повеќезначност, авторот поимно и термиолошки ја определува координацијата. Покрај дефинирањето на поимот, авторот ја дава класификацијата на принципите, видовите и методите на координација, според постојните критериуми.

Исто така, вниманието е насочено на остварувањето меѓусебна координација и соработка меѓу органите на државната власт во Република Македонија во системот на одбрана. Авторот посочува дека непостоењето на координација меѓу државните органи може да доведе до редица негативни ефекти во процесот на планирање и остварување на активностите поврзани со безбедноста и со одбраната на земјата, а со тоа и во процесот на донесување клучни одлуки. Ефикасноста на безбедносниот сектор е детерминирана и во голема мерка ќе зависи од јасното дефинирање на улогата и должностите на институциите вклучени во управувачкиот систем, од обезбедување подобра координација на управување при донесување одлуки, од мотивацијата во рамките на Секторот и од јавната поддршка.

Авторот своето внимание го фокусира врз сегашната структура на органите и нивната диференцијација како „дивилни“ и „воени“ безбедносни служби, која има спротивен ефект на интеракцијата т.е. има основа за мешање на цивилните и на воените служби, ривалство и криење информации наместо координирани заеднички активности.

Градењето институционални капацитети и постоење на соработка помеѓу нив е веројатно единствениот начин кој долгорочно ќе го обезбедува создавањето и остварувањето на кредибилен систем за национална безбедност.

Во овој контекст анализирани се институциите кои се јавуваат како основни носители на политиката на националната безбедност и одбрана и тоа: Собранието, Претседателот на Републиката, Владата со ресорните министерства за внатрешни работи и одбрана и други органи на државната управа, при што нивното место и улога во системот на одбраната се определени со Уставот и со законите во кои се дефинирани нивните надлежности во областа на безбедноста и одбраната. Авторот истакнува дека во Република Македонија нема стабилизирани институција и процедура преку која ќе се утврдуваат безбедносните приоритети. Значи, потребно е формирање институција и аналогно на тоа процедура за да се утврдуваат безбедносните приоритети.

Вториот дел „Националната координација на Република Македонија и евроатлантските интеграции“ е во контекст на нашите заложби за членство во НАТО и во ЕУ.

Интеграцијата треба да се креира и да се имплементира преку политичко-безбедносна, економска, образовна и културна политика, мерки и активности кои, во крајна цел, ќе градат заеднички вредности и ќе ги промовираат разликите, како основа за заедништво и интеграција.

За побрзо интегрирање во ЕУ, како што забележува авторот, од големо значење е да се изгради институционална рамка за управување и координирање на интеграциониот процес. Ова ќе создаде ефикасност која ќе рефлектира во брзи и квалитетни одлуки. Значи, за нивно ефикасно имплементирање неопходна е “координација” на сите структури кои учествуваат во процесот на интеграција”.

Република Македонија се соочува со голем број безбедносни предизвици, но и со потребата од приспособување кон стандардите на ЕУ и НАТО. Во таа насока, авторот укажува дека органите на државната управа своите идни активности треба да ги насочат кон процена и преиспитување на внатрешната организација и работа, меѓусебно поврзување и координирање, хармонизација на прописите и процедурите, пред сè со оние од земјите членки на ЕУ, за да можат да се справат со сложените, внатрешни и надворешни предизвици со што би се елиминирале ризиците и опасностите по безбедноста на Република Македонија

Во **третиот** дел „Искуствата на одделни држави на полето на координацијата“, се евидентирани сличностите и разликите во координацијата со други земји, односно е направена разработка на практичните дилеми на националната координација што се инкорпорирани во одделни анализирани држави, особено водечките држави членки на НАТО.

Како референтни и појдовни содржини во овој дел се користат практичните решенија во делот на координацијата синтетизирани и воопштени во моделот на системите за национална безбедност во одделни држави на НАТО (САД, Велика Британија, Германија и Франција), како и на дел од соседните држави (Грција, Бугарија, Србија и Црна Гора).

Основна задача на оваа анализа од страна на авторот, е да го испита начинот како се координираат активностите во областа на безбедноста и одбраната на посочените држави. Во таа насока е презентирана анализата на системот за национална безбедност и како се остварува координација меѓу државните институции.

Заклучоците од анализата за координацијата на системот за национална безбедност на посочените држави може да послужи како појдовна основа во

создавањето на еден практичен модел на координација на Република Македонија компатибилен со земјите членки на НАТО.

Во **четвртиот** „Можен модел на национална координација на безбедносниот сектор во Република Македонија“ се елаборираат согледувањата околу постоење или непостоење координација и лоцирање на проблемот со давање препораки за подобрување на координацијата.

Во книгата, покрај издржаната анализа на проблематиката која е обработена, од особено значење е да се истакне и тоа што се нудат и одредени практични решенија и модели.

Книгата преставува значаен придонес за развојот на македонската наука од областа на одбраната и безбедноста, и без сомнение ќе предизвика интерес кај македонската научна и стручна јавност, образовните институции но и кај пошироката јавност.

Со совладување на овој труд ќе се збогатат видиците и сознанијата од оваа мошне значајна област од посебен општествен интерес за безбедноста на државата.

Кога станува збор за евроатлантските интеграции, овој најнов труд на авторот, претставува значаен придонес во севкупните ангажмани за аплицирање во евроатлантските интегративни процеси.

Комплексноста и специфичноста на содржините на трудот, претставуваат фундаментална претпоставка и поттик за натамошна истражувачка работа во оваа област.

Според сите релевантни параметри: научна заснованост, валидност, систематичност и прегледност, ракописот „Координација на безбедносната заедница во Република Македонија“ од д-р Оливер Бакрески, претставува вреден и корисен труд и го заслужува потребното внимание не само кај научната, експертската, студентската јавност, туку и пошироко, како во Република Македонија, така и надвор од неа.

КРИЗЕН МЕНАЏМЕНТ - КНИГА СО ПОВЕЌЕ ДИМЕНЗИИ (д-р Марина Митревска)

Жанет РИСТОСКА

Министерство за одбрана

Во рубриката Приказ на книги, стручни трудови и друго од областа на одбраната, во рамките на стручно-теоретското списание „Современа македонска одбрана“ речиси во секој број се дава приказ на книги кои третираат проблеми од доменот на одбраната и безбедноста и чие промовирање во јавноста и критиката од експертската публика е забележано како придонес во теоретската мисла за овој вид општествени прашања. Досегашна практика на авторите на приказите беше да се опише делото и да се протолкува и изанализира содржината на трудот, неговата техничка уреденост и придонесот и значењето во рамките на системите за безбедност и одбрана и во општеството во целост.

Сепак, секоја книга е единствена и комплексна творба која се создава да задоволи и други потреби и критериуми на читателите.

Во рамките на нашето списание, определено како научно-теоретско, секако дека е најважен научниот, вредносниот аспект на искажаните ставови, размислувања и научни достигнувања на авторот на книгата која се претставува. Сепак, убаво е да се искажеме и за дело кое успеало да сплоти и задоволи повеќе аспекти на разгледување на една книга: и како научен труд и како учебно помагало и како оригинална книжевна творба во која научно-дидактичката, етичката, естетската, уметничката и јазичната компонента се на завидно ниво.

Лично, такво дело од областа на одбраната, кое нуди повеќедимензионален пристап на разгледување и кое во секој поглед е актуелно и модерно е книгата на професор доктор Марина Митревска, едноставно насловена како Кризен менаџмент.

Не е потребно посебно да се претставува авторот бидејќи Марина е долгогодишен творец на дела од областа на одбраната, редовен професор на Институтот за одбранбени и мировни студии и наш редовен соработник.

Првата средба со секоја книга е визуелна, ние го гледаме делото и изразуваме желба да го отвориме и да прочитаме што има во него...

Прво што забележуваме кај книгата на професор доктор Марина Митревска е дека корицата на книгата е доста провокативно и интригирачки ликовно и јазички решена, што значи дека првиот контакт е успешно остварен и дека делото ја буди љубопитноста кај читателот да го отвори и да дознае за што станува збор.

Внатрестраниците, листајќи ја книгата онака од око, веднаш паѓаат во очи естетски и технички убаво осмислените и решени заглавија, наслови и препораки од авторот, што има своја посебна цел и намена и, исто така, претставува дел од севкупниот позитивен ефект на книгата.

А, откако ќе ја прочитате книгата, која авторот скромно ја нарекува учебно помагало, ќе сфатите дека задоволството е уште поголемо затоа што сте прочитале дело на професионален научен работник кој има посебен и оригинален начин и стил на пренесување на своето знаење и искуство.

И структурално и композициски делото е создадено така да може да ги пренесува своите пораки на неколку рамништа на заинтересирани читатели.

Уште во Предговорот, авторката на делото ги открива своите цели и намери и начинот на кој замислила да го демистифицира и да го разгледа од повеќе страни проблемот на кризниот менаџмент, како и да понуди модел за изградба на ефикасен систем за управување со кризите во Република Македонија.

Книгата „Кризен менаџмент“ од професор доктор Марина Митревска е дело кое може да се чита и од аспект на обичен љубопитен граѓанин кој е лаички заинтересиран за промените и збиднувањата во општеството и кој бара соодветно толкување на своите прашања и дилеми, но и како учебник наменет за студентите кои треба да ги усвојат теоретските размислувања и дефиниции, а воедно оваа книга се нуди и како теориска концепција наменета за највисоките креатори на државната политика на Република Македонија, кои сето тоа што е елаборирано во книгата ќе треба да го преточат во солидно конструирана практика на справување со современите безбедносни закани и друг вид кризни состојби преку изградба на ефикасен систем за кризен менаџмент во Република Македонија.

Значи, веќе во Предговорот на книгата се определени посебните цели на книгата. Таа е замислена и како учебник кој посебно ги третира потребите на академските граѓани во нивните истражувања, при што авторот посебно се обраќа до студентите кои треба да ги разберат општите карактеристики на системот за кризен менаџмент, но и како дело со апликативна вредност во безбедносната политика на нашата држава.

Исто така, во Предговорот на делото е посочено дека книгата се надоврзува на содржините кои беа предмет на истражување на авторот во нејзините претходни трудови и во кои се третираа и дел од прашањата обработени во ова издание, но сепак оваа книга претставува конкретизација на претходно евалуираните проблемски подрачја од областа на кризниот менаџмент.

Во Предговорот на книгата се објаснети и причините зошто авторката се определила за ваков вид на јазично и визуелно прикажување на содржините. Таа укажува на тоа дека со помош на декоративниот дизајн, болдираните делови, интересно претставените слики и табели, како и издвојување на клучните термини и цели на учењето, сака да постигне поголем ефект и побрзо и поедноставно расветлување на поентата во целата тематска целина.

Концепциски, содржината на книгата е подредена во три глави. Секоја глава заокружува една тематска целина во врска со проблемот кој се обработува.

Првата тематска целина е замислена како поимовно-категоријално определување на современото пројавување на кризата, нејзината анатомија, како и поимот за менаџирање на кризите, задачите на кризниот менаџмент, планирањето на управувањето со кризите, справувањето со проблемот на кризниот менаџмент на национално ниво, улогата на владата во управувањето со кризите и посочување на потребата од креирање посебна национална стратегија за справување со кризи во рамките на современите системи за национална безбедност.

Квалитетот и квантитетот на содржините застапени во Првата глава на книгата, во која се обработуваат поимовно-категоријалните аспекти на кризниот менаџмент, покажуваат дека авторот е научник со продлабочена аналитичност, доследност и прецизност при истражувањето и обработката на предметот на истражувањето. Дефиницијата на кризата е презентирана од сите можни агли на толкување, речници, автори, теориски школи и правци, со цел да се дојде со индивидуална сублимираност на главните одредници на поимот криза во современи услови. Потоа на ист принцип се објаснуваат причините за појава на кризи, фазите на кризата, дефинирањето на менаџментот и неговата улога, неговите функции и нивоа, како и видовите менаџмент за да се дојде до дефиницијата на кризниот менаџмент.

Во првиот дел од книгата, во заглавието кое се однесува на дефинирањето на кризниот менаџмент, повторно се сублимирани и разгледани сите можни валидни гледишта за оваа појава за да се дојде до изведен сопствен заклучок што претставува кризниот менаџмент во дваесет и првиот век, кои се неговите задачи и кои се можностите за решавањето на ова прашање во рамките на современите системи за национална безбедност. Прецизно е објаснето што претставува процесот на управување со кризи и кои етапи мора

да бидат опфатени во овој процес. Се потенцира значењето на релевантното планирање на процесот на управување со кризите, се објаснува самиот процес на управувањето на кризите и како тоа би се извело на национално ниво. Последните две заглавија од оваа глава се однесуваат на улогата на владата и правилно избраната стратегија при управувањето, односно справувањето со кризата. Улогата на владата е многу битно и деликатно прашање за успешното планирање на управување на кризите на национално ниво. Владата е таа која мора од повеќе аспекти да го разгледа овој сегмент од националната стратегија и да овозможи успешното вградување на кризниот менаџмент во рамките на системот за национална безбедност и одбрана, да ги легализира институциите кои ќе бидат одговорни за успешно управување со кризни состојби и да овозможи формирање на соодветни кадри за оваа дејност.

Оттаму, заклучуваме дека во современи услови на безбедносни закани и појава на кризи од секаков вид и размери, неопходно е на национално ниво да се планира изградба на проширен концепт на кризен менаџмент, кој покрај воената ќе ги инкорпорира и политичката и економската и социјалната сфера.

Првата глава на книгата „Кризен менаџмент“ како тематска целина се заокружува со анализата на можните стратегии ангажирани да ја ограничат или завршат кризата. Повторно, многу детално и аналитично се даваат сите нијанси на различност на стратегијата за справување со кризите во смисла на одбегнување, превенирање, управување, решавање и командување со кризите.

Значи, во Првата глава на книгата авторот прави целосна теоретска подготовка за да можеме лесно да ги совладаме содржините презентирани во Втората и Третата глава на книгата.

Втората тематска целина ги третира современите аспекти на разгледување и анализа на состојбите со кризниот менаџмент во рамките на Европската унија, ОБСЕ, НАТО и ООН.

Авторот на книгата во овој дел има за цел да ја објасни потребата од европски кризен менаџмент и посочување на механизмите на европскиот кризен менаџмент и тоа во двете насоки на дефинирани активности преку: Европската унија и преку ОБСЕ.

Во шест засебни целини се анализираат состојбите во современите институции и организации на колективната безбедност по завршувањето на студената војна. Стожерна констатација на авторот при разработката на сите постојни модели на кризен менаџмент во рамките на овие организации е дека кризите кои се јавуваат во современите услови во сè поголем број пројавени облици и модификации, мора да бидат навреме препознаени, дефинирани и раководени преку директен, конкретен и усогласен начин на целосен концептски приод за справување со кризата. Стратегискиот концепт на Европската унија е фокусиран на кризниот менаџмент како најоптимално

решение засновано на три базични елементи: дијалогот, соработката и колективната одбрана, а во основа на целиот систем на европскиот кризен менаџмент е решавањето на кризите по мирен пат. Кризниот менаџмент во рамките на Европската унија се остварува преку нејзините организациски елементи: Советот на Европа, Советот на министрите, Генералниот секретаријат, Парламентарното собрание и Воениот комитет. Значи, Европската унија се развива во насока на организација која е способна да им излезе во пресрет на новите безбедносни предизвици и сите кризни ситуации во кој и да било дел на Европа.

И ОБСЕ како организација која долги години е клучен фактор во спроведувањето на превентивната дипломатија и превенцијата на конфликтите претставува важен фактор на ефикасно менаџирање на кризите. Оваа организација во својот понатамошен развој треба да се фокусира на решавањето на кризите на европскиот простор и макотрпно да се труди да се доизградува организациски и институционално во поглед на изградба на ефикасен кризен менаџмент.

Авторот, во вториот дел на книгата се задржува на претставувањето и анализата на досегашните достигнувања и слабости на овие организации за овој вид прашања од колективната, но и индивидуална безбедност и одбрана на секоја членка во нив. Мошне детално е прикажана структурата и насоките за понатамошни трансформации и развој на кризниот менаџмент во НАТО, Партнерството за мир, како и во ООН.

Во однос на кризниот менаџмент како битен дел на новиот стратегиски концепт на НАТО важно е да се нагласи дека се опфатени нови аспекти на третирање на овој проблем. Новиот приод овозможува поголеми можности за посигнување долгорочни цели со помош на политички мерки. Новата стратегија на НАТО го поместува фокусот од одбрана и закана кон управување со кризи засновано на три заеднички елементи: дијалог, соработка со други земји и одржување на колективните одбранбени капацитети.

Значи и од оваа гледна точка НАТО нужно мора да инсистира на квалитетни промени и трансформации во рамките на Сојузот и негово одбранбено-безбедносен систем како колективитет, но и ефикасно вградување на овој сегмент во системите за национална безбедност на секоја членка поединечно. Според авторот на книгата, многу е битна правилната насоченост на идната соработка на НАТО со сите членки на ПЗМ, на ЗЕУ и на ОБСЕ. Оттука се потенцира и значењето на Севкупниот сојузнички стратегиски концепт (МС 40), од кој се развива системот за рано предупредување, кој е клучно средство за зголемување на целосната цивилна и воена подготвеност на Сојузот за одговор на каква било криза и обезбедување навремена и координирана акција соодветна на секоја посебна ситуација.

Придонесот на авторот во поглед на проблемите во врска со системите за управување со кризи во посочените организации е во тоа што таа прави компаративна анализа на можноста за решавање на кризите, предностите и слабостите кај секоја од нив посебно.

Авторот потенцира дека светот денес е сочен со изменетата природа на конфликтите и кризите со кои е соочена меѓународната заедница. Тоа значи дека таа и сите нејзини институции и организации мора да посветат поголемо внимание на креирањето на покоординативен, но и компаративен систем за кризен менаџмент. Секоја решена криза е извор на прибирање релевантни решенија и искуства за да не се појават услови за повторна појава на иста или слична криза. Значи и ОБСЕ и НАТО и ЗЕУ и ООН мора да се базираат на компаративните предности за подобар ефект во надминувањето на кризите. Механизмите на европскиот кризен менаџмент се од огромна важност и влијание врз можните кризни состојби. Основна идеја која се провлекува низ целата втора тематска целина на книгата „Кризен менаџмент“ е дека кризите во современи безбедносни услови мора да се раководат од директен, конкретен и усогласен начин со целосен концептиски приод за справување со кризите.

Најважниот момент кој професор доктор Марина Митрева го издвојува како стожерна порака во делото е нужоста од постоење национален систем за кризен менаџмент во Република Македонија. Третата глава се сосредоточува на горливите и актуелни проблеми и состојби во Република Македонија во врска со изнаоѓањето најоптимално решение за законски консолидиран кризен менаџмент.

Авторот се фокусира на националното дејствување во рамките на превентивното дејствување во сферата на мирот и безбедноста, односно сеопфатната превентивна акција. Основна констатција во третата тематска целина е дека националната безбедност е детерминирана од субсистемското и системското, односно меѓународното ниво. Затоа, констатира авторот, елементите кои придонесуваат за елиминирање или намалување на осетливоста на државата и загрозувањата имаат дуален карактер. Тоа значи дека од една страна мора да се конституира соодветен модел на кризен менаџмент кој на современ начин ќе се соочува со проблемите од областа на безбедноста, а од друга страна со тоа треба да се пополни очигледната празнина и реална потреба на Република Македонија.

Професор доктор Марина Митрева во улога на научен експерт прави релевантна анализа на понудениот модел на кризен менаџмент. Со тоа се отстрануваат определените дилеми кои беа присутни во однос на механизмите за одржување на мирот и безбедноста во Република Македонија

Во нашата држава мора да се создадат услови за успешно постконфликтно менаџирање на кризите. Тоа, според Марина, најуспешно ќе

се реализира преку комплементарноста на различни методи и техники кои ќе се ползуваат не само во функција на менаџирањето на конфликтите и кризите туку ќе произведуваат и елементи на социополитичка стабилност, како на внатрешнодржавен план така и во однос на регионот и пошироко.

Авторот, врз основа на теориските елаборации и детални анализи на состојбите со кризниот менаџмент во европски и светски рамки, како и познавањето на актуелните состојби во однос на ова прашање во Република Македонија нуди модел за кризен менаџмент во Република Македонија кој концептски е оформен, кој има точно утврдени карактеристики за негово идно организациско-функционално дејствување.

Ова е во поглед на содржинската и научно-вредносната компонента на книгата Кризен менаџмент од професор доктор Марина Митревска.

Навраќајќи се повторно на насловот на приказот: Кризен менаџмент-книга со повеќе димензии, ќе заклучам дека по прочитувањето на книгата кај читателот доминира ефектот на третата претставена димензија, односно научно-сознајната и вредносна димензија на трудот. Свкупниот впечаток за авторот и неговото дело е дека ова е дело кое остварило повеќе димензии на вредносно разгледување и одобрување. Убаво дизајнирана, естетски и технички осмислена, оваа книга, сепак, најмногу ги бранува нашите размислувања во поглед на насоките и патеките по кои чекори Република Македонија.

По прочитувањето на вакви дела сфаќам дека голем број одговори во однос на актуелните безбедносни проблеми почнуваат да го заземаат вистинскиот тек на развивање и правилно разрешување. Во тој поглед, огромен е придонесот на научните достигнувања и трудови на експертите од соодветната област. Треба да се нагласи дека е потребно уште повеќе практично да се ползуваат и земаат предвид поуките од експертите, што е случај и со авторот и книгата што се прикажани тука, кои своите научни достигнувања ги ставаат во служба на прогресот на Република Македонија.

„СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“, теоретско списание
 Министерство за одбрана, „Орце Николов“ б.б., Скопје

УПАТСТВО ЗА АВТОРИТЕ

„СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ (во понатамошниот текст Списание) е теоретско списание кое по правило излегува двапати годишно. Во Списанието се објавуваат:

- оригинални стручни трудови: научно стручни трудови, прикази на книги, куси соопштенија и др.

- континуирано или повремено во Списанието се објавува и библиографија, календари на научни манифестации во земјата и странство, позначајни датуми, рекламирање на фирми и претпријатија и др.

Оригиналните стручни трудови ги содржат резултатите на сопствените дотогаш необјавени научни истражувања кои претставуваат заокружена целина. Прифаќањето на оригинална научна статија во Списанието ги обврзува авторите да не ги објавуваат и во други списанија.

Научно-стручните трудови известуваат за корисни сознанија кои што помагаат во ширењето на знаењата и прилагодувањето на изворните истражувања кон потребите на науката и практиката.

Прикази на книги претставуваат концизни прикази на книги и сознанија до кои што дошле авторите во определена научна област, за која компетентноста на авторите во приказите е потврдена преку публикувањето - објавувањето на книгите.

Кусите соопштенија содржат резултати на помали, но завршени научни истражувања.

Доминантни рубрики на Списанието се:

1. Општо теоретски, доктринарно-стратегиски и други теми од областа на одбраната;
2. Геополитички, геостратегиски, военополитички и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната;
3. Евроатлантски интеграции;
4. Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема;
5. Странски автори;
6. Други рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата; и
7. Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната.

ПОДГОТОВКА НА РАКОПИСОТ

Ракописот треба да се доставува во **еден отчуван примерок** на ласерски печатар, без проред, на двете страни на хартијата, со формат Б5 и на дискета, за да се олесни печатењето на Списанието. Страниците и прилозите треба да бидат нумерирани.

Трудовите треба да бидат напишани на македонски или на англиски јазик, а на авторите им се препорачува насловот, апстрактот на трудовите, приказите и кусите соопштенија да ги пишуваат и на Англиски јазик.

Трудовите што не се земаат во печатење им се враќаат на авторите со образложувања.

При подготвувањето на ракописот задолжителна е употреба на Меѓународниот систем на единици (SI).

Ракописот треба да содржи: наслов, автори, институција, апстракт, клучни зборови, вовед, содржина на трудот, заклучок и литература.

Наслов: големина на масни (**Bold**) букви, 14 points, RG-MAC C Times, центрирано, прво на македонски, а потоа и на англиски јазик (пред апстрактот на англиски јазик). Насловот на трудот треба да биде кус, но да дава верен одраз на содржините и по можност да содржи што повеќе клучни зборови од опфатената проблематика.

Еден празен ред.

Автори: име и презиме, мали масни (**Bold**) букви, 11 points, RG-MAC C Times, центрирано.

Два празни реда.

Институција: ракописни букви, 11 points, RG-MAC C Times, центрирано.

Два празни реда.

Апстракт: прво на македонски јазик, 11 points, RG-MAC C Times, а потоа и на англиски јазик, 11 points, Times New Roman, единечен проред. Содржината на апстрактот треба да е суштинска и независна целина.

Еден празен ред.

Клучни зборови: максимум до 5 збора, 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред, на македонски и на англиски јазик.

Вовед: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Во воведниот дел треба накусо да се наведе само најважното од поранешните истражувања поврзано со обработуваната проблематика, а потоа да се објасни целта и важноста на работата - истражувањето.

Еден празен ред.

Содржина на трудот: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Содржината на трудот треба да ги опфати теоретските основи, експерименталниот дел и резултатите до кои што се дошло.

Трудовите кои што се однесуваат на теоретски истражувања, наместо експериментален дел, треба да имаат поглавје **теоретски основи**, во кои ќе бидат изнесени подробностите за проверка на наведените резултати.

Експерименталниот дел треба да биде издвоен и да содржи податоци за употребуваните материјали и опис на применетите принципи и методи на начин кој што ќе овозможи репродуцирање на постапките, но без детално опишување на веќе познатото.

Резултатите до кои се дошло и дискусијата треба да бидат дадени во едно поглавје. Дискусијата треба да содржи анализа на резултатите и заклучоците кои што можат да се извлечат.

Еден празен ред.

Заклучок: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Заклучокот треба да претставува кусо резиме од трудот, а да ги опфати и резултатите до кои се дошло со истражувањето.

Еден празен ред.

Литература: 11 points, RG-MAC C Times, цитирана според светските стандарди. Литературата се наведува во посебно поглавје при што библиографските единици се нумерираат по оној ред по кој што се појавуваат како во фус нотите во текстот.

Маргини: - Б5 формат, трудовите отчукани на непровидна хартија од канцелариски формат А4 со работен простор:

- горна: 5 см	- Top: 1.89"
- долна: 5 см или Page Setup компјутерски	- Bottom: 1.89"
- лева: 4 см параметри во инчи (inch)	- Left: 1.58"
- десна: 4 см	- Right: 1.58"
	- Gutter: 0"

Печатар: ласерски принтер.

Примените ракописи уредувачкиот одбор ги испраќа на рецензенти. Рецензентите и авторите остануваат анонимни. Рецензираните трудови, заедно со евентуалните забелешки и мислења на уредувачкиот одбор, се доставуваат до авторите. Тие се должни, најмногу во рок од 15 дена, да ги извршат неопходните корекции.

7

Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната

Категоријата на трудот ја предлага авторот, но уредувачкиот одбор ја донесува дефинитивната одлука врз основа на мислењата на рецензентите.

Пробните отпечатоци по потреба им се испраќаат на авторите заради корегирање на печатарските грешки, а не за измена на текстот. Евентуалните нови сознанија можат да се дадат само како куса белешка после текстот. Коригираните пробни отпечатоци треба да се вратат на редакцијата во рок од 2 (два) дена.

Брзината на објавувањето на трудот, покрај останатото, зависи и од придржувањето кон ова упатство.

Трудот се доставува отпечатен според горенаведените пропозиции и на дискета.

Рокови за испраќање на трудовите: 30.04. и 31.10. во тековната година на

- АДРЕСА:
1. ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ
проф. д-р Трајан Гоцевски, главен и одговорен уредник
e-mail: trajang@freemail.org.mk
или
  2. ВОЕНА АКАДЕМИЈА НА РМ - СКОПЈЕ
проф. д-р Сокле Кочоски, полковник, заменик главен уредник
e-mail: kocoski@va.edu.mk

СК/СК
Скопје, 23.12.1999 година

**УРЕДУВАЧКИ ОДБОР
НА СПИСАНИЕТО
„Современа македонска одбрана“**